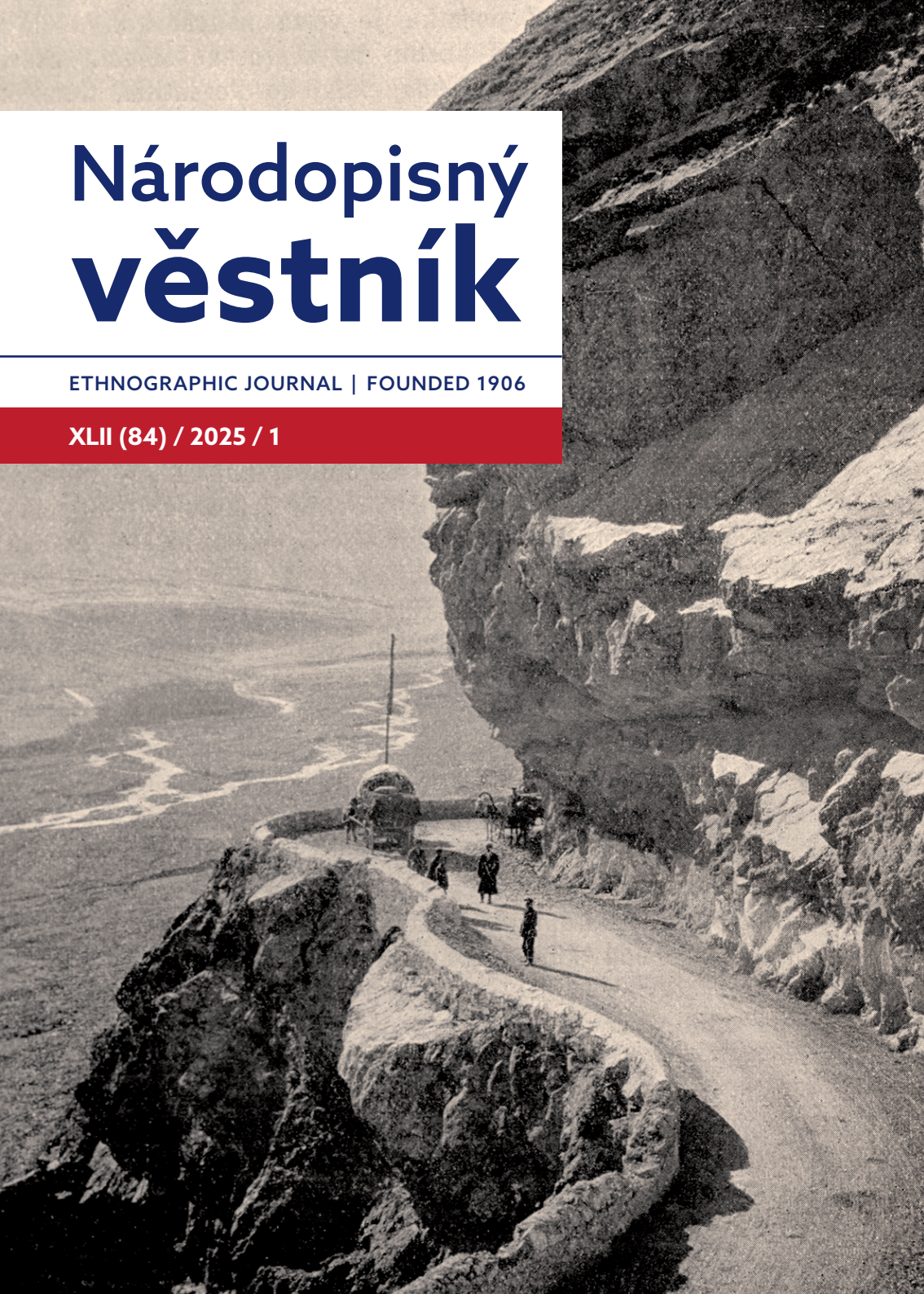

Národopisný věstník

ETHNOGRAPHIC JOURNAL | FOUNDED 1906

XLII (84) / 2025 / 1

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Ethnographic Journal

Založen 1906

Ročník XLII (84), 2025, číslo 1

DOI: 10.59618/NV.2025.1.00

Vydavatel / Publisher:

Česká národopisná společnost, z. s. (Czech Ethnological Society)

Národní třída 3, 117 20 Praha, Czech Republic

Národopisný věstník je vědecký recenzovaný časopis vydávaný vrcholným profesním sdružením české etnologie Českou národopisnou společností, z. s., který je zaměřen na studium tradiční lidové kultury středoevropského prostoru, současných kulturních forem vyrůstajících z lidových tradic a témat z oblasti historické etnologie. Národopisný věstník dnes představuje druhý nejdelší vydávaný oborový vědecký časopis české etnologie.

The Národopisný věstník/Ethnographic Journal is a peer-reviewed journal published by the Czech Ethnological Society, top professional association of Czech ethnology; the journal focusses on the study of traditional folk culture in Central Europe, current cultural forms built on folk traditions, and themes from historical ethnology. The Ethnographic Journal is the second longest-running academic journal of Czech ethnology.

Vedoucí redaktor / Editor-in-Chief:

doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE)

Redaktor / Editor:

PhDr. Oto Polouček, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE)

Redakční rada (domácí členové) / Editorial Board (domestic members):

PhDr. Karel Altman, CSc. (Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, Brno, CZE),
PhDr. Helena Beránková (Česká národopisná společnost, Praha, CZE), doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE),
PhDr. Markéta Holubová, Ph.D. (Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, Praha, CZE),
Mgr. Marta Kondrová (Slovácké muzeum, Uherské Hradiště, CZE), PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D. (Karlova univerzita, Filozofická Fakulta, Ústav etnologie, Praha, CZE), Mgr. Markéta Palowská (Muzeum Novojičinska, Nový Jičín, CZE), PhDr. Oto Polouček, Ph.D. (Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE), PhDr. Tereza Šlehoferová, Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, Katedra antropologie, Plzeň, CZE),
doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D. (předseda redakční rady; Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno, CZE), Mgr. Daniela Závěská (Etnografické oddělení Historického muzea Národního muzea v Praze).

Redakční rada (zahraniční členové) / Editorial Board (international members):

Anna Drożdż, PhD, DLitt (Uniwersytet Śląski, Instytut Nauk o Kulturze, Katowice, POL),
prof. Gero Fischer (Universität Wien, Institut für Slawistik, Wien, AUT), doc. PhDr. Hana Hlášková, CSc. (Slovenská akadémia vied, Ústav etnológie a sociálnej antropológie, Bratislava, SVK),
Małgorzata Michalska, PhD (Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych, Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej, Wrocław, POL), Miloš Rašić, MA, (Srpska akademija nauka i umetnosti, Etnografski institut, Beograd, SRB), Dr. Marketa Spiritova (Ludwig-Maximilians Universität München, Fakultät für Kulturwissenschaften, Institut für Empirische Kulturwissenschaft und Europäische Ethnologie, München, DEU).

Periodicita / Frequency: 2x ročně / Biannually

Toto číslo vychází s podporou/ This number is published with the support of:

Grantová podpora Odboru regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury České republiky

Registrační číslo MK ČR E 18932

ISSN 1211-8117 (Print), ISSN 2571-0982 (Online)

Národopisný věstník

ETHNOGRAPHIC JOURNAL

XLII (84) / 2025 / 1

Založen 1906

Obsah

Studie

Petr Drastil: *Vliv členství ve folklorním souboru na formování lokální a regionální identity: příklad Národopisného souboru Bítešan* 5

Katarína Košťálová – Ivan Chorvát: *Vzdelanostné a životné ambície rómskych žiakov. Prípadová štúdia dvoch škôl na strednom Slovensku* 28

Materiály

Jan Blažek: *Královské obyčeje a slavnosti s králi na Podhorácku*..... 46

Petr Kaleta: *Obyvatelé a místa Kavkazu v cestopisech lékaře Duchoslava Panýrka (1867-1940)* 72

Štefan Ižák – Tetiana Kucher: *Stavanie spoločného mája v zmiešaných ukrajinsko-slovenských obciach Huta a Storožnycja v Zakarpatsku*..... 91

Příspěvky dopisovatelů

Arnold Návrat: *O zaměstnáních, která na Frýdlantsku zanikla* 109

Personalia

Lež sa já s týmto svetom rozlúčím, všetko, čo mám, tak odporučím... Vzpomínka na profesora Dušana Holého (Klára Císaříková) 113

Odešel František Ledvinka (Magda Křivanová)..... 118

*

Blahopřání Aleně Kalinové (Šárka Prokešová) 123

Naše Anička Hřčková (Markéta Palowská – Eva Glogarová)..... 128

K životnímu jubileu Blanky Soukupové (Zbyněk Tarant) 135

Výstavy

Výstava Nebeská družina. Svaté obrázky ze sbírky rodiny Scheybalových (Václav Holas) 141

Výstava a kolokvium Fenomén zalánská madona (Helena Mevaldová)..... 144

*Objímání s folklorem. Výstava k jubileu etnografa
a emeritního ředitele muzea Pavla Popelky (Miroslav Válka).....* 151

Boty. Odraz tradice (Věra Colledani)..... 153

Knihy

*Tradiční úprava hlavy. Úvazy tištěných šátků na Hané
(Markéta Hnilicová)* 156

Vliv členství ve folklorním souboru na formování lokální a regionální identity: příklad Národopisného souboru Bítešan

The Influence of Membership in a Folklore Ensemble on the Formation of Local and Regional Identity: The Case of the Bítešan Folklore Ensemble

Mgr. Petr Drastil

Ústav evropské etnologie FF MU, Arna Nováka 1, 602 00 Brno,
CZECH REPUBLIC
473709@mail.muni.cz
ORCID: 0009-0007-5960-9354

Abstract

Evidence of folklorism in the town of Velká Bíteš (western Moravia) dates back to the first half of the twentieth century, whereby these efforts reflect a blending of various types of collective identities. After a period of decline following World War II, we can observe a resurgence of interest in folk traditions, leading to the establishment of the Bítešan Folklore Ensemble in 1965. In the 1990s, the organisational structure and future direction of the ensembles were influenced by its association with a club formed around the local museum. The current leaders of the children's groups are motivated by their own identity-based attitudes, which they aim to cultivate in the children alongside their relation to tradition. The ensemble plays an important role in strengthening local identity and serves as a key element in the construction of regional identity.

Key words

Identity – folklorism – Podhorácko (western Moravia) – motivation – socialisation of children

Acknowledgement / Funding

Terénní výzkum byl finančně podpořen z Dárcovského fondu Aleny Plessingerové a Josefa Vařeky při České národopisné společnosti.

Úvod

Město Velká Bíteš se rozkládá v okrese Žďár nad Sázavou přibližně 30 kilometrů západně od Brna; západně od Velké Bíteše leží Velké Meziříčí. Obě lokality jsou spojeny dálničním uzlem. Velkou Bíteš na počátku roku 2024 obývalo 5 574 obyvatel, což ji z tohoto hlediska řadí k menším městům.

Z hlediska etnografické rajonizace můžeme Velkou Bíteš zařadit k přechodné oblasti Podhorácko, tedy k regionu, který se na rozdíl od větších národopisných oblastí (např. Horácko, Slovácko, Valašsko nebo Haná) nedočkal větší pozornosti ve veřejném prostoru, což vidíme i v současnosti.

Za vůbec největší kulturně společenskou událost ve sledované lokalitě můžeme v současnosti považovat zdejší hody. Jejich hlavní program navazující na místní tradice se sice odehrává v neděli, ale již od středy jsou pořádány různé doprovodné akce, které v mnohém připomínají slavnosti uskutečňující se v řadě měst České republiky (např. koncerty populárních interpretů či kapel nebo „gastrooutěže“).¹ Ve městě je činný muzejní spolek a klub kultury. Od poslední třetiny 20. století zde působí také Národopisný soubor Bítešan, který sdružuje jak dospělě, tak především děti a mládež. Právě tento kolektiv se stal předmětem našeho výzkumu.

Zajímalo nás, jakou úlohu má zejména dětský folklorní soubor v procesu formování lokální a regionální identity svých členů. Soustředili jsme se na osobnosti vedoucích a motivace k jejich činnosti, ale také na pozici souboru ve společenském životě města, potažmo historii rozvoje scénického folklorismu a jeho funkce jako nástroje k uchování zdejšího kulturního dědictví.

K odpovědi na následující otázku byla použita data z vlastního terénního výzkumu, který proběhl v letech 2023 a částečně též roku 2024,² přičemž navázal na starší výzkum autora z roku 2021, jehož těžištěm byly souborem pořádané královničky.³ Jeho cílem bylo komplexně zpracovat, jaké sociální funkce soubor plní směrem ke svým členům a vedoucím. Byl složen ze zúčastněného pozorování, které probíhalo na akcích ve Velké Bíteši, kde docházelo k větší či menší prezentaci souboru. Byly též realizovány dotazníky jednak se současnými dětskými členy Bítešanu, jednak s bývalými členy dětské složky. Zároveň byly vedeny hlubší polostrukturované rozhovory s vedoucími a bývalými dětskými členy souboru.⁴ Pro pochopení současného stavu a zodpovězení na nastolenou výzkumnou otázku však bylo nutné též reflektovat historický vývoj Bítešanu, k čemuž byla získána data také z archivního výzkumu.

1 Tradiční bítešské hody. *Bítešsko. Kulturně společensko informační portál*. Dostupné z: <https://www.bitessko.com/udalosti/kulturni/7282-tradici-biteske-hody-2024> (cit. 21. 12. 2024).

2 Výzkum byl financován Českou národopisnou společností z Dárcovského fondu Aleny Plessingerové a Josefa Vařeky.

3 DRASTIL, Petr: Královničky na Velkobítešsku a jejich funkce. *Národopisná revue* 32, 2022, č. 1, s. 52–56.

4 Viz závěrečný soupis respondentů.

Lokální a regionální identita jako forma kolektivní identity

Vzhledem k multiparadigmatickému charakteru sociálních věd není překvapivé, že nalézáme celou řadu definic pojmu *identita*. Abychom tento termín dokázali pro účely této studie používat jako efektivní analytický nástroj, je třeba jej nejprve vymezit a poté zvolit vhodné koncepty k samotnému výzkumu.

Identitu můžeme v široké perspektivě definovat v souvislosti s bytím jedince nebo lidského společenství, z čehož plyne její dělení na osobní a sociální či kolektivní. Teorie, které dále rozpracovávají koncept identity, lze zjednodušeně rozřadit na dva proudy. Jedná se o tzv. „*silné*“ *koncepty identity*, jež tento pojem esencializují a často je v těchto teoriích akcentována stejnost osob či osobností v čase a mezi osobami navzájem. V určité opozici proti nim stojí tzv. „*slabé*“ *koncepty identity*, které chápou jako klíčovou perspektivu jedince a jeho sebedefinici, sebevnímání či sociální příslušnost.⁵

Vzhledem k tomu, že náš výzkum si klade za cíl vysvětlit identitární postoje lidí spojených se sledovaným dětským folklorním souborem, budeme na identitu v této práci nahlížet skrze koncepty spojené s druhou jmenovanou perspektivou. Protože náš předmět zájmu tvoří především lokální a regionální identita, kterou můžeme skrze její prostorové ukotvení chápat jako identitu kolektivní, půjde nám o osobní identifikaci respondentů s „jejich“ městem a etnografickým regionem.

V souvislosti se zvoleným subjektivistickým hlediskem zpravidla bývá zmiňována nutnost interakce jedince s okolním prostředím, během níž je identita formována. Jak upozorňuje například Thomas Hylland Eriksen, takto nahlížená identita má relační a situační charakter. V souladu s tímto konceptem můžeme „vlastní“ skupinu definovat pouze ve vztahu „k těm druhým“. Identita je tedy „proměnlivá, v závislosti na tom, ke komu ji vztahujeme.“⁶ S tím se samozřejmě úzce pojí situace, během nichž k takovýmto střetům dochází. Svoji roli v tom hraje příslušnost jedince k většímu množství sociálních skupin.⁷ Petr Lozoviuk v této souvislosti poukazuje na křížení identifikačních linií, což vede ke vzniku multiplítní identity. Uvedený etnolog dále uvádí, že „s tímto vývojem jsme obvykle konfrontováni, když konflikt skupinových loajalit vede ke vzniku navzájem si konkurujících identifikačních paradigmat.“⁸ Východisko tohoto badatele je

5 BAČOVÁ, Viera: Identita v sociální psychologii. In: Výrost, Josef – Slaměník, Ivan – Sollárová, Eva (eds.): *Sociální psychologie. Teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019, s. 88–90.

6 ERIKSON, Thomas, Hylland: *Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, s. 68.

7 LOZOVIUK, Petr: Etnická indiference a její reflexe v etnologii. In: Hirt, Tomáš – Jakoubek, Marek (eds.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Antropologická perspektiva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 165.

8 Tamtéž, s. 166.

pro účely předkládané studie klíčové především z důvodu výzkumu vytváření uvedených dvou forem identit a jejich vzájemného vztahu.

Petr Lozoviuk ve své explikaci kolektivní identity mimo jiné vychází z pojetí německého egyptologa Jana Assmanna, jenž v souvislosti s identitou uplatňuje hledisko komunikace, v čemž můžeme shledávat přínos pro náš výzkum. Činnost folklorního souboru je totiž založena na prezentaci folklorních projevů a dalších prvků tradiční lidové kultury, tedy na komunikaci interpretů směrem k divákům. Jan Assmann přímo uvádí, že kolektivní identita „se opírá o účast na společném vědění a společné paměti, která se formuluje promlouváním ve společném jazyce anebo obecně užíváním společné soustavy symbolů.“⁹ Uvedený badatel poukazuje na symbolickou funkci a znakovou strukturu různých kulturních elementů (mezi něž řadí např. slova, texty, památníky, kroje, obřady nebo tance), díky čemuž mají potenciál symbolizovat určitou sociální skupinu či se stát jejím znakem.¹⁰ Na tyto myšlenky navazuje Petr Lozoviuk, když hovoří o institucionalizaci, kterou bývají nejčastěji zasaženy právě ty aspekty místní kultury, jež jsou danými societami nejvíce vyzdvihovány v identifikačním procesu.¹¹

Z mechanismů posilujících kolektivní identitu Jan Assmann vyzdvihuje roli obřadů, jelikož při nich mimo jiné dochází k obřadnímu komunikování kulturní paměti či nastolení řádu dané společnosti. Vyzdvihuje však i aspekt rituálního opakování. Podle něj je soudržnost neskripturálních společností přímo založená na tomto principu. Přínos vybraného hlediska pro předkládaný výzkum spočívá také ve faktu, že zmíněné aspekty obřadů chápe v kontextu struktury tradice.¹² Nejen v souvislosti s naším výzkumem folklorismu totiž vyvstává otázka o roli tradic v procesu formování identity v současném postmoderním světě. K této problematice se vyjádřila např. bulharská etnoložka Boriana Staneva, která přímo uvádí, že identifikační strategie „do velké míry spoléhají na udržování tradice jako na pevný orientační bod obzvláště potřebný pro sugestivní stabilitu jedince v postmoderní době“.¹³

Folklorismus a jeho institucionalizace v souboru Bítešan

Dříve než se pustíme do samotné analýzy je třeba nejprve vymezit samotný pojem folklorismus. Pro účely naší práce ho budeme chápat v souladu s pojetím

9 ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001, s. 122–123.

10 Tamtéž, s. 123.

11 LOZOVIUK, Petr: *Etnická indiference a její reflexe v etnologii*, c. d., s. 167.

12 ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, c. d., s. 125–126.

13 STANEVA, Boriana: *Uchování tradice či krize identity: prožívání svátků v cizině. Postřehy z prostředí bulharské menšiny v Praze*. In: Bittnerová, Dana – Moravcová, Mirjam (eds.): *Festivity jako ukazatel identity a společenského směřování*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2019, s. 141.

Hermann Bausingera. Tedy jako přenesení vybraných projevů tradiční lidové kultury do nového prostředí, kde žijí ve své „druhé existenci“ a jsou též danou societou využívány. Právě uvedený badatel poukázal na spojení tohoto jevu (vedle modernizace) s procesem formování kolektivních identit, a to konkrétně etnické a regionální.¹⁴

O folklorismu přímo ve sledované lokalitě můžeme hovořit od druhé poloviny 20. století. Vůbec první záznamy tohoto fenoménu nacházíme v 50. letech, tedy v době, kdy docházelo k všeobecnému rozvoji folklorního hnutí na území tehdejšího Československa. Svoji roli v tom hrála výše uvedená symbolická funkce lidové kultury, která ovšem již primárně neměla symbolizovat lokální, regionální nebo národní kolektiv, nýbrž v duchu marxistické filozofie definovaný *lid*. Etnoložky Martina Pavlicová s Lucií Uhlíkovou ale uvádějí, že na venkově skrze projevy lidové kultury žijící v tzv. druhé existenci stále docházelo k vyjadřování a upevňování lokální a regionální identity daných nositelů. Oproti tomu v rámci folklorního hnutí ve velkých městech byly tyto funkce postupně téměř vyčerpány.¹⁵ Jaká tedy byla situace ve Velké Bíteši coby venkovském městě?

Abychom dokázali na tuto otázku odpovědět, je třeba zmínit dobový společenský kontext, v němž se projevil výrazné změny v organizaci volného času, což bylo spojeno s nástupem nového politického režimu po roce 1948. Ze strany vládnoucích struktur byl vyvíjen tlak na kolektivní trávení volného času, přičemž organizace kulturně společenského života se měla odehrávat ideálně v rámci výrobních závodů či pod organizacemi začleněnými do struktur Národní fronty.¹⁶ Ve Velké Bíteši byl roku 1950 založen závod První brněnské strojírny, pod nímž záhy došlo ke zřízení místní skupiny Československého svazu mládeže (ČSM). V rámci této organizace pak byly již začátkem 50. let secvičovány písně, tance a scénická pásma.¹⁷

Hovoříme-li o folklorismu ve Velké Bíteši (obzvláště pak ve spojitosti s dětmi), je třeba zmínit konání okresního kola „Dětské umělecké tvořivosti“ v roce 1956, kde se žáci jednotlivých škol prezentovali různými vystoupeními. Ačkoliv dětmi nebyla interpretována „pouze“ tradiční lidová kultura, úspěch v podobě postupu do krajského kola si vysloužil taneční soubor z Březníka s pásmem horáckých tanců.¹⁸

14 BAUSINGER, Hermann: „Folklorismus“ jako mezinárodní jev. *Národopisné aktuality* 7, 1970, č. 3-4, s. 217-222.

15 PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: „Něco za něco...“: Folklorní hnutí v českých zemích ve světle totalitární kulturní politiky. *Český lid* 105, 2018, č. 2, s. 179. <http://dx.doi.org/10.21104/CL.2018.2.03>

16 FRANČ, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Volný čas v českých zemích 1957-1967*. Praha: Academia, 2013, s. 213.

17 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1951-52, neinventarizováno, s. 41-42.

18 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1955-60, neinventarizováno, s. 52.

Obr. 1. Členové uskupení Klubíčko ve „slovenském“ kroji, 1. polovina 60. let 20. století. Archiv S. Smutné.

Z první poloviny 60. let pak pochází vůbec první zprávy o uskupení nesoucí název *Klubíčko*, které se cíleně věnovalo nácvičku a prezentaci vybraných folklorních projevů. Sdružovalo adolescenty ve věku od 15 do 18 let. Jeho vedení se věnoval zdejší aktivní občan, jehož rodištěm bylo Slovensko, odkud také čerpal inspiraci pro svoji činnost s mládeží. Interpreti zároveň vystupovali v oděvu inspirovaném kroji ze Slovenska. Právě tento aspekt se pravděpodobně střetl s identitárními postoji místních funkcionářů a hrál zřejmě roli v brzkém zániku tohoto kolektivu: „*On [vedoucí souboru] je ovlivňoval dost na stranu slovenského folkloru. To se někomu, po nějakém čase, tady z těch vrchních úředníků nebo hodnostářů nelíbilo. A ta skupina potom zanikla.*“¹⁹

V souvislosti s námi sledovanou problematikou identity nesmíme opomenout aktivitu velkobítešské učitelky a dlouholeté členky Sokola Libuše Kédové. Z její iniciativy došlo roku 1958 k secvičení pásma královniček, které obohatily slavnostní program k výročí založení města Velká Bíteš. Vystoupení se tehdy účastnila skupina 30 děvčat ve věku od osmi do deseti let, přičemž jednou z nich byla i Silva Smutná, pozdější dlouholetá vedoucí souboru Bítešan. Interpretky

¹⁹ Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

sice (až na dvě výjimky, zřejmě představitelky krále a královny²⁰) nebyly oblečeny do místní varianty tradičního lidového oděvu, ale disponovaly vlastnoručně vyrobenými pásky s lidovými motivy.²¹ Aspekt přenesení určitého prvku tradiční lidové kultury na podium během slavností města nám ukazuje na symbolickou rovinu lidové kultury ve vztahu k lokální identitě. Je třeba dodat, že ačkoliv se jednalo o královničky secvičené dle obecného návodu Lucie Bakešové, jedno z jejich vydání připravil též bitešský rodák a místní historik Jan Tiray.²² Nesmíme opomenout ani sociálně integrační či reprezentační funkci, které u interpretek s vědomím účasti na oslavách „jejich města“ mohly přispět k nárůstu identifikace s Velkou Bíteší a jejími obyvateli. Tento aspekt by ostatně mohl být považován za jedno z možných vysvětlení faktu, že jedna z tehdejších královniček později dlouhodobě vedla námi sledovaný folklorní soubor. Uvedené vystoupení a s ním spojené přípravy v ní zanechaly až do dnešních dnů relativně silné vzpomínky.²³

Z hlediska institucionalizace folklorismu můžeme považovat za klíčový rok 1965, kdy došlo ve Velké Bíteši k založení Jednotného klubu pracujících (dále jen JKP). Jak ukazují záznamy v místní kronice, ihned po svém založení začal klub organizovat různé kulturně-společenské podniky a angažoval se v rámci osvětové činnosti (např. publikoval články z historie města). V prvním roce činnosti se tato organizace ujala také čerstvě obnovených (roku 1964) místních hodů. Hlavní osobností obnovy byl zdejší rodák, bývalý aktér hodů Jan Hladký.²⁴ Jemu byl také svěřen ještě v témže roce úkol založit ve Velké Bíteši folklorní soubor, a tak v rámci JKP vznikl Národopisný soubor Bítešan.²⁵ Uskupení bylo na počátku profilováno jako dětský soubor, který si ve svých základních cílech obecně vytyčil „úkol obnovovat hodnotné lidové tradice“.²⁶ S vedením souboru pomáhala Janu Hladkému zpočátku zmíněná učitelka Libuše Kédová.²⁷ Její rukopis můžeme vidět již v prvním doloženém vystoupení Bítešanu z roku 1966, které se uskutečnilo v rámci oslav Mezinárodního dne žen (MDŽ) ve Velké Bíteši.²⁸ Děvčata zde interpretovala opět královničky. Pásmo královniček bylo také uvedeno na slavnostech ve Strážnici, kde ještě více vynikla lokální identita

20 Srovnání s fotografií ve výzkumné zprávě JOUROVÁ, Eva: *Královničky na Velkobítešsku*. Výzkumná zpráva. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2012, s. 21.

21 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

22 Historie králenického obřadu. *Bítešsko. Kulturně společensko informační portál*. Dostupné z: <https://www.bitesko.com/kultura/folklorni-soubory/3645-historie-kralenskeho-obradu> (cit. 7. 12. 2024).

23 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

24 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno, s. 112–117.

25 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

26 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno, s. 239.

27 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

28 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno, s. 118, 239.

Obr. 2. Členové Bítešanu a jejich vedoucí Jan Hladký, 1966. Archiv S. Smutné.

interpretek. Vystoupení byla pro zúčastněná děvčata silným zážitkem,²⁹ přičemž vzhledem k reprezentativní a sociálně integrační funkci scénických interpretací musíme brát v potaz též upevnění kolektivní identity spojené s jejich bydlištěm.

Poměrně záhy ale došlo v Bítešanu k organizačním změnám. Již v roce 1969 zanikl JKP, přičemž ze záznamů v místní kronice lze usuzovat, že Bítešan byl (spolu s dalšími kolektivy fungujícími pod touto organizací) začleněn do struktury Závodního klubu Revolučního odborového hnutí (ZK ROH) První brněnské strojírny.³⁰ V místní kronice však nenacházíme zprávy o fungování souboru na začátku 70. let, a to ani v rámci hodů, o nichž zápisky kronikáře poměrně podrobně každoročně informují. Můžeme tedy uvažovat o určité nepříteli vysoké aktivitě souboru. Jeho činnost následně oživil roku 1978 příchod učitelky Marie Pokorné.³¹ Pro nastolené téma identity se však jeví jako klíčové, že v témže roce byl součástí bítešských hodů (které ze záznamů ve zdejší kronice můžeme považovat za hlavní kulturně společenskou událost ve městě) program „Horácko a Slovácko tančí a zpívá“. Obyvatelé Velké Bíteše tehdy zhlédli vystoupení Národopisného souboru ze Žďáru, Národopisného souboru Třebíčan z Třebíče

29 Usuzuji tak z výsledků výzkumu JOUROVÁ, Eva: *Královničky na Velkobítešsku*. Výzkumná zpráva. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2012, s. 7.

30 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velké Bíteše, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno, s. 127.

31 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

či Slováckého souboru z Kyjova.³² Ve světle teoretických východisek lze usuzovat, že právě tato akce byla pro organizátory jedním z impulzů k zapojení „vlastního“ folklorního souboru do programu hodů v následujících letech. Z dalšího roku pocházejí první doklady z místní kroniky o vystoupení Bítešanu v rámci hodů, když se zde prezentoval spolu s dětským souborem Rendlíček ze Žďáru nad Sázavou.³³ Roku 1981 pak během uvedené festivity Bítešan vystoupil spolu s kyjovským dětským souborem Kyjovánek.³⁴ O dva roky později se sledovaný soubor prezentoval mimo Velkou Bíteš jako účastník oslav míru v Cikháji.³⁵

Ve druhé polovině 80. let po odchodu vedoucí Marie Pokorné nastal určitý útlum veřejných aktivit souboru. Soubor se v rámci společenského života ve městě účastnil takřka výhradně prvomájových slavností, kde jeho členové nosili nazdobenou májku. Neznamenalo to však, že by v souboru s novými třemi vedoucími (na jejichž jmenování měla mimo jiné vliv instituce zdejší školy), nedocházelo k nácviu vybraných folklorních projevů v podobě her, písní, tanců a říkadel.³⁶ Repertoár souboru byl v tomto období utvářen pod vlivem publikací distribuovaných na seminářích vedoucích folklorních souborů ve Žďáru nad Sázavou, což byly především materiály vycházející z lidové kultury Horácka.³⁷ V krojích z této národopisné oblasti které byly až do 90. let nošeny také v rámci místních hodů,³⁸ ostatně Bítešan již od počátku svého působení vystupoval.³⁹ Zaměříme-li se na zmapovaná vystoupení Bítešanu, potažmo na prezentace folklorních souborů ve Velké Bíteši, můžeme vypočítovat vazbu zdejších obyvatel k tomuto regionu (a také i identifikaci s ním) právě skrze vybrané prvky tradiční lidové kultury. Je možné vysledovat rovněž určité vyhlašování se vůči Slovácku. Tyto poznatky bychom měli mít na paměti při analýze a interpretaci sledované problematiky lokální a regionální identity současných členů souboru.

32 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1976–80, neinventarizováno, s. 160.

33 Tamtéž, s. 207.

34 Zde vystoupil společně s Kyjovánkem z Kyjova. Viz SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1981–85, neinventarizováno, s. 20.

35 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1981–85, neinventarizováno, s. 113.

36 Hradilová, Eliška (nar. 1948); výzkum 19. 8. 2023. S vysokou pravděpodobností se pak jednalo o tyto publikace: JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Dětské taneční hry z Horácka. Metodický materiál pro dětské národopisné soubory*. Třebíč: Okresní kulturní středisko B. Václavka, 1987; JELÍNKOVÁ, Zdenka – KUBEŠ, Richard: *Horácké tance. Svazek první*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1956; JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Lidové tance z Velkomeziříčska. Metodický materiál pro soubory ZUČ*. Třebíč: Okresní kulturní středisko B. Václavka, 1980. Uvažovat též musíme o publikaci, která byla důležitá pro sledovaný soubor během obnovy královniček o cca 20 let později: JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Královničky z Tišnovska a Velkobítešska. Metodický materiál pro národopisné soubory*. Brno: Okresní kulturní středisko Brno-venkov, 1988.

37 Hradilová, Eliška (nar. 1948); výzkum 19. 8. 2023.

38 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

39 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno, s. 118, 239.

Lokální či regionální identita vedoucích souboru a její vliv na jeho směřování

Po změně politických a společenských poměrů na začátku 90. let Bítešan stále fungoval v rámci základní školy. Přirozeně tak byla jeho členská základna tvořena dětmi prvního stupně školy. Veřejná prezentace souboru se odehrávala takřka výhradně o hodech ve Velké Bíteši, kdy děti byly začleněny do nedělního hodového průvodu. Tehdejší pracovnice městského muzea a zároveň jedna ze současných vedoucích Bítešanu vzpomíná na tuto dobu následovně: „*Když hodový průvod přišel na náměstí, děti z folklorního souboru vystoupily na podium pod hodovou máji společně s chasou, rychtářem a dalšími aktéry, kteří pak netrpělivě čekali na konec dětského představení. Teprve potom nastal prostor pro pokračování tradičního obyčejového programu. To nebyla dobrá situace. Pro Bítešan bylo potřeba najít vhodnější dobu prezentace.*“⁴⁰ Ve výpovědi respondentky můžeme jasně vyzorovat snahu nastalou situaci řešit.

Na tomto místě je třeba uvést, že ve městě od roku 1993 fungovala tzv. *Muzejní nadace Velkobítešska pro zachování památek a rozvoj vlastivědy*. Jejím cílem byla převážně ekonomická podpora aktivit místního muzea, které nebylo možné financovat z prostředků vyhrazených městem. Díky její činnosti byly například vydány publikace o historii a kultuře Velké Bíteše nebo realizaci výzkumné činnosti muzea. V čele nadace po celou dobu existence stála muzejní pracovnice Silva Smutná;⁴¹ stejně tak byla v čele Muzejního spolku Velkobítešska,⁴² který v roce 1998 nahradil uvedenou nadaci, jež zanikla vlivem legislativních změn.⁴³ K formování lokální identity u této osobnosti, jak již bylo naznačeno, došlo v dětství, kdy se aktivně účastnila prezentace pásma královniček, přičemž se zmíněnou Libuší Kédovou ji pojily rodinné vazby.

Snahy Silvy Smutné v 90. letech 20. století a na začátku nového tisíciletí zcela zřetelně souvisejí s posilováním identity města i regionu. Kromě snahy řešit situaci v souboru Bítešan nelze opomenout respondentčinu iniciativu směřující k obnově místního lidového oděvu: „*Módní trend minisukní v 60. letech, kdy se okraj sukni dostal vysoko nad kolena, ovlivnil i vzhled lidových krojů. Stav krojového vybavení pro chasu ve správě klubu kultury nebyl dobrý, krojové součásti byly opotřebované, mnohdy poškozené, nevhodně upravované, některé části chyběly. Chyběla třeba spodnice, tak si s tím nedělali starost. Půjde bez spodnice.*“⁴⁴ Zároveň však podnikala kroky, kterými chtěla mezi obyvateli města

40 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

41 KRÍŽ, Ivo: *Muzeum a muzejní spolek ve Velké Bíteši*. Magisterská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2013, s. 38.

42 Počet členů se pohyboval mezi 10 až 15. Viz Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

43 O spolku. *Městské muzeum ve Velké Bíteši*. Dostupné z: <https://www.muzeumbites.cz/muzejni-spolk/o-spolku> (cit. 7. 12. 2024).

44 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

probudit obecně zájem o kulturní dědictví „jejich“ města a regionu – Velkobítešska či Podhorácka. Své aktivity spojovala zejména s lidovými písněmi a tanci.⁴⁵

Byl to především muzejní spolek (jehož členská základna čítala okolo 10 až 15 členů), který Silvě Smutné dal vhodné nástroje pro realizaci jejích představ, a to v možnostech realizace různých seminářů nebo přednášek. Zásadní událost v tomto ohledu představoval v roce 2001 seminář etnochoreoložky Zdenky Jelínkové věnovaný nácviku regionálních lidových tanců, který u místních obyvatel sklídl úspěch. Na jeho základě pak ve spolupráci s městským klubem kultury došlo počátkem následujících roku k uspořádání akce „Sósedské bál“, kde se účastníci semináře mohli prezentovat nově naučenými tanci. Zároveň zde byl představen obnovený tradiční lidový oděv, který svým charakterem již přináležel k etnografické oblasti Podhorácko.

„Sósedské bál“ doprovodila také prezentace České a Moravské besedy, o níž se zasloužila opět zmíněná skupina návštěvníků semináře. Členové této society (jednalo se o aktéry místních hodů) totiž byli bývalí interpreti těchto čtverylek a chtěli o ně bál pochopitelně obohatit. Společné nácviky uvedených tanečních suit, jichž se účastnily také děti interpretů, daly v roce 2002 vzniknout novým složkám Bítešanu – dospělé a mládežnické, jež byly určeny pro žáky druhého stupně základní školy. Jednotlivé skupiny byly vedeny Silvou Smutnou a manželky Vlčkovými. Nutno podotknout, že nedocházelo k žádným sporům s „původní“ složkou Bítešanu fungující v rámci školní družiny, v jejímž vedení až do dnešních dnů figuruje vychovatelka Eliška Hradilová (mimo jiné pozdější členka muzejního spolku). Za přispění jedné z místních firem a vedení města byly poměrně záhy získány prostředky pro ušití zrekonstruované varianty tradičního lidového oděvu z Podhorácka.⁴⁶

Do velké míry nově zformovaný soubor obnovil letniční obchůzku královniček v obci Jestřábí. Královničky (byť došlo k jejich transmisi do obce Břežské) jsou pořádány až do dnešních dnů formou tradiční obchůzky dům od domu, která je spojená s průvodem obcí, prezentací královských písní a tanců.⁴⁷ V roce 2003 byl založen menší folklorní festival s názvem „Setkání na Podhorácku“,⁴⁸ který vždy v sobotu předchází hodové neděli, přičemž zde zpravidla vystupují

45 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

46 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

47 Více viz například DRASTIL, Petr: Královničky na Velkobítešsku a jejich funkce, c. d., s. 52–56; KEPRTOVÁ, Lucie: *Královničky – historie a současnost*. Bakalářská práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2006; SMUTNÁ, Silva: Bítešské královničky. In: Ondrušová, Vlasta – Uhlíková, Lucie (eds.): *Dětský folklor dnes (proměny funkcí). Sborník příspěvků z 23. strážnického sympozia konaného ve dnech 15.–16. března 2007*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2007, s. 63–72; TETUROVÁ, Jarmila – BLAŽEK, Jan: Vývoj a současný stav lidového tance na příkladu slováckého verbuňku a obřadních obchůzek královniček. *Národopisná revue* 33, 2023, č. 1, s. 3–17.

48 SOKA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 2004, neinventarizováno, s. 70.

Obr. 3. Vystoupení dětské složky Bítešanu na náměstí ve Velké Bíteši. Foto P. Drastil, 2023.

všechny složky Bítešanu. Dětská členové zároveň nepřestali doplňovat nedělní hodový průvod. Na konci roku 2004 vznikla také aktivita „Na bítešském jarmarku“, kde členové Bítešanu dostávají možnost prezentovat svůj program jednak před svými spolužáky v pátek, jednak před celou místní komunitou v sobotu.⁴⁹

Soubor ve Velké Bíteši také od roku 2006 pravidelně pořádá přehlídku s názvem „Mladé Bítešsko“, již se účastní všechny dětské folklorní soubory činné ve městě⁵⁰ a rovněž „spřátelený“ soubor ze sousedního Vlkova.⁵¹ Právě u této akce můžeme sledovat dílčí změny, které iniciovala zdejší politická reprezentace. Kvůli jejímu rozhodnutí došlo k přesunu prostoru k vystupování z nádvoří muzea před jeden z místních hostinců, což organizátoři nesli nelibě. Posléze se však povedlo najít kompromis v podobě prezentace před kulturním domem; v posledních dvou letech se místo opět změnilo – tentokrát se jím stalo náměstí. Kvůli tlaku místních politiků byl změněn i termín přehlídky, aby korespondoval s bítešskou poutí (kolem svátku sv. Jana Křtitele 24. června). Tato změna ale vedoucími souboru vítaná není, protože koliduje jednak s folklorním festivalem ve Strážnici, kam soubor bývá občas zván, zároveň ruch pouťových atrakcí

49 Tamtéž.

50 Kromě Bítešanu je ve městě v rámci zdejší mateřské školy činný také Bítešánek a Sluníčko.

51 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

výrazně narušuje průběh „Mladého Bíteška“.⁵² Právě tlak vedení města ukazuje, že soubor je svou prezentací tradiční lidové kultury symbolicky spojen s lokální identitou obyvatel, což si jejich zastupitelé uvědomují.

Studovaná problematika vyvolává rovněž otázku identitárních postojů vedoucích jednotlivých složek Bítešanu a role jejich motivací. Zaměříme-li se na současnou vedoucí skupiny starších dětí, na Silvu Smutnou, její hlavní motivací kromě snahy revitalizovat sesbíraný folklorní materiál je snaha rozvíjet v dětech vztah k lidové kultuře a „jejich“ regionu Podhorácko. Zároveň chce naplnit pocitem hrdosti k tomuto regionu také obyvatele města a rozvíjet jejich vztah k němu. Roli Bítešanu chápe též v souvislosti s formováním identity lokální.⁵³ Silvě Smutné pomáhá rodačka z Velké Bíteše a bývalá aktérka místních hodů Věra Pospíšilová, která zároveň pro soubor zhotovuje kroje. Hlavní motivací pro vedoucí funkci v Bítešanu byl její vztah k výchově dětí a snaha udržovat tradice spojené s místem jejího rodiště a bydliště.⁵⁴

Právě snaha obnovovat, zachovávat či rozvíjet tradice, potažmo vybudovat v dětech až citový vztah k nim, tvoří jednu z ústředních motivací u vedoucí nedávno vzniklé složky souboru, tzv. přípravky, jež slouží pro přípravu dětí směřujících do „starší“ skupiny. Smysl své práce vysvětluje tím, že „je důležité znát svoje kořeny, z čeho sme vzešli.“⁵⁵ Uvedená respondentka se narodila v nedaleké obci Křoví, kde byla aktérkou obnovy místních hodů. Uvážíme-li, že soubor Bítešan se zaměřuje na materiál celého Podhorácka, je poté snazší identifikovat se s jeho činností i u těch, jejich rodištěm není přímo Velká Bíteš. U této respondentky navíc vidíme i jiné osobní důvody a rovněž také vliv jejího pedagogického studia.⁵⁶

Velmi podobné motivace nalézáme i u vedoucí další skupiny souboru – „Maláčků“, kde se sdružují děti od čtyř do sedmi let. Ve vedení je žena původem z Valašska, v níž byl od dětského věku podporován vztah k lidové kultuře. V minulosti již vedla dětský folklorní soubor a posléze (po svém přivdání do Velké Bíteše) se realizovala v dospělé složce Bítešanu. Její motivací je snaha budovat v dětech pozitivní vztah k tradiční lidové kultuře. Neméně důležitý impuls k její činnosti je rozvíjení dovedností v oblasti zpěvu a tance u dětí. Ačkoliv respondentka není rodačkou ze sledované lokality, vyjadřuje sounáležitost s ní a s daným etnografickým regionem. Čerpá z materiálů vztahujících se k Podhorácku, v případě nedostatku pramenů pak i k sousednímu Horácku. Při nácvicích a vystoupeních se snaží zejména u tanců dostat do nich „více energie“, která jí osobně v charakteru folkloru z těchto regionů chybí.⁵⁷

52 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

53 Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

54 Pospíšilová, Věra (nar. 1971); výzkum 26. 6. 2023.

55 Respondentka A (kolem 50 let); výzkum 24. 6. 2023.

56 Respondentka A (kolem 50 let); výzkum 24. 6. 2023.

57 Respondentka B (kolem 41 let); výzkum 23. 6. 2023.

Závěrem této části si můžeme dovolit konstatovat, že určitou míru vyjadřování lokální a regionální identity bychom našli u všech vedoucích Bítešanu, přičemž cílem některých z nich je přímo zformovat dané kolektivní identity. Vystává tedy následná otázka, jak se jejich vliv odráží v identitárních postojích členů souboru.

Role Bítešanu v procesu formování lokální a regionální identity jeho členů

Na úvod této části je třeba uvést, že výzkum ukázal zásadní vliv rodičů na příchod dětí do folklorního souboru. Není to překvapivé zjištění, jelikož řada z nich byla aktéry místních hodů a obecně má k lidové kultuře pozitivní vztah. Neměli bychom tedy opomenout fakt, že vztah k domnělým či skutečným tradicím města bývá u členů souboru utvářen jak v samotném Bítešanu, tak v rodinách.

Vedle rodičů jsou to i kamarádi, kteří výrazně plní sociálně integrační funkce, a u řady členů tvoří dokonce primární motivaci pro jejich další působení v souboru, jak ukazuje následující výpověď: *„A jsme tam tvořili dobrou partu kamarádek – bez nich by to nešlo.“* Sociální vazby jsou upevňovány na pravidelných společných zkouškách, které vedou nejenom k nácvičku repertoáru, ale jsou i příležitostí pro vzájemnou konverzaci a různorodou sociální interakci: *„Tím, že sme tam chodily všechny sousedky, všechny moje spolužačky, tak sem to brala jako věc, kde se setkáme. Že i tam nebude jenom to tancování, ale že si tam všechno řekneme a bude tam prostě legrace a tak.“*⁵⁸

V této souvislosti přirozeně vystávají otázky spojené se začleněním aktivit členů souboru do života komunity obyvatel Velké Bíteše, potažmo menších sociálních skupin, které v jejím rámci fungují. Jak již bylo zmíněno, zásadní kulturně společenskou událostí ve městě jsou zářijové hody. Právě tato festivita se u většiny členů Bítešanu těší vůbec největší oblibě. Hlavnímu nedělnímu programu hodů předchází menší folklorní pořad „Setkání na Podhorácku“, jenž připravuje námi sledovaný soubor. Výpovědi respondentů ukázaly, že tato přehlídka je již chápána jako součást hodových slavností. O samotné hodové neděli se pak děti z dětských složek Bítešanu účastní spolu s dalšími krojovanými aktéry průvodu, kdy po celou dobu nesou nazdobenou májku.

Ačkoliv členové souboru sami sebe vnímají jako aktéry hodů, uvědomují si, že ústřední skupinou je zdejší „chasa“ – volné sdružení především z řad mládeže města a blízkého okolí.⁵⁹ Průvod a účast v něm však u členů souboru vztah k hodům posiluje. U části členů dokonce právě jejich dětská participace hraje hlavní roli v utváření vazeb na uvedenou festivity, jak ostatně ukazuje tato výpověď:

⁵⁸ Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

⁵⁹ Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023. Srov. MIŠUREC, Zdeněk: Chasa. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 296.

Obr. 4. Přehlídka „Setkání na Podhoráčku“ se odehrává pod májí stejně jako vystoupení krojované „chasy“ o den později. Foto P. Drastil, 2023.

„Díky tomu, že jsem na základce chodil do mladšího Bítešanu, pro mne bylo přirozené plynule navázat kromě staršího Bítešanu také v účasti v bítešské chasé. A tak jsem se dostal k bítešským hodům, kterých se aktivně a rád účastním dodnes.“⁶⁰ Daný závěr potvrzuje i fakt, že výrazná většina členů dětských složek souboru přichází do society zdejší „chasy“, ačkoliv značná část z nich již nepokračuje v činnosti v „dospělém Bítešanu“.⁶¹

Ve výpovědích respondentů z řad bývalých dětských členů byl obecně kladen důraz právě na tradice, přičemž ve vybudování vztahu k tomuto konceptu obecně přisuzovali klíčovou roli svému dětskému a mládežnickému angažmá v Bítešanu. Někteří z nich po příchodu do „chasy“ začali vnímat odlišné motivace k účasti na festivitu u sebe či svých přátel ze souboru a „těch druhých“, kteří ho nenavštěvovali: „Udržování té tradice. Že kdo třeba tancoval na ty hody a netancoval třeba v Bítešanu, tak jako neví celkově, jak to tady s tou tradicí je. A bere ty hody jako třeba: ‚My si dem zatancovat a čau‘. Ale teďka jakoby tu tradici, ten folklor, ten vztah k té lidovosti. Že prostě třeba ty lidi někteří, co třeba netancují, tak nemaj ten vztah tady k tomu.“⁶² Zde je třeba dodat, že respondenti již ve svém angažmá v souboru viděli udržování určitých tradic.

60 Mašek, Petr (nar. 1997); výzkum 17. 8. 2023.

61 Tentýž.

62 Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

Obr. 5. Děti ze souboru Bítešán s májkou v průvodu o hodové neděli. Foto P. Drastil, 2023.

Pro námi nastolenou klíčovou otázku je důležitá vazba mezi relativně silně vnímanou hodnotou tradic a identitárními postoji bývalých členů dětské složky souboru. Výpovědi naznačují, že pojem tradice může v jejich očích symbolizovat výraznou aktivaci místní komunity a sociálních vazeb v rámci ní, v čemž lze spatřovat uvědomování si významu sociálně integrační funkce: „...důvod se scházet, kdyby třeba tady ty hody nebyly, nesejde se rodina na oběd. Scházení lidí, co máme rádi.“⁶³ Zároveň však udržování skutečných nebo domnělých tradic má symbolickou, a i emoční rovinu ve spojení s minulostí města či regionu, v některých případech s vazbou na rodinné příslušníky: „Určitě jako je důležitý to vědět i z toho důvodu, aby člověk věděl, jak to tady bylo předtím a znal i svou rodinnou historii a věděli, že babička dělala tohle a tohle. A že to nebylo jenom o tom, že žijeme v digitálním světě a že se to nějak posouvá a jak ti lidi žili. A tím, že se učíme ty lidové věci, tak se učíme i tu historii nějak.“⁶⁴ Uvažovat o tomto rozměru bychom měli zejména u rodin tzv. starousedlíků, jejichž příslušníci pochází ze sledované lokality, protože u nich můžeme předpokládat provázání vnímání tradic s pravděpodobnou rodinnou pamětí. Na uvedené symbolické vnímání mají ale také vliv aktivity v rámci souboru, které mají potenciál přivést k pochopení tradic i děti z přistěhovalých rodin.

63 Respondentka C (nar. 2002); výzkum 7. 8. 2023.

64 Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

Obr. 6. Vystoupení v rámci přehlídky „Na bítešském jarmarku“ odkazující na trhy ve Velké Bíteši. Foto P. Drastil, 2024.

Jak ostatně ukazuje předkládaná výpověď respondentky, budeme-li hovořit o důvodech, jež za vnímáním tradic stojí, zjistíme, že je nelze vztáhnout „pouze“ na participaci na etnokulturních tradicích ve Velké Bíteši. Podstatný aspekt totiž tvoří edukace vedení souboru (zejména pak Silvy Smutné), kdy jsou dětem předávány informace o lidové kultuře „jejich“ města či regionu. Vybrané členky dospělé složky, které ovšem prošly dětským Bítešanem, před každým vystoupením přečtou komentář, v němž informují diváky o předváděných prvcích tradiční lidové kultury. Uváděny jsou informace o smyslu a původu daného prvku, ve výjimečných případech i o jeho sběrateli.

I další aktivity souboru jsou doplňovány informacemi a odkazy na lokální či regionální historii. Příkladem může být prezentace „Na bítešském jarmarku“, která přináší poznání historických trhů ve Velké Bíteši. Interpreti vystupují před kulisami brány, v jejímž středu je znak města v podobě erbu.⁶⁵

V souvislosti s kolektivní pamětí nelze vedle interpretace prvků z tradiční lidové kultury opomenout právě zmíněné historické odkazy. V repertoáru souboru má své místo např. scénická interpretace místních pověstí, ve vystoupeních Bítešanu jsou často přímé odkazy na místní historii. Příkladem je i báseň (jejíž

65 Srovnání se *Symbols – Velká Bíteš. Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky. Registr komunálních symbolů*. Dostupné z: <https://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/3172> (cit. 15. 12. 2024).

autor je člen souboru), která byla publikována v městském zpravodaji a posléze byla zařazena do hodového programu jedné z dětských složek souboru: „*Jednou na základce byla soutěž o nejlepší básničku o Bíteši, a tak jsem nějakou vytvořil. Po několika letech jsem slyšel z hodového podia během sobotního festivalu, jak ji někdo z mladšího Bítešanu recituje. Z toho jsem byl překvapenější, protože by mne nenapadlo, že ji někdo někdy využije. Tak jsem z toho měl radost. [...] Dodnes si pamatuju první verš té básničky, který zní: ‚Lacek z Kravař Velký pán, Bíteš městem udělal.‘*“⁶⁶

S uvedeným výzkumem se nabízí otázka, nakolik fungují tradice coby znak identity v sociálních interakcích, kdy dochází k procesu vydělování se na „my“ a „oni“. Z výpovědí respondentů bylo patrné určité vyhlašování se proti nedalekému (na počet obyvatel ale většímu) Velkému Meziříčí. Právě tradice, přítomné či domnělé, hrají v tomto ohledu důležitou rozlišovací roli: „*No, já sem teda, ale jako fakt [hrdá na sledovanou lokalitu]. Máme ze sebou třeba s Velmezem [Velké Meziříčí] strašný boje. Extrémně jako vždycky to bylo: ‚Bíteš je lepší, máme tady ty hody a tohle! Mně se v Bíteši jako strašně líbí, jako fakt se mi líbí.‘*“⁶⁷ Výraznou situaci, kdy často dochází k uvědomění si odlišnosti „vlastní“ lokality, představuje odchod mladých lidí z Velké Bíteše na gymnázium či jinou střední školu do uvedeného města. Následně dochází k interakci s místními spolužáky, z jejichž úst často zaznívají obdivné reakce na udržování tradic ve Velké Bíteši. Tento aspekt má potenciál ke konstruování pozitivního vnímání „vlastní“ lokality a „jejich“ tradic: „*Já si pamatuju, že když sem to řekla, tak voni: ‚Co, ty tancuješ v kroji? To je prostě hustý! A tak. Že chtěli třeba vidět fotku nebo tak a od té doby sem vlastně hodně spolužáků přitáhla semka do Bíteše, že se jezdí dívat už třeba na vystoupení nebo hodně na ty hody. [...] Zrovna na gymplu sem se nasetkala s nikým, kdo by mně řekl něco špatného, to vůbec ne. Spíš je to zajímavé a ptali se na hody.‘*“⁶⁸ Za další znaky lokální identity, které zmiňují bývalí členové dětské složky souboru Bítešan, můžeme považovat polohu jejich města, jeho vzhled i funkční komunitu: „*... je tak akorát velký. Není tady ruch, můžu jít pár metrů a jsem v přírodě a zároveň to tady i žije, je tady folklor a sou tady právě kamarádi, tak to je tím, že tady jako žijou.*“⁶⁹ U některých křesťansky založených členů pak může představovat identifikační znak funkčnost society zdejší římskokatolické farnosti,⁷⁰ s níž je sledovaný soubor v přímém vztahu, a to jak např. v rámci slavnosti královniček,⁷¹ tak během mše v době konání hodů.

66 Mašek, Petr (nar. 1997); výzkum 17. 8. 2023.

67 Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

68 Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

69 Respondentka C (nar. 2002); výzkum 7. 8. 2023.

70 Mašek, Petr (nar. 1997); výzkum 17. 8. 2023.

71 Nedělní obchůzce v Břežském předchází páteční žehnání ratolestí v kostele ve Velké Bíteši.

Studium vytyčeného tématu nás vede také k posouzení regionální identity členů dětské složky souboru. Respondentky vyjadřovaly svou identifikaci s etnografickou oblastí Podhorácko, v čemž lze spatřovat pedagogický vliv vedoucích souboru a časté propojování s daným regionem na různých vystoupeních. Za hlavní znak příslušnosti k tomuto regionu považovaly revitalizovaný tradiční lidový oděv, který je oblékán při vystoupeních či na hodech: „Podle krojů to poznáme, protože tady je to chudší. Ty modrotiskový sukně, není to nějaký zdobený, zlatý. To, když někde potkáme právě, na nějakým vystoupení někoho jiného, tak už člověk hnedka ví, odkud by tak mohl bejt.“⁷²

Další odlišnost či specifická „svého“ regionu spatřují respondentky v hudebním charakteru zdejších písní. Klíčové je pro ně srovnání mezi jimi interpretovanými písněmi z okruhu tzv. západního písňového typu (stylu) a lidovými písněmi tzv. východního písňového typu (stylu), kam náleží vrstvy nářevů východomoravských a slovenských.⁷³ Členové souboru se osobně setkávají s folklorem těchto oblastí jak např. na výše uvedených strážnických slavnostech, tak třeba i (v případě slovenského folkloru) v rámci příležitostného kontaktu s obyvateli Hanušovic nad Toplou, což je partnerské město Velké Bíteše.⁷⁴

V užívání zdejšího středomoravského dialektu ale soubor hraje „jen“ částečnou roli, protože dialekt se v různé míře užívá i v rodinách respondentů a nelze od něj oddělit ani místní hody, kde jsou všechny proslovy zpravidla v tomto duchu stylizovány. Dialekt vědomě použitý ve vystoupeních souboru⁷⁵ je dalším znakem lokální či regionální tradice.

Nejen ve spojitosti s identitárními postoji současných členů souboru musíme zmínit spolupráci dlouholeté vedoucí souboru Silvy Smutné s etnomuzikoložkou Martou Tonicrovou. Příčiněním těchto badatelek totiž byla vydána třísvazková edice písní právě ze sledovaného Podhorácka a Moravského Horácka, které mimo jiné cílí právě na folklorní soubory, respektive jejich vedení.⁷⁶ Jedna z prací se pak snaží oslovit přímo školy, potažmo jiná dětská uskupení prezentující

72 Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.

73 O hranicích mezi oběma a o rozdílech více viz HOLÝ, Dušan: Na okraj etnografické hranice na Moravě. *Národopisný věstník československý* 2 (XXXV), 1967, s. 21–22.

74 Mašek, Petr (nar. 1997); výzkum 17. 8. 2023.

75 Konkrétně jde o různá scénická vystoupení a písně, ve kterých i přes jejich stylizaci nalézáme nářeční výrazy, které se již z běžné mluvy místních lidí vytrácejí.

76 TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. I. Náměštsko a Velkobítešsko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2011; TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. II. Třebíčsko, Hrotovicko, Moravskobudějovicko a Jemnicko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2013; TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. III. Tišnovsko a Bystřicko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2015.

lidovou kulturu.⁷⁷ Tyto edice díky svému přiřazení písní k jednotlivým regionům tedy mají do budoucna potenciál budovat nejen u členů Bítešanů povědomí o regionální příslušnosti.

Závěr

Pohled do historie folklorního hnutí ve Velké Bíteši ukázal, že již od meziválečného období se s identitou zdejších obyvatel spojují skutečné či domnělé lidové tradice. Založení souboru Bítešan v době všeobecné snahy revitalizovat tradice a místní společenský život lze chápat jako institucionalizaci znaku zdejší identity, potažmo snahy ochránit místní kulturní dědictví. V souladu s úvahami Petra Lozoviuka pak můžeme v tomto ohledu vidět snahu reprezentovat město na různých akcích, ať už na „domácích“ přehlídkách, nebo v okolí. Aktivita souboru, které se v průběhu 80. let 20. století téměř výhradně omezily na Velkou Bíteš, podporují teze Martiny Pavlicové a Lucie Uhlíkové o pěstování lokální a regionální identity za socialismu v souborech v malých městech. Nicméně z účasti uskupení na prvomájových slavnostech můžeme vyčíst, že alespoň formálně měl také Bítešan sloužit jako podpora tehdejší ideologie s ústřední kategorií nově definovaného lidu.⁷⁸

Zlom v činnosti sledovaného souboru nastal na přelomu tisíciletí, kdy došlo k jeho provázání se zdejším muzejním spolkem. Do jeho vedení pak výrazně zasáhla Silva Smutná, která coby pracovnice muzea disponovala odbornými znalostmi, a navíc šlo o mimořádně organizačně schopnou osobnost. Jedna z jejích hlavních motivací bylo prohloubit nejen ve členech samotných identifikaci s „jejich“ městem a etnografickým regionem. Na tomto místě je třeba zmínit, že osobnosti vedoucích více či méně vyjadřovaly alespoň svou lokální identitu. Tento předpoklad můžeme sledovat pro námi sledované téma jako klíčový, jelikož právě vedoucí jednotlivých složek souboru sestavují pásma, kam zařazují regionální folklorní projevy.

Ty pak přispívají ke konstruování kolektivní paměti, která v souladu s pojetím Jana Assmanna přispívá k budování identity. Často (nikoliv vždy) jsou dané projevy spojeny s místním nářečím, které je sice na jedné straně znakem regionální identity, na straně druhé se ale z běžné mluvy zdejších mladých lidí vytrácí. Klíčová role v jeho uchovávání samozřejmě tkví v rodinách jednotlivých členů, potažmo v jeho prezentaci o zdejších hodech. Nicméně soubor přispívá alespoň k nárůstu povědomí o něm. Bítešan zároveň díky těmto aspektům či edukaci

77 TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Zpěvník z Horácka a Podhorácka. Výběr písní pro školy*. Třebíč: Muzeum Vysočiny Třebíč – Brno: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha – pracoviště Brno, 2017.

78 Je však třeba mít na paměti, že členové souboru (nebo dokonce i představitelé města) nemuseli tuto rovinu vnímat, jelikož pro ně byly důležitější sociální funkce této festivity. Srov. DOUŠEK, Roman: The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday. *History and Anthropology* 35, 2024, s. 489–494. <https://doi.org/10.1080/02757206.2022.2132493>

od vedoucích napomáhá k silnějšímu a do velké míry následně emočnímu chápání tradic spojených s regionem či „domovskou“ lokalitou. Někteří členové z řad starousedlíků svoji aktivitu v souboru chápou jako návaznost na své předky.

Nesmíme opomenout ani budování sociálních vazeb mezi jeho členy, čímž vzniká potenciál k utváření funkčnější městské komunity. Zde tedy dochází k prohloubení identifikace s místem bydliště. Chápání tradice vyvstává často při konfrontaci s „těmi druhými“, což se v případě členů dětských složek Bítešanu stává v době jejich středoškolského studia v sousedním Velkém Meziříčí. Vyjádřené uznání nebo obdiv spolužáků za udržování skutečných či domnělých tradic ve Velké Bíteši ukazuje na jejich silnou pozici v dnešní postmoderní a globalizované společnosti, což jen potvrzuje teze Boriany Stanevy.

Jakkoliv můžeme v souvislosti s Bítešanem a lokální identitou hovořit spíše o jejím prohlubování, v případě regionální identity se ukázal soubor jako jeden z naprosto zásadních elementů v jejím konstruování. Právě sledované uskupení totiž můžeme v lokalitě označit za hlavní element propagace příslušnosti k přechodné oblasti Podhorácko. Důležitý vliv v tomto směru můžeme přisuzovat několikrát zmíněné edukaci v rámci souboru, který zároveň poskytuje příležitosti k upevňování regionální identity, protože při vystoupeních dochází k interakci se členy folklorního hnutí z jiných etnografických oblastí. Klíčovým znakem je zejména revitalizovaný lidový oděv a lidové písně či nářečí, jimiž je identita komunikována.

Prameny

- SOkA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1951–52, neinventarizováno.
- SOkA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1961–70, neinventarizováno.
- SOkA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1976–80.
- SOkA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 1981–85.
- SOkA Žďár nad Sázavou, Archiv města Velká Bíteš, Kronika města Velké Bíteše 2004, neinventarizováno.

Literatura

- ASSMANN, Jan: *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvíjených kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001.
- BAČOVÁ, Viera: Identita v sociální psychologii. In: Výrost, Josef – Slaměník, Ivan – Sollárová, Eva (eds.): *Sociální psychologie. Teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019, s. 88–100.

- BAUSINGER, Hermann: „Folklorismus“ jako mezinárodní jev. *Národopisné aktuality* 7, 1970, č. 3–4, s. 217–222.
- DOUŠEK, Roman: The village and May Day celebrations in 1970s communist Czechoslovakia: Social events between a tool of the regime and a community holiday. *History and Anthropology* 35, 2024, s. s. 489–494. <https://doi.org/10.1080/02757206.2022.2132493>
- ERIKSON, Thomas Hylland: *Etnicita a nacionalismus. Antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012.
- FRANC, Martin – KNAPIK, Jiří: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Praha: Academia, 2013.
- HOLÝ, Dušan: Na okraj etnografické hranice na Moravě. *Národopisný věstník československý* 2 (XXXV), 1967, s. 21–42.
- JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Dětské taneční hry z Horácka. Metodický materiál pro dětské národopisné soubory*. Třebíč: Okresní kulturní středisko B. Václavka, 1987.
- JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Lidové tance z Velkomeziříčska. Metodický materiál pro soubory ZUČ*. Třebíč: Okresní kulturní středisko B. Václavka, 1980.
- JELÍNKOVÁ, Zdenka: *Královničky z Tišnovska a Velkobítešska. Metodický materiál pro národopisné soubory*. Brno: Okresní kulturní středisko Brno-venkov, 1988.
- JELÍNKOVÁ, Zdenka – KUBEŠ, Richard: *Horácké tance. Svazek první*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1956.
- JOUROVÁ, Eva: *Královničky na Velkobítešsku. Výzkumná zpráva*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2012.
- KEPRTOVÁ, Lucie: *Královničky – historie a současnost*. Bakalářská práce. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, 2006.
- KŘÍŽ, Ivo: *Muzeum a muzejní spolek ve Velké Bíteši*. Magisterská práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2013.
- LOZOVIUK, Petr: Etnická indiference a její reflexe v etnologii. In: Hirt, Tomáš – Jakoubek, Marek (eds.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identity. Antropologická perspektiva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 162–197.
- MIŠUREC, Zdeněk: Chasa. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta 2007, s. 296–297.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: „Něco za něco...“: Folklorní hnutí v českých zemích ve světle totalitární kulturní politiky. *Český lid* 105, 2018, č. 2, s. 177–197. <http://dx.doi.org/10.21104/CL.2018.2.03>
- SMUTNÁ, Silva: Bítešské královničky. In: Ondrušová, Vlasta – Uhlíková, Lucie (eds.): *Dětský folklor dnes (proměny funkcí). Sborník příspěvků z 23. strážnického symposia konaného ve dnech 15. – 16. března 2007*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, 2007, s. 63–72.

- STANEVA, Boriana: Uchování tradice či krize identity: prožívání svátků v cizině. Postřehy z prostředí bulharské menšiny v Praze. In: Bittnerová, Dana – Moravcová, Mirjam (eds.): *Festivity jako ukazatel identity a společenského směřování*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2019, s. 141–161.
- TETUROVÁ, Jarmila – BLAŽEK, Jan: Vývoj a současný stav lidového tance na příkladu slováckého verbuňku a obřadních obchůzek královniček. *Národopisná revue* 33, 2023, č. 1, s. 3–17.
- TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. I. Náměštsko a Velkobítešsko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2011.
- TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. II. Třebíčsko, Hrotovicko, Moravskobudějovicko a Jemnicko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2013.
- TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka. III. Tišnovsko a Bystřicko*. Třebíč: Muzeum Vysočiny – Brno: Akademie věd České republiky, Etnologický ústav, 2015.

Internetové zdroje

- Historie králenického obřadu. *Bítešsko. Kulturně společensko informační portál*. Dostupné z: <https://www.bitessko.com/kultura/folklorni-soubory/3645-historie-kralenskeho-obradu> (cit. 7. 12. 2024).
- O spolku. *Městské muzeum ve Velké Bíteši*. Dostupné z: <https://www.muzeum-bites.cz/muzejni-spolek/o-spolku> (cit. 7. 12. 2024).
- Symboly – Velká Bíteš. *Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky. Registr komunálních symbolů*. Dostupné z: <https://rekos.psp.cz/detail-symbolu/id/3172> (cit. 15. 12. 2024).
- Tradiční bitešské hody. *Bítešsko. Kulturně společensko informační portál*. Dostupné z: <https://www.bitessko.com/udalosti/kulturni/7282-tradicni-bitesske-hody-2024> (cit. 21. 12. 2024).

Respondenti

- Hradilová, Eliška (nar. 1948); výzkum 19. 8. 2023.
- Mašek, Petr (nar. 1997); výzkum 17. 8. 2023.
- Pospíšilová, Věra (nar. 1971); výzkum 26. 6. 2023.
- Respondentka A (kolem 50 let); výzkum 24. 6. 2023.
- Respondentka B (kolem 41 let); výzkum 23. 6. 2023.
- Respondentka C (nar. 2002); výzkum 7. 8. 2023.
- Smutná, Barbora (nar. 2001); výzkum 7. 8. 2023.
- Smutná, Silva (nar. 1949); výzkum 29. 3. 2023.

Vzdelanostné a životné ambície rómskych žiakov. Prípadová štúdia dvoch škôl na strednom Slovensku

Education and Life Ambitions of Roma Pupils. A Case Study of
Two Schools in Central Slovakia

Doc. PhDr. Katarína Košťalová, PhD.

Katedra sociológie a sociálnej antropológie, Filozofická fakulta,
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Tajovského 40,
974 01 Banská Bystrica, SLOVAK REPUBLIC
katarina.kostialova@umb.sk
ORCID: 0000-0002-3573-9353

Doc. Mgr. Ivan Chorvát, M.A., CSc.

Katedra sociológie a sociálnej antropológie, Filozofická fakulta,
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Tajovského 40,
974 01 Banská Bystrica, SLOVAK REPUBLIC
ivan.chorvat@umb.sk
ORCID: 0000-0002-2666-2278

Abstract

This study examines the educational and life ambitions of Roma pupils in Central Slovakia through the lens of cultural capital. Using Bourdieu's concept, it analyses how family background, socio-economic conditions, and cultural resources shape students' academic outcomes. Based on surveys and field research conducted in two schools with a high Roma population, the findings indicate that limited cultural capital and poverty constrain educational opportunities. Despite these barriers, school initiatives and teacher support help to mitigate these disadvantages, fostering a positive reading culture and student aspirations. The study emphasizes the need for parental engagement, support structures, and policy measures to enhance educational outcomes for Roma pupils.

Key words

Roma pupils – education – cultural capital – ambitions – school

Acknowledgement/Funding

Táto štúdia vznikla v rámci grantového projektu VEGA 1/0720/22 Kultúrny kapitál rodiny a jeho vplyv na školskú úspešnosť detí.

Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky považuje vzdelanosť občanov za základný a nevyhnutný pilier budúcej prosperity Slovenska.¹ Napriek tomu viaceré medzinárodné porovnania (napríklad analýzy OECD) upozorňujú na nízku úroveň slovenského školstva, ktoré sa v mnohých ukazovateľoch umiestňuje na spodných priečkach európskeho rebríčka. Vzdelávací systém na Slovensku je stále orientovaný na osvojenie encyklopedických vedomostí, zatiaľ čo tvorivosť a praktické využitie získaných poznatkov v každodennom živote ostávajú v úzadí. Úspešnosť žiakov výrazne ovplyvňuje rodinné prostredie, ktoré podporuje ich výkonnosť. Táto úspešnosť je vyššia v prostredí, ktoré rozvíja ambície detí a stimuluje ich prirodzenú zvedavosť. Výskumy sociológov a pedagógov upozorňujú, že školské úspechy detí predpokladajú systematickú prípravu, rodičovskú podporu a aktívnu spoluprácu medzi rodinou a školou. V rodinách z menej podnetného prostredia tieto podmienky často nie sú naplnené, a to nielen z dôvodu materiálnych obmedzení, ako je nižšia kvalita bývania, ale aj v dôsledku subjektívnych faktorov, napríklad presvedčenia, že vzdelávanie je výlučne úlohou školy.² Nedostatočné podmienky v sociálne znevýhodnených rodinách môžu viesť k školským neúspechom, nižšej vzdelanostnej úrovni a limitovaným príležitostiam na trhu práce, čo následne prispieva k vyššej nezamestnanosti a nižšej kvalite života.³ V tomto kontexte je relevantné zmieniť koncept kultúrneho kapitálu, ktorý rozvinul sociológ Pierre Bourdieu. Kultúrny kapitál zahŕňa materiálne aj nemateriálne zdroje, ktoré rodina odovzdáva deťom, čím ovplyvňuje ich vzdelávaciu dráhu a životné šance. Bourdieu konštatoval, že nižšia úroveň kultúrneho kapitálu rodičov znižuje pravdepodobnosť vzdelávacích a profesijných úspechov detí, pričom tento kapitál má tendenciu sa medzigeneračne reprodukovat'.⁴ Na základe týchto poznatkov predpokladáme, že proces medzigeneračnej reprodukcie kultúrneho kapitálu úzko súvisí so vzdelávacími i profesijnými ambíciami detí. Pre účely našej štúdie chápeme kultúrny kapitál

- 1 Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2021–2024. *Vláda.gov.sk*. Dostupné z: https://www.vlada.gov.sk/site/assets/files/2439/pvvsr_2021-2024.pdf?csrt=6851129712940857601 (cit. 5. 12. 2024).
- 2 RADIČOVÁ, Iveta: Zmeny po roku 1989 (Rómovia na prahu transformácie). In: Vašečka, Michal (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002, s. 79–92; DŽAMBAZOVIČ, Roman – JURÁSKOVÁ, Martina: Diskurz, obsah a profil chudoby na Slovensku (Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku). In: Vašečka, Michal (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002, s. 527–564.
- 3 FARKAŠOVÁ, Eva: Rómske dieťa vo vzdelávacom procese. In: Farkašová, Eva – Kretová, Elena (eds.): *Rómske deti z pohľadu psychológie v prácach VÚDPAP*. Bratislava: VÚDPaP, 2005, s. 23–33; GALLOVÁ-KRIGLE-ROVÁ, Elena – GAŽOVIČOVÁ, Tina (eds.): *Inkluzivnosť opatrení vo vzťahu k rómskym deťom*. Bratislava: CVEK (Centrum pre výskum etnicity a kultúry), 2012.
- 4 BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998; BOURDIEU, Pierre: *The Forms of Capital*. In: Richardson, John. G. (ed.): *Handbook of tutors and Research for Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 1986, s. 241–258; BOURDIEU, Pierre – PASSERON, Jean-Calude: *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage Publications, 1990.

ako diverzitu kultúrnych zdrojov rodiny a prístup k výchove a vzdelaniu, ktoré významne ovplyvňujú kvalitu života jednotlivca v súčasnej spoločnosti.

V štúdiu sa pokúsime naznačiť, ako kultúrny kapitál, ktorý si žiaci prinášajú z menej podnetného rodinného prostredia, formuje ich vzdelávacie a životné ambície. Zameriame sa aj na analýzu sociokultúrneho prostredia lokalít škôl, synergické prepojenie školských i komunitných iniciatív podporujúcich vzdelávanie rómskych žiakov a identifikáciu bariér, ktoré obmedzujú ich prístup k vzdelaniu.

Metódy výskumu

Dáta analyzované v tejto štúdiu, sú získané v rámci širšie koncipovaného projektu *Kultúrny kapitál rodiny a jeho vplyv na školskú úspešnosť detí*, realizovaného Katedrou sociológie a sociálnej antropológie FF UMB v Banskej Bystrici, ktorý sa zameriava na kultúrne zdroje rodiny, ich medzigeneračný prenos a vplyv na školskú úspešnosť. Zber údajov sa realizoval v desiatich základných školách Banskobystrického samosprávneho kraja (BBSK)⁵ a pozostával z dvoch vzájomne prepojených výskumov: (1) kvantitatívny dotazníkový sociologický výskum zameraný na rodičov a žiakov, vrátane testovania čitateľskej gramotnosti žiakov a žiačok, a (2) antropológický výskum zameraný na kontextuálnu analýzu lokalít a etnografické hĺbkové rozhovory s respondentmi (žiakmi a učiteľmi).

Dáta sme zbierali v júni 2023 u žiakov šiesteho a deviateho ročníka, ktorých rodičia poskytli informovaný súhlas. Dotazníky vyplňovali online počas vyučovania a obsahovali otázky týkajúce sa rodinného prostredia, výchovy, čítateľstva, školského prostredia, vzdelávacích a životných ambícií detí, ako aj trávenia voľného času. Súčasťou výskumu boli i testy zamerané na čítanie a všeobecné znalosti. Rodičia vyplňovali dotazníky online vo voľnom čase. Celkovo sa do dotazníkového výskumu zapojilo 507 žiakov a 375 rodičov.

V predkladanej štúdiu vychádzame aj z antropológického výskumu, ktorý sme realizovali počas školského roka 2023-2024 na dvoch základných školách (ZŠ). Tieto školy sa nachádzajú v obciach,⁶ kde viac ako 70 % žiakov pochádza z rómskych rodín. Použili sme metódy priameho pozorovania a interview so žiakmi siedmeho ročníka (ktorí boli v čase dotazníkového výskumu šiestakmi) bez prítomnosti učiteľov/učiteľiek. Rozhovory sa sústredili na životné perspektívy žiakov, ich ambície, vzťah ku škole a vzdelaniu i preferované voľnočasové aktivity. Dôležitými respondentkami boli aj riaditeľky a učiteľky oboch škôl, s ktorými sme robili rozhovory samostatne. V týchto dvoch lokalitách rodičia vyplňali

5 Pri ich výbere sme kládli dôraz na geografickú a sociokultúrnu diverzitu sídel (napríklad vzdialenosť od kultúrneho centra, veľkosť lokality, počty žiakov).

6 Kvôli anonymizácii údajov ich nazývame Šedá a Zelená.

dotazníky písomne v priestoroch školy, a to na základe aktívnej komunikácie riaditeľiek škôl s rodičmi. Tento spôsob zberu dát sme zvolili kvôli obmedzenému prístupu väčšiny rodičov k technológiám a ich nižšej úrovni digitálnych zručností. Na ZŠ Šedá navštevovalo siedmy ročník 16 žiakov, z ktorých všetci, okrem jedného, pochádzajú z rómskeho prostredia. Na tejto škole sme získali od rodičov deväť ručne vypísaných dotazníkov. Na ZŠ Zelená navštevovalo siedmy ročník 15 žiakov, všetci Rómovia. Tu bolo vyplnených 13 dotazníkov. Dotazník vyplňal jeden rodič, ale niektoré otázky (na vzdelanie, zamestnanie) sa týkali obidvoch rodičov.

Teoretické východiská

Reprodukcia vzdelanostných nerovností je predmetom výskumu viacerých teoretických prístupov, ktoré objasňujú príčiny a mechanizmy týchto rozdielov.⁷ Bourdieu⁸ zdôrazňuje, že školský úspech žiakov závisí nielen od ekonomického postavenia ich rodičov, ale aj od kultúrneho kapitálu, ktorý deti nadobúdajú počas socializácie. Deti z rodín s vyšším kultúrnym kapitálom získavajú poznatky a zručnosti, ktoré pozitívne ovplyvňujú ich školské výsledky, podporujú ich vzdelávacie a profesijné ambície a rozširujú prístup k umeleckým a športovým aktivitám. Tento proces zároveň posilňuje ich motiváciu a zvyšuje šance na ďalšie vzdelávanie i profesijný rast. Naopak, deti z rodín s nízkym kultúrnym kapitálom čelia viacerým prekážkam v školskom prostredí, ktoré sa prejavujú nižšou úspešnosťou a obmedzenými vzdelávacími aspiráciami. Pri konfrontácii s praktikami, ktoré nezodpovedajú ich skúsenostiam, často zažívajú sklamanie či poníženie, čo môže viesť k apatii, agresivite a demotivácii.⁹ Katrňák upozorňuje, že rodinné prostredie, životný štýl a postoje rodičov zásadne ovplyvňujú vzťah detí k vzdelávaniu. Rodičia rozhodujú o výbere škôl a mimoškolských aktivitách,

-
- 7 BREEN, Richard – GOLDTHORPE, John: Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory. In: Gërkhani, Klarita – De Graff, Nan Dirk – Raub, Werner (eds.): *Handbook of Sociological Science. Contributions to Rigorous Sociology*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022, s. 325–355. <https://doi.org/10.4337/9781789909432>; KATRŇÁK, Tomáš: Sociálny a kultúrní reprodukce společnosti v teoretické perspektivě. *Sociológia* 35, 2003, č. 1, s. 61–76; KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci*. Praha: Slon, 2004; KATRŇÁK, Tomáš – FÓNADOVÁ, Laura: Nerovné šance na vzdělání: teoretické vymezení a empirické měření. In: Džambazović, Roman – Gerbery, Daniel – Sopóci, Ján (eds.): *Vzdelanostné nerovnosti v optike sociológie. Teoretické východiská a empirické poznatky*. Bratislava: STIMUL, 2022, s. 9–36; KUSÁ, Zuzana: *Škola nie je pre všetkých*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2016; SIMONOVÁ, Natalie – KATRŇÁK, Tomáš: Empirické přístupy v sociálně stratifikačním výzkumu vzdělanostních nerovností. *Sociologický časopis* 44, 2008, č. 4, s. 725–743.
- 8 BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*, c. d.; BOURDIEU, Pierre: The Forms of Capital c. d., s. 241–258.
- 9 SULLIVAN, Alice: Cultural Capital and Educational Attainment. *Sociology* 35, 2001, č. 4, s. 893–912. <https://doi.org/10.1017/S0038038501008938>; ZEMANČÍKOVÁ, Vladimíra: Sociálne aspekty čitateľskej gramotnosti s akcentom na dieťa zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia na Slovensku. *Sociálna pedagogika* 9, 2021, č. 2, s. 23–40. <https://doi.org/10.7441/soced.2021.09.02.02>

čím priamo formujú vzdelávacie dráhy svojich detí a prispievajú k reprodukcii sociálneho postavenia. Deti internalizujú hodnoty a správanie svojej sociálnej triedy, plnia roly, ktoré sa od nich očakávajú.¹⁰ Tento predpoklad využíva aj teória racionálnej voľby a koncept averzie k riziku (relative risk aversion), ktorým Breen a Goldthorpe vysvetľujú rozhodovacie procesy vo vzdelávaní.¹¹ Ide o racionálne zvažovanie finančných nákladov, šancí na úspech a možných rizík. Rozhodovanie o investíciách do vzdelania sa zakladá na hodnotení faktorov, ktoré je vedené snahou vyhnúť sa sociálnemu poklesu. Jednotlivci tak prijímajú roly adekvátne ich sociálnemu postaveniu. Aj keď je averzia k sociálnemu poklesu prítomná vo všetkých triedach, žiaci z rodín s vyšším ekonomickým a kultúrnym kapitálom majú tendenciu voliť ambicióznejšie vzdelávacie cesty, zatiaľ čo žiaci z robotníckych tried preferujú možnosti s nižším rizikom sociálneho poklesu.¹²

Pre väčšinu detí škola nie je hrou, ale povinnosťou, ktorú naplňajú aj vďaka pomoci, kontrole a tlaku zo strany rodičov. Viaceré výskumy dokumentujú, že rodičia detí z marginalizovaných rómskych osád nemajú dostatočné rodičovské zručnosti, skúsenosti, vzdelanie, ani primerané životné podmienky, aby mohli svojim deťom efektívne pomáhať.¹³ V prostredí, kde je prioritou zabezpečenie základných potrieb, je vzdelanie vnímané skôr ako povinnosť voči štátu, než ako nástroj rozvoja detí.¹⁴ Mušinka poukazuje na mnohovrstvové znevýhodnenie rómskych komunit, ktoré je dôsledkom celospoločenských zmien v 90. rokoch 20. storočia. Vzťahy medzi majoritou a minoritou sa oslabujú, čo vedie k segregácii v školách, ktorá ešte viac prehľbuje vzdelanostné nerovnosti a obmedzuje možnosti na ich prekonanie.¹⁵

Sociokultúrne charakteristiky prostredia lokalít škôl

Školy zapojené do výskumu sa nachádzajú v BBSK, ktorý má 614 350 obyvateľov.¹⁶ K slovenskej národnosti sa hlási 77 %, k maďarskej 11 % a k rómskej 2,5 %. Avšak podľa Atlasu rómskych komunit (ARK) tu môže rómske obyvateľstvo

10 KATRŇÁK, Tomáš: *Odsouzení k manuální práci*, c. d.

11 BREEN, Richard – GOLDTHORPE, John: Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory, c. d.

12 Tamtéž.

13 FARKAŠOVÁ, Eva: Rómske dieťa vo vzdelávacom procese, c. d.; GALLOVÁ-KRIGLEROVÁ, Elena – GAŽOVIČOVÁ, Tina (eds.): *Inkluzivnosť opatrení vo vzťahu k rómskym deťom*, c. d.

14 RADIČOVÁ, Iveta: Hic Sunt Romales. Bratislava: Nadácia S.P.A.C.E. (Centrum pre analýzu sociálnej politiky), 2001; DŽAMBAZOVIČ, Roman – JURÁSKOVÁ, Martina: Diskurz, obsah a profil chudoby na Slovensku (Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku), c. d.

15 Slovenské dediny vyzerali pred sto rokmi ako dnešné rómske osady, vraví antropológ Mušinka. *Dennikn.sk*. Dostupné z: <https://dennikn.sk/1552350/antropolog-musinka-slovenske-dediny-vyzerali-pred-sto-rokmi-ako-dnesne-romske-osady/> (cit. 28. 10. 2024).

16 Štatistický úrad Slovenskej republiky. *Banskobystrický kraj - charakteristika regiónu*. Dostupné z: <https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/regional/bansko%20bystricky%20kraj/about!/ut/p/z1/> (cit. 16. 9. 2024).

tvoriť až 17,5 % , pričom štvrtina žije v marginalizovaných komunitách na okraji, alebo mimo obce.¹⁷

V obci Šedá kde žije 1000 – 1500¹⁸ obyvateľov sa k slovenskej národnosti hlási 91,24 % , k rómskej necelých 2 % obyvateľov, ale dáta z ARK naznačujú, že v obci žije 501 – 600¹⁹ príslušníkov rómskej komunity, čo predstavuje 40 – 50 % z celkovej populácie obce. Zo štatistických údajov o vzdelanostnej štruktúre obyvateľstva vyplýva, že takmer 40 % obyvateľov dosiahlo iba základné vzdelanie, 15 % ukončilo stredné odborné učňovské vzdelanie bez maturity, vyše 17 % úplné stredné vzdelanie s maturitou, vysokoškolské vzdelanie 10 % obyvateľov.²⁰ Šedá vykazuje dlhodobý trend poklesu počtu obyvateľov, čo je dôsledok starnutia populácie a migrácie mladších ľudí za vzdelaním a prácou. Obec je geograficky izolovaná a vzdialenosť od okresného mesta presahuje 40 km. Táto izolácia limituje prístup k pracovným príležitostiam, ako aj k širším vzdelávacím a kultúrnym možnostiam.

Rómske obyvateľstvo je sústredené na okraji obce, žije segregovane v murovaných domoch (skolaudovaných i neskolaudovaných) a v chatrčiach.

„Bývajú (Rómovia) väčšinou separovane a ešte robia medzi sebou rozdiely. Kto býva v dome, kto v chatrči. Vidíme to aj v škole, že sa medzi sebou kastujú. Tí z domov, nechcú sedieť s tými z chatrči. Ale máme pár takých živnostníkov, ktorí si kúpili domy už aj v dedine. A tie domy sú parádne, majú na to, aby si ich pekne urobili. Títo naozaj chodia do roboty, zamestnávajú aj Rómov“ (riaditeľka, ZŠ Šedá).

Obec sa zapája do projektov zameraných na riešenie sociálnych a vzdelanostných nerovností, vrátane Národného projektu Rozvojové tímy I. Ten podporuje inklúziu rómskej komunity prostredníctvom vzdelávacích a komunitných aktivít.

„Teraz máme v obci aj rozvojový tím a sú tam sociálni pracovníci pre mládež. Tí s nami veľmi dobre spolupracujú. Keď majú deti nedbalú dochádzku, alebo chodia neskoro do školy, alebo nejaký iný problém, oni idú dole (do časti obyvanej Rómami) a intervenujú v rodinách. Pýtajú sa matky: prečo ste ráno nevstali, musíš na to dohliadnuť, deti musia ísť do školy. A deti keď videli, že títo pracovníci tu sú, dozerajú na dochádzku a ak to nie je v poriadku, idú za rodičmi, tak sa to zlepšilo“ (riaditeľka, ZŠ Šedá).

17 Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja BBSK na roky 2022–2030. *Banskobystrický samosprávny kraj*. Dostupné z: <https://www.bbsk.sk/storage/app/media/dokumenty/phsr/phsr-bbsk-2022-2030-uvod-a-analiticka-cast.pdf> (cit. 26. 2. 2023).

18 Údaje sú čerpané z: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. *Štatistický úrad Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.scitanie.sk/#> (cit. 27. 8. 2024). Rozpätie uvádzame kvôli anonymizácii obcí.

19 Atlas rómskych komunit. *Úrad vlády Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.romovia.vlada.gov.sk/atlas-romskych-komunit/atlas-romskych-komunit-2019/> (cit. 27. 8. 2024) Dáta uvádzame formou intervalov.

20 Zvyšné percentá tvoria deti, ľudia bez vzdelania a nezistené údaje.

Obec Zelená (2000 – 2500 obyvateľov), má vyše 90 % slovenského obyvateľstva²¹, k rómskej národnosti sa hlási 1,3 % obyvateľov²², ale ARK odhaduje, že v obci žije 501 – 600 Rómov, čo predstavuje 20 – 30 % z celkovej populácie.²³ Na rozdiel od Šedej, Rómovia tu žijú integrované a vzťahy s majoritou nie sú konfliktmi výrazne zasiahnuté.

„Tu Rómovia nemajú osadu, nie sú segregovaní. Aj domy si mnohí pokúpili, ktorí boli na tom lepšie. Deti vyrastajú spolu, tak si myslím, že tie problémy Rómovia – Nerómovia nie sú tak výrazné, ako inde“ (učiteľka, ZŠ Zelená).

Vzdelanostná štruktúra ukazuje, že ukončené základné vzdelanie má 25 % obyvateľov, stredné odborné vzdelanie bez maturity 21,4 %, úplné stredné vzdelanie s maturitou 22,4 % a vysokoškolské vzdelanie 11 % obyvateľov.²⁴ Aj v obci Zelená sa počet obyvateľstva postupne znižuje a to najmä z dôvodu odchodu mladých ľudí za prácou do miest. Takmer 70 % ekonomicky aktívnych obyvateľov dochádza za prácou, najmä do okresného mesta vzdialeného 20 km.

Zelená v porovnaní so Šedou vykazuje nižšiu mieru izolácie rómskeho obyvateľstva. Je situovaná bližšie k mestským centrá, dostupnosť verejnej dopravy je na vyššej úrovni, čo umožňuje lepší prístup k pracovným príležitostiam, vzdelávaniu a iným sociálnym službám.

Školské prostredie

ZŠ Šedá sa nachádza v centre obce, približne 2 km od rómskej osady. V školskom roku 2023/24 ju navštevovalo 145 žiakov, z toho 130 Rómov (takmer 90%). ZŠ Zelená je umiestnená v širšom centre obce, čo umožňuje všetkým žiakom dosiahnuť školu pešo za 10 – 15 minút. V školskom roku 2023/24 ju navštevovalo 173 žiakov a žiačok, z toho 120 Rómov (približne 70%).

Vysoký podiel rómskych žiakov môže ovplyvniť rozhodovanie nerómskych rodičov pri výbere školy. Niektorí volia školy s nižšou koncentráciou rómskych žiakov, čo vedie k odchodu detí do škôl mimo ich obce, ale táto tendencia nie je jednoznačne dominantná. Je to rôzne od ročníka k ročníku. Pre inú školu sa rozhodujú najmä rodičia, ktorí dochádzajú za prácou, prípadne vtedy, ak súrodenec študuje inde. Podľa výpovedí učiteliek úlohu zohráva aj psychologický aspekt, keďže rozhodnutia niektorých rodičov motivujú ďalších na podobný krok.

„Možno to je viac aj subjektívne a niektorí rodičia strhnú na svoju stranu ostatných. Ale my sme moderná škola, máme dobré vybavenie, ihriská aj kvalifikovaných pedagógov. To vôbec nič nehovorí o tom, či tá škola je dobrá, alebo nie je. Aj napriek tomu ten rodič sa tak rozhodne. Takže áno, ten trend tu je ako

21 V obidvoch obciach sa malé percento obyvateľov hlási aj k maďarskej a českej národnosti.

22 Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. Štatistický úrad Slovenskej republiky.

23 Atlas rómskych komunit. Úrad vlády Slovenskej republiky.

24 Zvyšné percentá tvoria deti, ľudia bez vzdelania a nezistené údaje.

všade, ale nie je až taký výrazný. Robíme pre to všetko, aby nám deti zostali. Máme Deň otvorených dverí, pozývame odborníkov, už v škôlke začíname pracovať s rodičmi. A tie malé úspechy vidím. Pár rokov sa nám podarilo, že všetky deti z MŠ prešli na ZŠ, ale teraz budeme mať zase čisto rómsku triedu, pretože rodičia umiestnili nerómske deti inde“ (riaditeľka, ZŠ Zelená).

„Dávajú niektorí rodičia svoje deti do iných škôl, ale nie je ich nejako veľa. Stadeto chodí päť detí inde. Tu je totiž už málo nie rómskych mladých rodín“ (riaditeľka, ZŠ Šedá).

Skúsenosti z výskumu ukazujú, že v procese vzdelávania popri učiteľoch zohrávajú kľúčovú úlohu aj pedagogickí asistenti a sociálni pracovníci, ktorí poskytujú podporu nielen žiakom, ale aj učiteľom a rodičom. Hoci školy disponujú dostatočným počtom kvalifikovaných pedagógov, počet asistentov a sociálnych pracovníkov je nedostatočný, čo môže oslabiť dôveru a kvalitu spolupráce medzi školou, žiakmi a rodičmi. Z výpovedí našich respondentiek vyplynulo, že rodičia rómskych detí sú prístupnejší vzájomnej komunikácii a preukazujú vyššiu dôveru i ochotu spolupracovať s tými pedagógmi, ktorí pochádzajú z rovnakej lokality, alebo pôsobia v škole dlhodobo, poznajú členov širšej rodiny, ich väzby, vzťahy a problémy.

„Asistentov máme a to je perfektná pomoc. Oni i sociálny pracovník chodia často aj do terénu. Museli si ale vybudovať dôveru medzi rodičmi, lebo tie asistentky nie sú Rómky. Mali záujem o túto prácu aj Rómky. Z mojej strany by boli dvere otvorené, aj by som to privítala, ale nemajú vzdelanie. A tá podmienka kvalifikovanosti nepustí“ (riaditeľka, ZŠ Zelená).

„Tu je veľmi dôležité ich spracovať. Ja ich musím najskôr ukládať, aj žiakov, aj rodičov, nájsť tú strunu a vedieť, kedy komu čo povedať. Preto je dôležité poznať to prostredie. Rómovia chcú mať jasno a istotu. Ja som tu vyrastala. Teda poznám rodičov, všetkých súrodencov, so starými rodičmi sme spolu vyrastali. Oni poznajú mňa, moju mamu, moju rodinu. Majú ku mne úctu, rešpekt, že som si spravila školu a tak. A ja idem k nim do rodiny. My ideme k nim do osady tak minimálne dvakrát za mesiac“ (riaditeľka, ZŠ Šedá).

Školy zohrávajú dôležitú úlohu nielen v systematickom procese vzdelávania, ale aj v rozvoji kultúrneho kapitálu žiakov prostredníctvom mimoškolských aktivít, organizovaním kultúrnych predstavení, výchovných koncertov a záujmových krúžkov. V priebehu školského roka pedagógovia so žiakmi pripravujú rozmanité kultúrno-spoločenské podujatia, ako sú školské akademie, oslavy Dňa matiek, aktivity spojené s Mikulášom, vianočným, fašiangovým i veľkonočným obdobím. Súčasťou života v škole sú tiež športové dni a súťaže.

Školy Šedá a Zelená sa podieľajú aj na implementácii rôznych projektov zameraných na zlepšenie výchovno-vzdelávacieho procesu, na osvetu zdravého životného štýlu a hygieny. Projektové iniciatívy tiež zlepšujú materiálne vybavenie škôl, zahŕňajúc nákup učebníc, moderných didaktických pomôcok,

notebookov a podobne. Integrálnou súčasťou vzdelávacieho procesu sú aj školské knižnice, ktoré sa nachádzajú v oboch školách. Knižničný fond sa pravidelne buduje z viacerých grantových zdrojov. Učitelia prostredníctvom rôznych podujatí podporujú čitateľskú gramotnosť žiakov, vrátane aktivít, ako čítanie v rómskom jazyku, či programov, kde starší žiaci čítajú mladším.

V súvislosti s čítaním nás však prekvapili dáta z kvantitatívneho dotazníkového výskumu, ktoré v rozpore s našimi očakávaniami pri viacerých odpovediach naznačovali, že žiaci zo škôl v obciach Šedá a Zelená majú pozitívnejší vzťah k čítaniu, než ukazovali súhrnné dáta za všetky školy. Pri odpovedi na otázku *Ako často čítaš knihy (vrátane e-knín)* uviedla štvrtina „šedých“ a „zelených“ žiakov, že knihy číta denne alebo takmer denne, kým priemer za všetky školy pri dennom čítaní bol necelých 16 %. Podobný trend sa ukázal aj na opačnej strane čitateľského kontinua – menej často (ako 1-2-krát mesačne) číta knihy len 19 % žiakov z našich dvoch „rómskych“ škôl, priemer za všetky školy v tejto kategórii je však dvojnásobný (38 %). Dobrým indikátorom, ktorý naznačuje záujem o čítanie, sú aj odpovede na položku *Čítam si pre radosť* – každý deň alebo takmer každý deň deklaruje takúto aktivitu tretina žiakov z „rómskych“ škôl (priemer za všetky školy je jedna pätina), kým nikdy/takmer nikdy si nečíta tretina žiakov všetkých škôl, ale len 16 % „šedých“ a „zelených“ žiakov. Podobné trendy sa ukázali aj pri odpovediach na batériu otázok *Čo si myslíš o čítaní* – žiaci z „rómskych“ škôl vyjadrovali významne vyšší súhlas napríklad pri položke *Čítam si rád/rada* než bol priemer za celú vzorku (60 % vs 40 %). Na základe týchto údajov (ktoré majú aj vďaka pomerne nízkemu počtu žiakov v obciach Šedá a Zelená len obmedzenú platnosť) nechceme tvrdiť, že žiaci práve z týchto dvoch škôl naozaj čítajú viac a častejšie, než žiaci na iných školách. Kultúrny kapitál, ktorým disponujú a ktorý si prinášajú zo svojich rodín, je v priemere na nižšej úrovni, o čom svedčia i odpovede na otázky o počte kníh všeobecne a počte detských kníh, ktoré sa nachádzajú v ich domácnostiach. Môžeme však povedať, že ich subjektívny vzťah ku knihám a k čítaniu všeobecne vyjadrený aj postojovými otázkami bol pozitívnejší, než u žiakov z majoritnej populácie. Predpokladáme, že je to výsledok pedagogického pôsobenia na oboch školách, ktoré nízku mieru rodinného kultúrneho kapitálu kompenzujú už spomínanými aktivitami.

Efektívna pedagogická práca si vyžaduje systematickú podporu nielen žiakov, ale aj učiteľov, vrátane opatrení na budovanie ich psychickej pohody a profesijnej motivácie. Okrem toho je potrebné reflektovať skúsenosti a odporúčania učiteľov, asistentov a sociálnych pracovníkov na príslušných úrovniach rozhodovania. V praxi však tieto hlasy často zostávajú nevypočuté, čo limituje možnosti prijímať efektívne opatrenia.

„Vždy hovorím, keby sem mohli dať aspoň nejaké odbory, aby sa tie deti naše mohli vyučiť. Všade to máme ďaleko. Žiakom už o pol siestej ide autobus.

Rómovia nechcú dávať svoje deti na internát a potom to zlyháva na tom, že do školy nechodia. Ak nemajú rodičia na lístok, na desiatu, tak ich nepustia. Ja by som navrhovala kartičky na autobus, na obedy s tým, že by sa s nimi nedalo obchodovať. Ale to aj tak darmo, že to povieme kdekoľvek, aj dotazníky vypisujeme, ale nik sa tým nezaobrá, lebo 'tak je možno dobre'. Ale nie je to dobre" (riaditeľka, ZŠ Šedá).

Kultúrne zdroje rodiny

Táto časť prezentuje zistenia z dotazníkového prieskumu medzi rodičmi a z rozhovorov so žiakmi. Dotazník bol navrhnutý s cieľom získať údaje o kultúrnych zdrojoch rodiny a rozhovory so žiakmi poskytli hlbší pohľad na ich vzdelávanie a osobné aspirácie i trávenie voľného času. Počas interview žiaci komunikovali aktívne, aj keď sa v každej triede našli jedinci, ktorí naše otázky ignorovali, alebo ich správanie narúšalo priebeh výskumu. V škole Šedá sa počas výskumu žiaci medzi sebou rozprávali aj po rómsky, najmä v senzitívnych situáciách a pri prezentovaní rozdielnych názorov. Zo všetkých rómskych žiakov len jedna respondentka (v škole Zelená) neovláda rómsky jazyk plynule, pretože rodičia s ňou hovoria po slovensky.

Vychádzame z 22 dotazníkov, ktoré nám poskytli prehľad o vzdelanostnej a profesijnej štruktúre rodičov. Väčšina z nich má ukončené len základné vzdelanie, šesťnásť matiek a dvanásť otcov, výučný list bez maturity získali dve matky a päť otcov, stredoškolské vzdelanie s maturitou dosiahli tri matky a jeden otec. Jedna respondentka uviedla vysokoškolské vzdelanie, avšak tento údaj sa ukázal byť nepravdivý. Štyria rodičia vzdelanie neuviedli. Profesionálna štruktúra rodičov naznačuje dominanciu robotníckych povolání (päť matiek a osem otcov). Niekoľko rodičov vykonáva menej kvalifikované profesie, ako napríklad poštová doručovateľka, pomocná vychovávateľka v materskej škole či opatrovateľka v Rakúsku. Takmer polovica, konkrétne trinásť matiek a osem otcov, doteraz nemá stabilné zamestnanie, čo signalizuje vysokú mieru nezamestnanosti.

Rozhovory s deťmi odhalili, že väčšina z nich by chcela v budúcnosti vykonávať prakticky orientované povolania. Chlapci najčastejšie uvádzali profesie automechanika, murára, šoféra, kuchára, futbalistu, policajta, elektrikára a jeden prejavil záujem o kariéru v oblasti IT. Dievčatá uprednostňovali profesie ako pomocná sila v zdravotníctve, kuchárka, policajtká, predavačka, kaderníčka, policajná kynologička. Umelecké profesie, ani kariéra v medicíne či školstve ich neoslovili, s výnimkou jedného žiaka zo školy Zelená, ktorý uvažoval nad možnosťou stať sa výtvarníkom.

„Neviem si to predstaviť byť lekárom“ (žiak, ZŠ Zelená). „Lekárom by som nechcel byť, ale majú dobrý plat. Aj desať, pätnásťtisíc eur majú, aj viac“ (žiak, ZŠ Šedá). „Učiteľom nikdy, kto by chcel učiť také deti ako my, nie“ (žiačka, ZŠ Šedá).

Výber vzdelávacej a profesijnej dráhy u mnohých reflektuje stratégiu minimalizácie rizika (relative risk aversion), kde rodičia preferujú menej náročné cesty z obavy pred finančnými nákladmi (napr. cestovné, ubytovanie), z možného zlyhania žiakov, ako aj z neistej návratnosti takejto investície kvôli diskriminácii Rómov na trhu práce. Analýza vzdelanostnej a profesijnej štruktúry rodičov odhaľuje dominanciu nízko kvalifikovaných pozícií, čo pravdepodobne nepriaznivo ovplyvňuje vzdelávacie príležitosti ich detí. Deti často reprodukujú kultúrne podmienené vzorce správania a životný štýl rodičov, čo v dlhodobom horizonte vedie k ďalšej reprodukcii podobných sociálnych a profesijných statusov v rámci ich vlastných rodín.

„Chcem mať dve, tri deti a chcem, aby boli murár, policajt, zdravotník by mohol byť“ (žiak, ZŠ Šedá). „Chcem mať dve deti, to by boli hasič alebo murár“ (žiak, ZŠ Šedá). „Budem mať dve deti, jedno dievča a chlapca, jedna bude doma a druhý bude cukrár“ (žiačka, ZŠ Šedá). „Chcem mať štyri, alebo tri deti a nebudem ich nútiť, nech si vyberú“ (žiak, ZŠ Zelená). „Syn bude futbalista“ (žiak, ZŠ Zelená). „Tri deti: kaderníčku, automechanika a predavačku“ (žiačka, ZŠ Šedá).

Z rozhovorov vyplynulo, že domáce úlohy si žiaci často vypracúvajú v škole pred vyučovaním alebo s pomocou starších súrodencov. Tento jav môže súvisieť s materiálnymi podmienkami v domácnostiach, kde deti nemajú vždy k dispozícii samostatný priestor na učenie, čo potvrdili dáta z rodičovských dotazníkov. Na otázku *Má dieťa doma vlastný písací stôl* odpovedalo kladne 12 rodičov, zatiaľ čo 10 uviedlo negatívnu odpoveď. Rozhovory so žiakmi túto situáciu ďalej doplnili o poznatok, že príprava na vyučovanie sa často odohráva v kuchyni, v prítomnosti viacerých členov domácnosti. Dôležitým indikátorom kultúrneho kapitálu rodiny je aj počet kníh v domácnosti. Podľa dát z dotazníkov 16 rodičov uviedlo že vlastní 0–10 kníh pre dospelých a rovnaký rozsah počtu detských kníh uviedlo 13 (z celkového počtu 22 domácností). Tento údaj signalizuje obmedzený prístup k vzdelávacím zdrojom v prostredí rodiny, ktoré by podporovali čitateľské návyky a intelektuálny rozvoj. Rozhovory so žiakmi tieto zistenia potvrdili, viaceré z nich si nevedeli spomenúť na názvy kníh, ktoré doma čítali. Napriek tomu niektorí prejavili záujem o čítanie v škole, najmä úryvkov v učebniciach, čo bolo v súlade s postojmi, ktoré deklarovali v dotazníkovom výskume (pozri predchádzajúcu časť) a čo tiež naznačuje prítomnosť potenciálu, ktorý školy podporujú prostredníctvom zlepšeného prístupu k čitateľským zdrojom.

Bariéry prístupu k vzdelaniu

Medzi významné faktory ovplyvňujúce výber vzdelania a študijné ambície patrí fyzická vzdialenosť a dostupnosť vzdelávacích inštitúcií a s ňou spojené finančné náklady na dochádzku. Okrem toho sa rodičia obávajú cudzieho a nepoznaného prostredia, preferujú, aby deti zostali doma a pomáhali v domácnosti.

Často volia stratégiu opakovania ročníka alebo predčasného ukončenia školskej dochádzky bez získania výučného listu. Pandémia COVID-19 situáciu ešte zhoršila, čo dokumentuje aj nasledovná výpoveď.

„Pred pandémiou sa situácia postupne už zlepšovala. Dokonca bolo aj tak, že 100 % detí pokračovalo ďalej do škôl, vrátane dievčat. V súčasnosti však opäť niektorí žiaci prepadli. Snažíme sa nenechať ich opakovať ročník, lebo sme zistili, že to nie je prospešné pre ich budúcnosť. A preto hľadáme iné riešenia“ (učiteľka, ZŠ Šedá).

Problém nerovnakej dostupnosti vzdelania má aj rodový aspekt. Ako ukazujú viaceré výskumy, tradičné hodnoty v rómskych komunitách limitujú študijné možnosti dievčat a často vedúci k predčasnému ukončeniu štúdia.²⁵ Rodičia nepodporujú ich odchod za štúdiom a odmietajú internátne bývanie. V rámci našich rozhovorov so žiakmi aj oni vyjadrili názor, že dievčatá sa majú venovať tradičným rodinným úlohám, ako je starostlivosť o domácnosť a deti. Tento postoj ilustrujú ich vyjadrenia, napríklad:

„Dievčatá nemusia chodiť ďalej do školy, lebo aj tak zostanú doma. Kto by varil?“ (žiak, ZŠ Šedá). *„Ony nemôžu vykonávať prácu, ktorú treba, lebo nemajú dostatok sily byť murárom“* (žiak, ZŠ Šedá). *„Marcela²⁶ nepôjde ďalej do školy, lebo už má frajeru“* (žiačka, ZŠ Šedá).

K nerovnostiam vo vzdelávaní prispieva aj odlišné reprodukčné správanie, ktoré vedie mnohé rómske dievčatá k predčasnému vstupu do partnerských vzťahov a k materstvu v mladom veku. Nedostatočná odborná príprava má za následok dlhodobú nezamestnanosť a výrazne limituje ich uplatnenie na trhu práce. Navyše, mnohé z nich nevnímajú zamestnanie ako prioritné, pretože starostlivosť o rodinu považujú za svoje hlavné životné poslanie. Tento trend potvrdzujú aj údaje o vzdelaní matiek, kde z 22 respondentiek malo 16 len základné vzdelanie a 13 z nich doteraz nezískalo stabilné zamestnanie. Učiteľky upozorňovali na vysokú pôrodnosť u dievčat v nízkom veku a vyjadrovali ľútosť nad stratou potenciálu tých, ktoré mali predpoklady na dosiahnutie vyššieho vzdelania. Ako uviedla jedna z nich:

„Keď som začala učiť a mala som svoju prvú triedu, mala som tri veľmi šikovné rómske dievčatá. Myslela som si, že tieto dievčatá majú predpoklady študovať, pôjdu ďalej do školy, tie to môžu dotiahnuť ďaleko. No aj ony sa skoro vydali a mali hneď deti“ (učiteľka, ZŠ Šedá).

Tento problém si vyžaduje intervenciu na úrovni vzdelávacích politik a rodinnej podpory s cieľom zabezpečiť rovnosť príležitostí a vytvoriť podmienky pre

25 FARKAŠOVÁ, Eva: Rómske dieťa vo vzdelávacom procese, c. d. s. 23–33; RIGOVÁ, Edita – DRÁLOVÁ, Anna – KOVÁČOVÁ, Lucia: *Druhošancové vzdelávanie na Slovensku. Implementačná prax a jej bariéry*. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť, 2021.

26 Meno v texte je pozmenené.

rozvoj potenciálu rómskych dievčat. Výraznou prekážkou v prístupe ku vzdelaniu sú aj nevyhovujúce podmienky bývania, nedostatok oblečenia, nevhodná životospráva, čo negatívne ovplyvňuje fyzickú kondíciu aj zdravotný stav žiakov. V skúmaných lokalitách sa navyše vyskytuje aj problém alkoholizmu. Rozhovory so žiakmi ukázali, že školu vnímajú ako nezaujímavú, čo vedie k nízkej motivácii a k slabým výsledkom. Na otázku, čo sa im v škole páči, odpovedali: „nič“, „futbal“, „doma je lepšie“, „v škole je zle, musím sa učiť“.

Zabezpečiť dobré vzdelanie svojmu potomkovi je finančne náročné a jeho zhodnotenie je viditeľné až s odstupom času. Ako uvádzajú Džambazovič a Jurásková, Rómovia často nereflektujú vzťah medzi investíciami do vzdelania a neskorším zhodnotením týchto investícií v podobe lepších príležitostí na trhu práce a využiteľných sociálnych kontaktov. Zároveň je však potrebné upozorniť, že ani získanie výučného listu pre príslušníkov rómskej komunity nezaručuje automatický vstup na trh práce, čo poukazuje na pretrvávajúce bariéry a diskrimináciu, ktorým čelia.²⁷

Kultúrny kapitál rodiny a voľnočasové aktivity detí

Kultúrny kapitál, úzko prepojený so životným štýlom rodiny, zohráva dôležitú úlohu pri formovaní voľnočasových aktivít detí. V rómskych komunitách je typické spoločné trávenie času vo verejnom priestore, kde sa ľudia zbližujú v rámci širších rodinných kruhov. Aj keď rodičia deťom poskytujú značnú voľnosť, často sú zapájané do domácich prác, alebo do starostlivosti o mladších súrodencov. V rodinách s nepriaznivou ekonomickou situáciou, kde chudoba determinuje každodenný život, je pre rodičov náročné zabezpečiť pre deti programy, ktoré by im umožnili aktívne a zmysluplne tráviť voľný čas. Návšteva kultúrnych podujatí, ako sú kiná, divadlá, múzeá či budovanie rodinnej knižnice, je pre tieto rodiny často nedostupná kvôli finančným obmedzeniam a potrebe cestovať do vzdialenejších miest. Hoci niektorí rodičia v dotazníkoch uviedli, že navštevujú kultúrne zariadenia, rozhovory so žiakmi odhalili minimálnu realizáciu týchto aktivít. Z celej výskumnej vzorky detí bol mimo svojej obce na kultúrnom podujatí – v rámci rodiny – iba jeden žiak. Nedostatok príležitostí na rozvoj kultúrnych záujmov môže dlhodobo obmedziť sociálnu mobilitu detí. Školy sa síce snažia tento deficit kompenzovať organizovaním kultúrnych, športových aktivít a výletov, avšak tieto snahy nedokážu plne nahradiť rodinné zázemie a prístup ku kultúrnym zdrojom, aké majú deti z rodín s vyšším socioekonomickým statusom. Obidve školy spolupracujú s vysunutými pracoviskami súkromnej základnej umeleckej školy, kde si žiaci môžu rozvíjať schopnosti v hudobnom a výtvarnom odbore.

27 DŽAMBAZOVIČ, Roman – JURÁSKOVÁ, Martina: Diskurz, obsah a profil chudoby na Slovensku (Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku), c. d., s. 545.

„Veľmi radi vystupujú, sú tu šikovní muzikanti. A majú radi aj športové aktivity, na kolobežkách, a najmä futbal“ (riaditeľka, ZŠ Šedá).

„Z mimoškolských aktivít majú najradšej šport, futbal. A radi chodia na výlety. Aspoň mňa vždy volali: poďme na výlet, poďme dakde. Máme výhodu, že tu je železnica a chodievame vlakom zadarmo. Ale keby si mali platiť autobus, tak to už je problém. Vybavili sme im preukážky, v škole sme ich fotili a fotky sme vytlačili svojpomocne. Rodičia išli na železnicu im to potvrdiť. Ale niektorým to rodičia neboli schopní urobiť. Už to mali aj vypísané, aj fotku mali, už to mali len odniesť a na tom to u niektorých zlyhalo“ (učiteľka, ZŠ Zelená).

Žiaci v rozhovoroch uviedli, že veľmi radi sledujú televíziu. Chlapci preferujú horory, detektívky a futbalové zápasy, zatiaľ čo dievčatá inklinujú k televíznym seriálom a telenovelám. Prístup na internet im navyše umožňuje tráviť čas hraním hier na mobilných telefónoch, čo sa stalo bežnou súčasťou ich každodenného života. Prevaha týchto voľnočasových aktivít u detí býva spájaná s nižšou úrovňou rodinného kultúrneho kapitálu.²⁸

Záver

V štúdií sme prezentovali zistenia, ktoré sme získali v rámci širšie koncipovaného projektu zameraného na skúmanie kultúrnych zdrojov rodiny a ich vplyvu na školskú úspešnosť. Terénny výskum sme realizovali v desiatich základných školách BBSK, ktoré boli vyberané s dôrazom na geografickú a sociokultúrnu diverzitu prostredia sídiel. Na príklade dvoch z nich (Šedá a Zelená), ktoré navštevuje vysoké percento rómskych žiakov, sme sa snažili prezentovať, ako kultúrny kapitál, ktorý si žiaci prinášajú z menej podnetného rodinného prostredia, ovplyvňuje ich vzdelávanie a životné ambície. Zber údajov pozostával z dvoch vzájomne prepojených výskumov: kvantitatívneho dotazníkového výskumu zameraného na rodičov a žiakov a antropologického výskumu zameraného na kontextuálnu analýzu lokalít i hĺbkové rozhovory s respondentmi (žiakmi a učiteľmi).

Naše výskumy potvrdzujú, že rodinné zázemie (s nízkou úrovňou kultúrneho kapitálu), geografická izolácia lokality a chudoba významne obmedzujú dostupnosť kultúrnych zdrojov, čo vedie k slabšej školskej úspešnosti a limitujúcim životným aspiráciám žiakov. Nedostatok skúseností a materiálnych zdrojov bráni mnohým rodičom z marginalizovaných komunít vytvárať pre deti optimálne podmienky na vzdelávanie. Nutnosť riešiť základné existenčné potreby zároveň vedie k tomu, že vzdelanie nie je v mnohých rómskych rodinách považované za hodnotu, nevenuje sa mu takmer žiadna pozornosť a chýba potrebná podpora a motivácia k vzdelávaniu zo strany rodičov. Kultúrne tradície, kolektívne

28 CHORVÁT, Ivan – ŠAFR, Jiří: Voľný čas na Slovensku – diferenciácia a reprodukcia. In: Žiak, Peter (ed.): *Mapovanie symbolických hraníc v našej spoločnosti*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2024, s. 68–83.

povedomie, rodové stereotypy, sociokultúrne normy správania uplatňované v rómskych komunitách majú výrazný vplyv na vzdelávaciu dráhu detí a na ich profesijné a životné ambície. Absencia pozitívnych vzorov, kníh či iných kultúrnych zdrojov ešte viac prehľbujú tento problém. Respondenti vo výskume často prejavovali tendenciu minimalizovať riziká spojené s investíciami do vzdelania, čo môže súvisieť s obavami zo zvýšených finančných nákladov, z možného zlyhania žiakov, ako aj z neistej návratnosti takejto investície v podobe pracovného uplatnenia. Tieto zistenia sú v súlade so závermi Zuzany Kusej ktorá uvádza, že vzdelávacie šance detí z marginalizovaných skupín sú len čiastočne otvorené, generačná reprodukcia nízkeho vzdelania a sociálnych nerovností tak naďalej pretrvávajú.²⁹

Nemôžeme povedať, že by nás uvedené zistenia prekvapili. Dalo sa očakávať, že kultúrny kapitál, ktorým žiaci disponujú a ktorý si prinášajú zo svojich rodín, je na nižšej úrovni, o čom svedčia i odpovede respondentov na otázky o dosiahnutom vzdelaní rodičov, životných ambíciách, počte kníh, ktoré sa nachádzajú v ich domácnostiach, trávení voľného času a podobne. Čo nás prekvapilo, sú niektoré výsledky dotazníkového prieskumu, z ktorých vyplýva, že žiaci zo škôl v obciach Šedá a Zelená majú pozitívnejší vzťah ku knihám a čítaniu, než ukazujú súhrnné dáta za všetky školy. Predpokladáme, že je to výsledok pedagogického pôsobenia na oboch školách, ktoré ide v oblasti budovania vzťahu k čítaniu nad rámec povinných školských osnov. Výskum naznačil pozitívny vplyv školských a komunitných iniciatív a aktivít zameraných na podporu vzdelávania, na rozvoj sociálnych zručností u žiakov, na motiváciu rodičov zlepšiť kvalitu stravovania, bývania a hygieny. Zdá sa, že hoci je vzťah medzi výškou kultúrneho kapitálu, ktorý si dieťa prináša z rodiny a jeho vzdelanostnými perspektívami veľmi silný – a v prípade detí zo znevýhodneného prostredia sa zdá byť úroveň tohto kapitálu veľmi nízka, pre ich budúci život až bezperspektívna. Pedagógovia, asistenti učiteľov i sociálni pracovníci síce žiakom nemôžu plne nahradiť chýbajúci kultúrny kapitál, ale môžu ho čiastočne kompenzovať a tak významne prispieť k rozvoju ich potenciálu. Učitelia, ktorí na dennej báze pracujú so žiakmi, disponujú cennými poznatkami o problémoch žiakov, o ich rodinných pomeroch. Na základe skúseností vedia navrhnúť praktické riešenia, čím môžu prispieť k tvorbe efektívnych vzdelávacích stratégií reflektujúcich reálne potreby žiakov. Napriek tomu tieto poznatky a odporúčania zostávajú nepovšimnuté. Na zlepšenie situácie je nevyhnutná intenzívna spolupráca medzi učiteľmi, sociálnymi pracovníkmi, asistentmi učiteľov a rodinami. Kľúčová je aj podpora rodičov smerujúca k aktívnemu zapájaniu sa do vzdelávacieho procesu detí. Ako zdôrazňuje Šafr, rodičia by mali poskytovať nielen hmotný kultúrny kapitál, ale aj emocionálnu

29 KUSÁ, Zuzana: *Škola nie je pre všetkých*, c. d., s. 151–152.

podporu, morálne hodnoty a vzory správania. Bez adekvátnej podpory rodičov pri zlepšovaní ich rodičovských zručností sa súčasný stav nezmení a frustrácia bude pretrvávať na oboch stranách. Účinná inklúzia rómskych detí a rozvoj ich kultúrneho kapitálu sú zásadné nielen pre ich budúcu integráciu do spoločnosti, ale aj pre celkový rozvoj marginalizovaných lokalít.³⁰

Na tomto mieste by sme radi poukázali aj na niektoré obmedzenia nášho výskumu, s ktorými sme boli konfrontovaní pri vyplňovaní žiackych dotazníkov v ZŠ Šedá a Zelená. Napriek podrobným inštrukciám, ktoré žiakov nabádali k pomalému a dôslednému vyplňovaniu testov, mnohí prejavovali tendenciu riešiť úlohy unáhle, pričom venovali len minimálnu pozornosť čítaniu zadania. V niektorých prípadoch dokonca dokončili úlohy vo veľmi rýchлом tempe a s nadšením oznámili, že skončili, hoci bolo zrejmé, že sa zadaniám nevenovali dostatočne. Tento nedostatok schopnosti koncentrácie sa prejavoval aj pri relatívne jednoduchých úlohách. Niektorí žiaci mali problém s porozumením textu a nepochopili formuláciu a význam otázky. Aj tieto zistenia môžu dopĺňať obraz o vzdelaní a správaní žiakov v jednotlivých školách.

Prezentované zistenia si vzhľadom na menšiu početnosť výskumnej vzorky nenárokujú na zovšeobecnenia, ale prostredníctvom konkrétnych príkladov dokumentujú, ako úroveň kultúrneho kapitálu, ktorý si žiaci prinášajú z menej podnetného rodinného prostredia, ovplyvňuje ich vzdelávanie a životné ambície. Na hlbšie porozumenie skúmanej témy budú potrebné analýzy výskumných dát z iných lokalít, ktoré nám poskytnú komplexnejšie údaje o kultúrnych zdrojoch rodiny a ich vplyve na školskú úspešnosť detí.

Literatúra

- BOURDIEU, Pierre: The Forms of Capital. In: Richardson, John G. (ed.): *Handbook of tutors and Research for Sociology of Education*. New York: Greenwood Press, 1986, s. 241–258.
- BOURDIEU, Pierre: *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.
- BOURDIEU, Pierre – PASSERON, Jean-Calude: *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage Publications, 1990.
- BREEN, Richard – GOLDTHORPE, John: Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory. In: Gërkhani, Klarita – De Graff, Nan Dirk – Raub, Werner (eds.): *Handbook of Sociological Science. Contributions to Rigorous Sociology*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022, s. 325–355. <https://doi.org/10.4337/9781789909432>

30 ŠAFR, Jiří: Funkce kulturního kapitálu. *SOCIOWEB* 2007, č. 9, s. 1–3. Dostupné z: http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/144_socioweb%25209-07%2520cely%25205.pdf (cit. 9. 12. 2024).

- DŽAMBAZOVIČ, Roman – JURÁSKOVÁ, Martina: Diskurz, obsah a profil chudoby na Slovensku (Sociálne vylúčenie Rómov na Slovensku). In: Vašečka, Michal (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002, s. 527–564.
- FARKAŠOVÁ, Eva: Rómske dieťa vo vzdelávacom procese. In: Farkašová, Eva – Kretová, Elena (eds.): *Rómske deti z pohľadu psychológie v prácach VÚDPAP*. Bratislava: VÚDPaP, 2005, s. 23–33.
- GALLOVÁ-KRIGLEROVÁ, Elena – GAŽOVIČOVÁ, Tina (eds.): *Inkluzívnosť opatrení vo vzťahu k rómskym deťom*. Bratislava: CVEK (Centrum pre výskum etnicity a kultúry), 2012.
- CHORVÁT, Ivan – ŠAFR, Jiří: Voľný čas na Slovensku – diferenciácia a reprodukcia. In: Žiak, Peter (ed.): *Mapovanie symbolických hraníc v našej spoločnosti*. Bratislava: Národné osvetové centrum, 2024, s. 68–83.
- KATRŇÁK, Tomáš: Sociální a kulturní reprodukce společnosti v teoretické perspektivě. *Sociológia* 35, 2003, č. 1, s. 61–76.
- KATRŇÁK, Tomáš: *Odsouzení k manuální práci*. Praha: Slon, 2004.
- KATRŇÁK, Tomáš – FÓNADOVÁ, Laura: Nerovné šance na vzdelání: teoretické vymezení a empirické měření. In: Džambazovič, Roman – Gerbery, Daniel – Sopóci, Ján (eds.): *Vzdelanostné nerovnosti v optike sociológie. Teoretické východiská a empirické poznatky*. Bratislava: STIMUL, 2022, s. 9–36.
- KUSÁ, Zuzana: *Škola nie je pre všetkých*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2016.
- RADIČOVÁ, Iveta: *Hic Sunt Romales*. Bratislava: Nadácia S.P.A.C.E. (Centrum pre analýzu sociálnej politiky), 2001.
- RADIČOVÁ, Iveta: Zmeny po roku 1989 (Rómovia na prahu transformácie). In: Vašečka, Michal (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: IVO, 2002, s. 79–92.
- RIGOVÁ, Edita – DRÁĽOVÁ, Anna – KOVÁČOVÁ, Lucia: *Druhošancové vzdelávanie na Slovensku. Implementačná prax a jej bariéry*. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť, 2021.
- SIMONOVÁ, Natalie – KATRŇÁK, Tomáš: Empirické přístupy v sociálně stratifikačním výzkumu vzdelanostních nerovností. *Sociologický časopis* 44, 2008, č. 4, s. 725–743.
- SULLIVAN, Alice: Cultural Capital and Educational Attainment. *Sociology* 35, 2001, č. 4, s. 893–912. <https://doi.org/10.1017/S0038038501008938>
- ŠAFR, Jiří: Funkce kulturního kapitálu. *SOCIOWEB* 2007, č. 9, s. 1–3. Dostupné z: http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/144_socioweb%25209-07%2520cely%25205.pdf (cit. 9. 12. 2024).
- ZEMANČÍKOVÁ, Vladimíra: Sociálne aspekty čitateľskej gramotnosti s akcentom na dieťa zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia na Slovensku. *Sociálna pedagogika* 9, 2021, č. 2, s. 23–40. <https://doi.org/10.7441/soced.2021.09.02.02>

Internetové zdroje

- Atlas rómskych komunit. *Úrad vlády Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.romovia.vlada.gov.sk/atlas-romskych-komunit/atlas-romskych-komunit-2019/> (cit. 27. 8. 2024).
- Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja BBSK na roky 2022–2030. *Banskobystrický samosprávny kraj*. Dostupné z: <https://www.bbsk.sk/storage/app/media/dokumenty/phsr/phsr-bbsk-2022-2030-uvod-a-analiticka-cast.pdf> (cit. 26. 2. 2023).
- Programové vyhlásenie vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2021–2024. *Vlada.gov.sk* Dostupné z: https://www.vlada.gov.sk/site/assets/files/2439/pvvsr_2021-2024.pdf?csrt=6851129712940857601 (cit. 5. 12. 2024).
- Slovenské dediny vyzerali pred sto rokmi ako dnešné rómske osady, vraví antropológ Mušíka. Dostupné z: *Dennikn.sk*. <https://dennikn.sk/1552350/antropolog-musinka-slovenske-dediny-vyzerali-pred-sto-rokmi-ako-dnesne-romske-osady/> (cit. 28. 10. 2024).
- Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2021. *Štatistický úrad Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.scitanie.sk/#> (cit. 27. 8. 2024).
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. *Banskobystrický kraj – charakteristika regiónu*. Dostupné z: <https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/regional/bansko%20bystricky%20kraj/about!/ut/p/z1/> (cit. 16. 9. 2024).

Královské obyčeje a slavnosti s králi na Podhorácku

Royal Customs and Festivals with Kings in the Podhorácko Region
(western Moravia)

Mgr. Jan Blažek

Národní ústav lidové kultury, Zámek 672, 696 62 Strážnice,

CZECH REPUBLIC

jan.blazek@nulk.cz

ORCID: 0000-0001-7488-2630

Abstract

The theme of Whitsun king rides has not yet been studied from the perspective of the entire western-Moravian region of Podhorácko. This is primarily due to the early disappearance of the tradition by the end of the nineteenth century and the delayed interest in local ethnography. Recently, renewed attention has been drawn to the revived *Ride of the Kings* festival in Ketkovice - the only event of its kind currently held in the region. Thanks to the care of the local municipal authority and the Podhorácko Ensemble of Ketkovice, the ride was recently nominated for inscription on the List of Intangible Elements of Traditional Folk Culture of the South Moravian Region. The motivation of those involved consisted in safeguarding this long-standing festival for future generations. Our treatise aims to place the Nomination File, primarily describing the current state of the element, into a broader spatial and time context.

Key words

Pentecost – Whitsun king – ride – disappearance – revival – Podhorácko (western Moravia)

Acknowledgement / Funding

Studie je výstupem vědecko-výzkumné činnosti Národního ústavu lidové kultury v rámci výzkumného úkolu Královské obyčeje na Podhorácku.

Úvod

Z královských obyčejů západní Moravy byla dosud značná pozornost věnována dívčím královničkám.¹ O fenoménu zdejších jízd mládenců se svatodušním králem existují pouze omezené zdroje,² např. heslo královské obyčeje v Národopisné encyklopedii vůbec jízdy na Podhorácku nereflktuje.³ Jedním z badatelů, který se problematikou od roku 1940 zabýval, byl učitel Vratislav Bělík (1900–1988), jehož prací se zabývá tento článek. Působil v Moravském Krumlově, Znojmě, Starém Městě pod Landštejnem, Mohelně a Vladislavi. Amatérsky se zde věnoval hmotným i nehmotným projevům lidové kultury tamějšího českého etnika, zájmovou oblast chápal jako Horácko.⁴ V letech 1947–1948 absolvoval národopisné kurzy, vypsané Masarykovou univerzitou,⁵ mj. u svého dopisovatele Antonína Václavíka.⁶ Zmíněný profesor národopisu vzápětí odmítl výklady některých badatelů a patriotů o původu obyčeje odkazujícím na historické události u vládnoucí vrstvy.⁷ Podobně Josef Tomeš později přímo v recenzi sborníku Bělíkových zvykoslovných textů připomenul takřka celoevropské rozšíření královských obyčejů.⁸ Tyto texty čekaly na souhrnné vydání

- 1 DRASTIL, Petr: Královničky na Velkobítešsku a jejich funkce. *Národopisná revue* (dále jen NR) 31, 2022, č. 1, s. 52–56; BLAŽEK, Jan: „Obnovení“ svatodušní obchůzky králek v Čebíně na Tišnovsku. NR 31, 2022, č. 4, s. 334–339; TETUROVÁ, Jarmila – BLAŽEK, Jan: Vývoj a současný stav lidového tance na příkladu slováckého verbuňku a obřadních obchůzek královniček. NR 33, 2023, č. 1, s. 10–14; DRASTIL, Petr: *Současný stav královniček na Moravě*. Diplomová práce: Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2024, s. 133–137, 143–147; BLAŽEK, Jan: Královničky z Tišnovska a Velkobíteška I. *Folia ethnographica* (dále jen FE) 58, 2024, č. 1, s. 3–18; BLAŽEK, Jan: Královničky z Tišnovska a Velkobíteška II. FE 58, 2024, č. 2, s. 85–102.
- 2 Zánik, obnovu, proměny a badatelské myšlenky k vývoji královských obyčejů na Moravě a ve Slezsku, stejně jako snahy o vymezení Podhorácka jsme shrnuli v nedávných příspěvcích. BLAŽEK, Jan: Obnova tradic a jejich proměna na příkladu svatodušních obřadů. *Národopisný věstník* 83, 2024, č. 1, s. 26–48; BLAŽEK, Jan: Barvy ve výročních obyčejích a slavnostech na Brněnsku a Podhorácku. In: Číhal, Petr – Vilímek, Vítězslav (eds.): *Barva v lidové kultuře*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, 2023, s. 33 a 44.
- 3 zm [Zdeněk Mišurec]: Královské obyčeje. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 425–427.
- 4 O Bělíkovi více hbč [Helena Bočková]: Bělík Vratislav. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 23; UHLÍKOVÁ, Lucie: Bělík, Vratislav. In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Sborník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 16; KATOVSKÁ, Jitka – SMUTNÁ, Silva – VLČKOVÁ, Dobromila: *Když slunéčko zemi políbilo*. Třebíč: Muzeum Vysočiny Třebíč, p. o., 2021.
- 5 Archiv Moravského zemského muzea (dále jen AMZM), Etnografický ústav (dále jen EÚ), osobní fond Vratislav Bělík (nezpracováno), dopis Vratislava Bělíka z 1. 1. 1958.
- 6 Archiv Masarykovy univerzity, pozůstalost Antonína Václavíka, kart. 1, korespondence osobní, inv. č. 2, Bělík Vratislav.
- 7 Konkrétně jde o spojování původu obyčeje s návratem kralevice Václava ze zajetí 24. 5. 1283 a porážkou Matyáše Korvína roku 1469. VÁCLAVÍK, Antonín: Příspěvky ke studiu výročních obyčejů. *Národopisný věstník československý* 31, 1949–1950, č. 1–2, s. 16.
- 8 TOMEŠ, Josef: Vratislav Bělík, Horácká chasa. Zvykoslovné podání a obrázky z Třebíčska, Náměšťska, Mor. Krumlovska, Mor. Budějovicka a Znojemska. *Národopisné aktuality* (dále jen NA) 4, 1967, č. 3–4, s. 50.

nejméně od roku 1950 a byly publikovány v letech 1965–1967.⁹ S přijímáním Bělíkových konstruktů se ovšem setkáváme doposud.¹⁰

Cílem studie je zhodnotit dosavadní postoje, opravit mylné názory a přinést nové poznatky o královských obyčejích mládenců v oblasti Podhorácka. Vlastní výzkum autora textu spočíval v rešerši pramenů, literatury a elektronických informačních zdrojů, doplněných informacemi od respondentů; jejich analýze a interpretaci.

Autochtonní projevy jízdy se svatodušním králem

První zprávy o západomoravských královských obyčejích pochází ze dvou lokalit na Moravskokrumlovsku. V obecních účtech Vémyslic je našel historik Petr Eckl a identifikoval etnolog Jiří Mačuda. Po zprávě u Václava Frolce k roku 1691 k Nové Vsi u Břeclavi¹¹ jde zatím o druhé nejstarší známé zmínky z českých zemí. Z těchto pramenů vysvítá, že se o svatodušních svátcích holdovalo alkoholu. Tak bylo městysem Vémyslice 23. května 1743 „synkům zdejšímu a pacholkům“, jinak „mládeňcům, když s králem jezdili, dle obyčeje dáno 1 [vědro]“ a prodán 1 sud a 3 vědra piva.¹² Podobně bylo prodáno 13. května 1744 mládeňcům na obvyklého svatodušního krále jedno vědro piva¹³ a dva roky poté na totéž sud piva.¹⁴ Kněz a sběratel lidových písní František Sušil (1804–1868) působil asi v letech 1827–1836 ve farnosti Olbramovice s filiálkou v Bohuticích.¹⁵ Eva

9 BĚLÍK, Vratislav: *Horácká chasa. Zvykoslovné podání a obrázky z Třebíčska, Náměšťska, Mor. Krumlovsko*, [Mor. Budějovicka a Znojemska. 3 části. Třebíč: Osvětový dům Bedřicha Václavka, 1965, 1966 a 1967.

10 TOMÁŠOVÁ, Eva: Lidové obyčeje a slavnosti v současném životě jihozápadního Podhorácka. In: Toncrová, Marta – Smutná, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka II. Třebíčsko, Hrotovicko, Moravskobudějovicko a Jemnicko*. Třebíč – Brno: Muzeum Vysočiny Třebíč, p. o. – Etnologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha – pracoviště Brno, 2013, s. 60; MAČUDA, Jiří: *Od Hromnic až do Tří králů. Zvyky a tradice obcí na Znojemsku*. Břeclav: Malovaný kraj, 2015, s. 34. Vození krále 2022. Youtube. Dostupné z: https://youtu.be/Z_zFxEAfdbY?t=2575 (cit. 23. 12. 2024).

11 FROLEC, Václav: Svatodušní královské průvody. In: Frolec, Václav a kol.: *Jízda králů*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba, 1990, s. 63. Týž: Svatodušní král. NA 27, 1990, č. 1, s. 8, 9 a 17.

12 Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Znojmo, fond Vém/I Archiv městečka Vémyslice, kart. 10, inv. č. 27, Kniha obecních počtů 1742–1743, fol. 3v, 14v, 15v. Za upozornění děkujeme Jiřímu Mačudovi. Výdaje jsou datovány deset (1743) a jedenáct dnů (1744) před svatodušními pondělky. Účty z let 1747–1841 nebyly studovány.

13 SOKA Znojmo, fond Vém/I Archiv městečka Vémyslice, kart. 11, inv. č. 28, Kniha obecních počtů 1743–1744, fol. 4v.

14 SOKA Znojmo, fond Vém/I Archiv městečka Vémyslice, kart. 13, inv. č. 30, Kniha obecních počtů 1745–1746, fol. 4r.

15 ŠMERDA, Hynek: *František Sušil: život, dílo a odkaz budoucím generacím*. Disertační práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, Katedra církevních dějin, 2011, s. 124–125 a 417.

Večerková transkribovala jeho nedatovaný rukopis: „*Na krále jízdu drželi také v Bohotic[ích]*.“¹⁶

Vožení krále ve Lhánicích u Mohelna

Vratislav Bělík byl kvůli pomnichovskému záboru pohraničí nucen odejít do českojazyčného zázemí v Mohelně.¹⁷ Patrně na začátku roku 1940 zapsal od přímého aktéra průběh vožení krále 30. května 1882 ve Lhánicích, v letech 1850–1890 osadě Mohelna. Své popularizační články psal čtivě, ale leccos si přidal i ubral (v letech nesvobody autocenzurou).¹⁸ Dokládá to jeho nedatovaný, nejstarší rukopis o vožení krále v jeho osobním fondu v Archivu Moravského zemského muzea (dále jen AMZM).¹⁹ Obyčej měl čtyři dílčí části: zvaní, přípravy, slavnostní jízdu chlapců s průvodem dívek a taneční sólo pod zeleným stromem.

„*Vožení krále o svatodušním pondělí naposled v r. 1882 (vždy po sedmi letech). Devět chasníků zvlášť sešlých. Král, 1. stárek, šerha, kaprál [jména aktérů uvádíme v příloze], 5 ochránců krále (čili stárků). Všichni jeli na koních opentlených (bez zvonků). Koně měli sedla ze šátků. Chlapci byli v černých šatech a holínkách. Král měl bílé kalhoty, černý kabát a papírovou korunu na hlavě. Šerha a kaprál dělali pořádek a jezdili po dědině. Čtyři stárci měli prapory ze šátků napjatých na rákosových rámech. Devět děvčat ty čtyři prapory nastrojilo. Čtyři stárci měli prapory zastrčeny v holince. Devět děvčat, z nich královna. Děvčata v domácích krojích a ve věncích pestrých a velkých (dělala je Kavková v Dukovanech), královna v bílých šatech též ve věnci. Průvod se řadil na cestě u lesa. U zvoničky stála máj, tam se tančilo: první kolo stárkům, druhé hostům. Král s královnou seděli u zvoničky, nesměli mluvit a smát se až do západu slunce. Potom teprve dostali sólo a směli volně tančit. Šerha při vjezdu průvodu vyvolával, aby lidé králi a královně dělali místo. Čtrnáct dní před se jezdilo po okolí zvát, vždy čtyři a čtyři stárci na koních: ‚Náš pan král nás poslal zvát, že nás nemůže vyživit, tak nás poslal fedrovati. Co nám bude uděleno, budem za to uctivě děkovati.‘ [...] Hudba šla v čele průvodu (kapela Rohovskova*

16 VEČERKOVÁ, Eva: Rukopisné záznamy Františka Sušila o lidových obyčejích. In: Frolcová, Věra (ed.): *František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace*. Rousínov: Město Rousínov – Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2004, s. 134–135. Sběratel odsud poté publikoval písně k dívčí obchůzce královniček. SUŠIL, František: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: K. Winiker, 1860, s. 714 a 759–760.

17 KATOVSKÁ, Jitka – SMUTNÁ, Silva – VLČKOVÁ, Dobromila: *Když slunéčko zemi políbilo*, c. d., s. 6.

18 Často připojoval zavádějící dataci květen 1940: AMZM, EÚ, osobní fond Vratislav Bělík (nezpracováno), kart. 173, Ze Znojemska – rukop. 30. a 40. léta (koncept pro Moravskou orlici 1944); 40. léta strojopisy článků, Vožení krále (pro Moravskou orlici 1944). Bělík, Vratislav: *Horácká chasa. Zvykoslovné podání a obrázky z Třebíčska, Náměštska, Mor. Krumlovska[,] Mor. Budějovicka a Znojemska*. Druhá část. Třebíč: Osvětový dům Bedřicha Václavka, 1966, s. 11. Za upozornění na fond děkuji Silvě Smutné.

19 AMZM, EÚ, osobní fond Vratislav Bělík (nezpracováno), kart. 173, Ze Znojemska – rukop. 30. a 40. léta (přepis vožení krále).

ze Senorad). *Prapory strojila děvčata. Jakým způsobem je chlapcům odevzdala? Hoši si přijeli pro prapory na koních k první stárkové. Měli stárce zdobené klobouky rozmarýnem a pentlemi červenými a bílými. Rozmarýn strojila děvčata společně. Jaké fěrtochy měla děvčata – hedvábné měňavé. Královna bílý fěrtoch. Chodilo se říkat o děvčata. Páry stárkové byly seřazeny dle stář. Král měl Navrátilova šimla. Každá stárková vyšla stárkovi šátek s dvěma monogramy. Donesla jej stárkovi do domu, aby s ním mohl vyjet už na koni. Šátek byl zastrčený za pasem po levém boku. Na seřadiště se chodilo ojedinele. Král měl šerpu. Šerha, kaprál mohou být ženatí. Kaprál objížděl průvod. Šerha jezdil dopředu a zpět a vyvolával: „Kačenko, Mařenko a Nánynko, zavírejte housátka, kačátka! Zde jede pan král, co najde, to zajme.“*

Respondent Josef Kavalec byl podle Bělíka v květnu 1940 posledním žijícím zúčastněným stárkem a královna poslední z devíti dívek.²⁰ Neměl tušení o dosud žijících třetí stárkové ve Lhánicích a čtvrté v Mramotících.²¹ Nejčasnější moment, který pamětník vzpomněl, bylo až zvaní dvěma banderii po čtyřech stárcích. K němu užívanou vyvolávku s germanismem *fedrovati* (těžit) vlastenecky cítící badatel ponechal pouze ve výše transkribovaném rukopisu. V něm naopak není na rozdíl od Bělíkova článku v *Horáckém slovu* zmínka o cvičení koní, učení se jízdě, objížděním mj. na východ k správcům černouhelných dolů v Oslavanech a Padochově, ani o ekonomickém zajištění prostřednictvím darů.²² Kolední aspekt zatím není v oblasti doložen, ve zmíněné vyvolávce je na něj pouze nářezka. Bylo třeba zajistit hudbu, takže nejpozději při zvaní v Senoradech se domluvila kapela Jakuba Rohovského.²³ Mládenci, příp. mladí muži se sešli k rozdělení devíti rolí. Nezastávali je zástupci ročníků 1858–1860, kteří podlehlí odvodům (příp. povinné vojenské službě). Ochránci krále, první až šestý stárek, byli pro pěší část obyčejně seřazeni od nejstaršího.²⁴ Protože si Josef Kavalec pamatoval podrobnosti ohledně prapore, Vratislav Bělík jej spolu se třetím až pátým stárkem pasoval do role praporečnicka.²⁵ Poté jezdci chodili říkat

20 [BĚLÍK, Vratislav:] Honění krále na Horácku: zapomenutý starý zvyk. *Moravské slovo. List národního souručenství* 1940, č. 110 z 12. 5., s. 5.

21 Moravský zemský archiv (dále jen MZA), fond E 67, Matrika farní úřad Přímětice, inv. č. 14506, oddíl pro Mramotice, s. 158.

22 BĚLÍK, Vratislav: Svatodušní slavnosti vození krále. *Jihlavské listy* 43, 1940, č. 19 z 10. 5., s. 7. [BĚLÍK, Vratislav:] Honění krále na Horácku: zapomenutý starý zvyk, c. d., s. 5.

23 SOKA Třebíč, fond Okresní úřad (dále jen OkÚ) Třebíč I, sčítací operáty (dále jen SO) Senorady, Arch popisný ke sčítání obyvatelstva a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových dle stavu ze dne 31. prosince 1890. MZA. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/17424>, snímek 195 (cit. 23. 12. 2024).

24 Životní data uvádíme v příloze. Obdobné řazení dle věku svobodných o hodech v Dolních Dubňanech a dívek v Jamolicích Vratislav Bělík nazýval stařešinským obřadem, Jiří Mačuda řádem.

25 AMZM, EÚ, osobní fond Vratislav Bělík (nezpracováno), kart. 173, 40. léta strojopisný článků, Vození krále (pro Moravskou orlici 1944). BĚLÍK, Vratislav: Vození krále. *Ročenka západní Moravy na rok* [2], 1947, s. 59. První a druhý stárek by byli pobočníky.

o děvčata,²⁶ v našem případě k jejich rodičům či hospodářům, u nichž sloužila. Pisatel časem vymyslel způsob výběru královny.²⁷ Jako hotovitelka dívčích věnců v Dukovanech připadala do úvahy jediná žena, Anna Kafková.²⁸ Pochybujeme, že věnec královny byl zlatý.²⁹ Máj, „pódium“ a sezení pro krále a královnu situované u zvonice, se dle Vratislava Bělíka, jak to bylo jinde běžné, stavěly v sobotu před svatodušní nedělí.³⁰ Dále se připravovaly oděvy, doplňky, např. červeně a bíle opentlené větve rozmarýnu, šerpa králi (údajně červenobílá),³¹ koruna krále z papíru, pentlení koní a rákosové rámy, na něž dívky asi u první stárkové strojily čtyři hodnostní symboly (údajně každý prapor ze dvou lipských šátků, s kyticí a pentlemi v národních barvách na vrcholu žerdi).³² Pentlení koní mohlo bezprostředně navazovat na přinesení šátku stárkovou do domu, odkud jezdec vyřázel. Mužský kroj byl přinejmenším mládeží odložen, pouze doplněn šátkem a přizdobeným kloboukem. Králi se půjčil bílý kůň od otce pátého stárka, první a šesté stárkové.³³ Jeho oděv se od ostatních jezdců odlišoval kabátem a bílými kalhotami.³⁴ Kavalcova výpověď si protiřečí, když nejprve zmiňuje řazení průvodu na cestě u lesa a poté, že se na seřadiště chodilo ojedinele. Les se rozkládal na jih a jihovýchod od obce. Podle kopií mapy stabilního katastru³⁵ jen prostřední ze tří polních cest sbíhajících se u trati Padělky (dnešní východní okraj obce) byla Vratislavem Bělíkem uváděná cesta vedoucí do Biskoupek.³⁶ Hudbu dodatečně situoval do čela průvodu,³⁷ což mu jistě bylo známé ze spolkových podniků v Rouchovanech, Moravském Krumlově a ve Znojmě. Omezilo by to roli

26 Srovnej: BĚLÍK, Vratislav: „Chosení o děvčata.“ (Dol. Dubňany, okres M. Krumlov.). *Od Horácka k Podolí* 9, 1931-1932, s. 60-61.

27 [BĚLÍK, Vratislav:] Význam slavnosti Vození krále. *Jiskra. Orgán Krajského výboru KSČ v Jihlavě* [10], 1954, č. 46 z 11. 6., s. 6.

28 V obci žila od narození r. 1845 (MZA, fond E 67, Matrika farní úřad Dukovany, inv. č. 10217, s. 3.) do 90. let 19. století (MZA, fond E 67, Matrika farní úřad Dukovany, inv. č. 10213, s. 92.).

29 BĚLÍK, Vratislav: Svatodušní slavnosti vození krále, c. d., s. 7; [BĚLÍK, Vratislav:] Honění krále na Horácku: zapomenutý starý zvyk, c. d., s. 5.

30 [BĚLÍK, Vratislav:] Honění krále na Horácku: zapomenutý starý zvyk, c. d., s. 5.

31 BĚLÍK, Vratislav: Svatodušní slavnosti vození krále, c. d., s. 7; [BĚLÍK, Vratislav:] Honění krále na Horácku: zapomenutý starý zvyk, c. d., s. 5.

32 [BĚLÍK, Vratislav:] Honění krále na Horácku: zapomenutý starý zvyk, c. d., s. 5. Červená a modrá platila pro Moravu (zde ještě zlatá), společně s bílou v Československu a protektorátu Čechy a Morava.

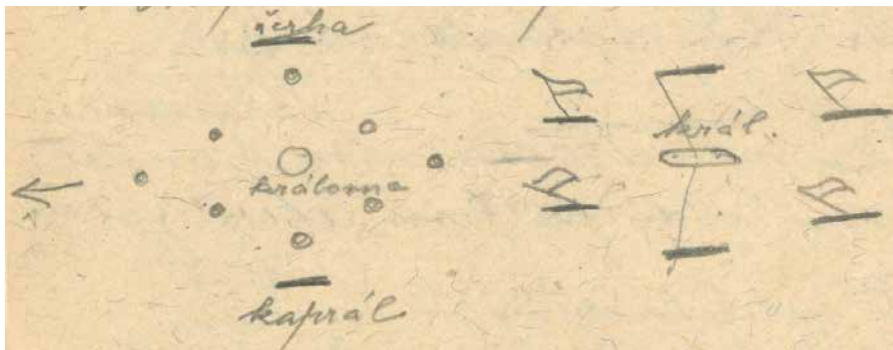
33 SOKA Třebíč, fond OkÚ Třebíč I, SO Lhánice, Arch popisní k sečení obyvatelstva a nejdůležitějších domácích zvířat pro užitek chovaných dle toho, kolik obojího bylo dne 31. prosince 1880. MZA. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/17367>, snímek 8 (cit. 23. 12. 2024).

34 Srovnej kalhoty mládežníků ve farnosti Troubsko. ŠTĚPÁNEK, Václav: Národopis obce. In: Štěpánek, Václav – Jan, Libor (eds.): *Troubsko 1237-1987*. Troubsko: Místní národní výbor, 1987, s. 48.

35 D9 Indikační skici. MZA v Brně. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1828> (cit. 6. 9. 2024).

36 BĚLÍK, Vratislav: Svatodušní slavnosti vození krále, c. d., s. 7; [BĚLÍK, Vratislav:] Honění krále na Horácku: zapomenutý starý zvyk, c. d., s. 5.

37 BĚLÍK, Vratislav: Svatodušní slavnosti vození krále, c. d., s. 7; [BĚLÍK, Vratislav:] Honění krále na Horácku: zapomenutý starý zvyk, c. d., s. 5.

Obr. 1. Náčrtek průvodu při vožení krále ve Lhánicích 1882. Archiv EÚ MZM, osobní fond V. Bělík (nezpracováno), kart. 173, Ze Znojemska, rkp., 30. a 40. léta 20. století (prvopis).

vyvolávače (šerhy), který mezi domy při ježdění dopředu a zpět vyvolával, aby přihlízející stáli v dostatečném odstupu. Na půdorysném náčrtku je podobně zavádějící pozice objíždějícího kaprála. Skica znázorňuje propojení koně krále s pobočníky, dle Vratislava Bělíka měli pobočníci držet opratě králova koně.³⁸ Královna uprostřed osmi dívek v kosočtverci a král mezi osmi jezdci nejsou náhodou, herní středové kuželce se říká král.³⁹

Až v člancích Vratislav Bělík uváděl, že král měl mít čtrnáct let,⁴⁰ nesměl se držet uzdy a měl by mít ruce v bok.⁴¹ Tyto detaily podobně jako neopakovatelné aktérství⁴² byly už v době pisatelova zájmu charakteristické pro jízdu králů ve Vlčnově na Slovácku.⁴³ Zároveň by bylo o to náročnější zajistit přirozenou transmisi obyčeje s tak dlouhou periodou. Poté, co pod zeleným stromem královna s králem usedli, zavádělo se do tance: nejprve osm zaváděčů osm dívek, poté hosty a až po západu slunce došlo na sólo krále a královny, kdy se hlavní obřadníci mohli usmát a poté i mluvit. Jejich polibek⁴⁴ byl spíše než vyvrcho-

38 BĚLÍK, Vratislav: Svatodušní slavnosti vožení krále, c. d., s. 7; [BĚLÍK, Vratislav:] Honění krále na Horácku: zapomenutý starý zvyk, c. d., s. 5.

39 TAUŠ, Karel: Kuželkářský sport: teorie, praxe, různé hry v kuželky, nejnovější sportovní a hrací řád, Asociace čsl. sportu kuželkářského. Brno: Moravské nakladatelství Globus, 1938, s. 12 a 15–17.

40 [BĚLÍK, Vratislav:] Význam slavnosti Vožení krále, c. d., s. 6.

41 BĚLÍK, Vratislav: Svatodušní slavnosti vožení krále, c. d., s. 7; [BĚLÍK, Vratislav:] Honění krále na Horácku: zapomenutý starý zvyk, c. d., s. 5.

42 S výjimkou šerhy a kaprála. Nebyl to případ roku 1882, dříve mohlo mít vliv více faktorů, např. demografie, čelední služba mimo obec, vojenská služba.

43 K ní Bělík přirovnával vožení krále ve své třetí známé i pozdějších statích. BĚLÍK, Vratislav: Proč je král němý. Jízda králů – vožení krále. Jízda králů – vožení krále. Svoboda. List zemědělské Moravy 23, 1941, č. 114 z 30. 5., s. 2. [BĚLÍK, Vratislav:] Význam slavnosti Vožení krále, c. d., s. 6.

44 BĚLÍK, Vratislav: Vožení krále. Vzpomínka na starý horácký obyčej. Jiskra. Orgán Krajského výboru KSČ v Jihlavě [10], 1954, č. 42 z 28. 5., s. 4.

lením sóla častým prvkem taneční hry „hubičková“.⁴⁵ Vratislav Bělík dále vožení srovnával s jízdou králů: „*Slovácký přepych je nahrazen na Vysočině bohatstvím figurálním, neboť zde se kromě osob mužských reprezentuje též [...] královna družina.*“⁴⁶

Poslední lhánická královna se s rodinou přistěhovala 3. září 1875 ze Senorad.⁴⁷ Ze čtyř selských rodin vzešlo pět členů královské družiny.⁴⁸ K 31. prosinci 1880 bylo v osadě zaevidováno třicet pět koní v šestnácti domech ze čtyřiceti dvou. Koně neměli u nádeníka, jehož synem byl kaprál (snad i král), a rodina třetího stárka (syn domkařky).⁴⁹ Druhý stárek přišel do služby patrně z Křižanova,⁵⁰ druhá stárková 1. ledna 1879 z Dukovan⁵¹ a 1. ledna 1882 čtvrtá stárková ze Zbýšova.⁵² Nejstarší dívkou byla ve 24 letech první stárková, nejmladší v 15 letech šestá, nejstarším mládcem nejspíš král, ovšem ze dvou jmenovců je v obci od osmdesátých let 19. století doložen zatím jen 32 letý. Při předposledním vožení krále bylo budoucímu prvnímu stárkovi osmnáct let, kaprálovi a první stárkové sedmnáct. Nejméně tito tři byli starší než nejmladší aktéři posledního vožení. Z devíti párů z roku 1882 vzešlo jen jedno manželství (čtvrtý stárek a stárková), tehdejší první stárek a kaprál si vzali jiné členky královniny družiny.

Vratislav Bělík postupně dotvářel pojmenování pro hierarchické odlišení akτέρů. *Kaprálovi* v roce 1941 přiřkl dialektizující „h“ (*kaprál*),⁵³ kolem (re)konstruované slavnosti ve Vladislavi (viz dále) použil *králky* (j. č. *králka*) a králové. Aby

45 Vratislav Bělík jednu její variantu poznal nejpозději ve 30. letech na Moravskokrumlovsku. BĚLÍK, Vratislav: *Horácký zpěvník: sbírka horáckých lidových písní z Třebíčska, Moravskokrumlovsko a Znojemska*. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1954, s. 95, 100–103; KRATOCHVÍL, Matěj: *Lidová hudba v Československu 1929–1937*. CD 3 Jižní Morava, stopa 17.

46 BĚLÍK, Vratislav: Proč je král němý. Jízda králů – vožení krále, c. d., s. 2.

47 SOKA Třebíč, fond OkÚ Třebíč I, SO Lhánice, Popisný arch 1921. MZA. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/16804>, snímek 108 (cit. 23. 12. 2024).

48 Jezdci tedy nepocházeli jen z domů obývanými starousedlými selskými rody. BĚLÍK, Vratislav: Proč je král němý. Jízda králů – vožení krále, c. d., s. 2.

49 SOKA Třebíč, fond OkÚ Třebíč I, SO Lhánice, Arch popisní k sečení obyvatelstva a nejdůležitějších domácích zvířat pro užitek chovaných dle toho, kolik obojího bylo dne 31. prosince 1880. MZA. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/17367>, snímky 16 a 98 (cit. 23. 12. 2024). Srovnej: [BĚLÍK, Vratislav:] Význam slavnosti Vožení krále, c. d., s. 6.

50 SOKA Třebíč, fond OkÚ Třebíč I, SO Lhánice, Arch popisní k sečení obyvatelstva a nejdůležitějších domácích zvířat pro užitek chovaných dle toho, kolik obojího bylo dne 31. prosince 1880. MZA. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/17367>, snímek 79 (cit. 23. 12. 2024).

51 SOKA Třebíč, fond OkÚ Třebíč I, SO Lhánice, Popisný arch 1921. MZA. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/16804>, snímek 80 (cit. 23. 12. 2024).

52 SOKA Třebíč, fond OkÚ Třebíč I, SO Lhánice, Popisný arch 1921. MZA. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/16804>, snímek 14 (cit. 23. 12. 2024).

53 BĚLÍK, Vratislav: Proč je král němý. Jízda králů – vožení krále, c. d., s. 2.

tyto odlišil od krále, v roce 1954 si snad ze slovníku vypůjčil označení *králec*.⁵⁴ Do Lhánic se vrátil ještě roku 1967 patrně už jen k zápisu lidových písní.⁵⁵

Honění krále na Tišnovsku

V Drásově se při *hunění krále* zpívala blíže nespecifikovaná píseň.⁵⁶ Josef Jurka (1846–1919) vzpomínal v místním středomoravském nářečí horského typu na pastvu koní na *drásuvských lókách* údajně v osmdesátých letech 19. století: „*Belu slešet takuvó šumelo a véskání a jož belu vidět, jak chlapí s kuňama se hrnó na pastvo. Stará Marfedinka ze zvědavusti jož čekala ho ,Šebíčkůvýhu homna.' ,Kulík jích bode?' [...] ,Meslela sem, ži dó s ,prapurcem' nebu ,hunijó krála' [...]*“⁵⁷ Václav Štěpánek publikoval a okomentoval tvrzení učitele a kronikáře Jana Vrchlabského, v němž na pastvisku před králem i za králem jeli dva jezdci s praporce.⁵⁸ Stejně atributy a základní rozestavení měli i ochránci krále-stárci ve Lhánicích. Záznam v kronice pokračuje, že když s rozvojem obdělávání ubývalo pastvin, slavnost okolo roku 1885 zanikla.⁵⁹ Jan Bednář (1872–1970) později uvedl rok 1880.⁶⁰ Pro další generace už byl Drásov pokroková dědina a např. pořádání maškar by místní považovali za hloupé.⁶¹ Kronikář, bývalý starosta a sedlák Vincenc Dosoudil (1868–1949) v sousedních Všechnovicích, roku 1924 zapsal, že jedním z obyčejů v obci bývalo honění krále.⁶²

Další existence (honění krále v Příbrami, vožení krále ve Vladislavi a v Ketkovcích, královská jízda v Javůrku)

Oproti Brněnsku (od r. 1893), Hané (od r. 1887) a Slovácku (od r. 1894) jsou doklady jízdy v období národopisného či folklorního hnutí řidší, dochází k nim se zpožděním a poprvé náhodou, poté co byl 1. listopadu 1911 učitelem v Příbrami na Moravě ustanoven rodák z Troubska František Vašulín.⁶³ Pár měsíců předtím

54 BĚLÍK, Vratislav: Vožení krále. Vzpomínka na starý horácký obyčej, c. d., s. 4.

55 TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka I. Náměštsko a Velkobítešsko*. Třebíč – Brno: Muzeum Vysočiny Třebíč, p. o. – Etnologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha – pracoviště Brno, 2011, s. 230.

56 BEDNÁŘ, Jan: *Paměti obce Drásova*. Brno: nákladem vlastním, 1932, s. 25. Srovnej píseň od Brna in: SUŠIL, František: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*, c. d., s. 762. Variant písně in VAŠEK, Josef: *Staré slovácké písně a tance z Dubňan*. Hodonín: nákl. vl., 1911. Dostupné z: <https://stt.opac.nm.cz/media-viewer?rootDirectory=129998&file=31917> (cit. 3. 2. 2025).

57 SOKA Brno-venkov se sídlem v Rajhradě, fond C-20, Archiv obce Drásov, inv. č. 24, s. 134.

58 ŠTĚPÁNEK, Václav: Národopis obce. In: Vykoupil, Libor – Jan, Libor – Štěpánek, Václav (eds.): *Drásov 1238–1988*. Drásov: Místní národní výbor, 1988, s. 70.

59 SOKA Brno-venkov se sídlem v Rajhradě, fond C-20, Archiv obce Drásov, inv. č. 24, s. 9.

60 BEDNÁŘ, Jan: *Paměti obce Drásova*, c. d., s. 25. Zajímavé je, že do téhož roku klade zánik lidových tanců.

61 ŠTĚPÁNEK, Václav: Národopis obce, c. d., s. 72.

62 SOKA Brno-venkov se sídlem v Rajhradě, fond C-151, Archiv obce Všechnovice, inv. č. 21, s. 1, 16.

63 Školní kronika 1893–1931. *Příbram na Moravě*. Dostupné z: <http://www.galerie.pribramnamorave.cz/displayimage.php?album=204&pid=6086> (cit. 6. 2. 2024).

Obr. 2. Plakát k vožení krále 1946. Muzeum Vysočiny Třebíč, podsíbrka písemnosti a tisky, inv. č. 3_02_10002a.

spoluzaložil v rodné obci místní organizaci tělovýchovné jednoty (dále jen TJ) Sokol, jejíž členové tam obnovili honění krále.⁶⁴ Ačkoli nebyl jmenován, s nejvyšší pravděpodobností zajistil příbramským vrstevníkům Janu Kadaňkovi (1886–1944),⁶⁵ Metoději Chatrnému (1890–1956)⁶⁶ a Karlu Filovi (1891–1965)⁶⁷ podklady pro sestavení scénáře honění krále při dožínkách 18. srpna 1912 v Příbrami.⁶⁸ Transkripci uvádíme v příloze.

Po druhé světové válce byl Vratislav Bělík přeložen do Vladislavi, kde už od roku 1945 působil jako vzdělávatel v TJ Sokol.⁶⁹ Danuše Endlicherová

64 BLAŽEK, Jan: Mužské královské obyčeje a slavnosti s králi na Brněnsku. *FE* 55, 2021, č. 1, s. 94.

65 MENŠÍKOVÁ, Miroslava: Jan Kadaňka. *Internetová encyklopedie dějin Brna*. Dostupné z: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=1093 (cit. 6. 2. 2024).

66 Metoděj Chatrný. *Billiongraves*. Dostupné z: <https://billiongraves.com/grave/Metod%C4%9Bj-Chatrn%C3%BD/19913967> (cit. 6. 2. 2024).

67 Karel Fila. *Billiongraves*. Dostupné z: <https://billiongraves.com/grave/Karel-Fila/44178141> (cit. 6. 2. 2024).

68 Soukromá sbírka Hany Blahové, diář s rukopisy Ladislava Nevorala z Příbrami.

69 HOLČAPEK, Bohuslav: Historie Vladislavského Sokola. In: Prudík, Josef (ed.): *Vladislav 1548–1948. Jubilejní památník ke 400. výročí povýšení Vladislavě na městečko*. Vladislav: Místní národní výbor, 1948, s. 62.

Obr. 3. Přední praporečníci před hostincem Stará radnice čp. 35 (později též U čerta, nyní již zrušeném). Vožení krále Vladislav, 10. 6. 1946. Foto K. Vykouřil, Brno. Muzeum Vysočiny Třebíč, podsběrka fotografie, filmy, videozáznamy a jiná média, inv. č. 3_04_5003-01.

z Ketkovic svému opisu šesti šerhových vyvolávek, které publikoval Vratislav Bělík,⁷⁰ nadepsala „Ze lhánické kroniky.“⁷¹ Spolu se zbylými čtyřmi slokami jsou ovšem součástí rukopisu snad k svatbě patrně jeho manželky Ludmily (nar. 9. dubna 1903 ve Svratce).⁷² Obě poprvé uplatnil při slavnosti na svatodušní pondělí 10. června 1946, o které i pod dojmem konstruktů o králi Vladislavovi⁷³ kvůli omezením posledních pět let pouze snil.

70 BĚLÍK, Vratislav: *Horácká chasa. Zvykoslovné podání a obrázky z Třebíčska, Náměšťska, Mor. Krumlovsko[,] Mor. Budějovicka a Znojemska. Druhá část, c. d., s. 13.* Podle Bělíka byla první dvě provolávání tradiční ze Lhánic, třetí až šesté složeno šerhou, nebo někým jiným.

71 Soukromá sbírka Richarda Obršlíka, *Ze lhánické kroniky*. Ve známých obecních kronikách Lhánic se o vožení krále nepíše, jiná rukopisná kniha v soukromém držení je nepřístupná. Obršlík, Richard (nar. 1950); 24. 7. 2024.

72 AMZM, EÚ, osobní fond Vratislav Bělík (nezpracováno), kart. 173, Zvykosloví rukopisy z Vlad. 40. léta, *Horácká chasa 1955* (prvopis). Oproti tomuto originálu jsou in BĚLÍK, Vratislav: *Horácká chasa. Zvykoslovné podání a obrázky z Třebíčska, Náměšťska, Mor. Krumlovsko[,] Mor. Budějovicka a Znojemska. Druhá část, c. d., s. 13-14* čtyři odchylky: ve třetí verši byla spojka *a*, je vypuštěna druhá sloka: „*Jak se na vás všechny dívám, vidím a čtu ve vašem zraku, Ladík běží, jen se třese, housera nám dárkem nese.*“, další ze slok začíná: „*Myslivečku, vem flintičku...*“ a v poslední sloce jsou prohozeny slova *deset a celých*. Připsání L. Bělíkové viz AMZM, EÚ, osobní fond Vratislav Bělík (nezpracováno), kart. 173, Výstřižky z novin.

73 BĚLÍK, Vratislav: *Proč je král němý. Jízda králů – vožení krále c. d., s. 2.*

Obr. 4. Král s pobočníky a (zadními) praporečníky opět před domem čp. 19. Vožení krále Vladislav, 10. 6. 1946. Foto K. Vykouřil, Brno. Muzeum Vysočiny Třebíč, podsběrka fotografie, filmy, videozáznamy a jiná média, inv. č. 3_04_5003-02.

O slavnosti bylo referováno ve dvou periodikách, z nichž v dochovaném se následovně uvádí: „[...] Slavnost pořádala TJ Sokol Vladislav za přispění čiměřské a střížovské mládeže. Organizátorem slavnosti byl Vratislav Bělík z Vladislavě. Přednost slavnosti spočívala v tom, že nejen účinkující mládež, nýbrž i obecnstvo bylo spontánně aktivním. Už v poledních hodinách vládl v městečku rozruch, vyvolaný přenášením nastrojených královských klobouků. [...] asi o hodinu později projížděli městečkem králové, aby si vyzvedli prapory a vyšívané šátky u svých králék [...] král se zlatou korunou na hlavě [...] Jeho slávu a hodnotu pěkným zvukným hlasem provolával šerha v čele průvodu. [...] za zvuků rolničků třpytilo se umělé pentlení koní [...] pořadatelé jen litovali, že nebylo možno použití též starohoráckých krojů. Před zahájením tance [...] promluvil o [...] významu Vratislav Bělík. [...] Návštěva na slavnosti byla opravdu veliká. Dostavili se na ni i přední kulturní pracovníci z Třebíče. Pěkně byly zastoupeny okolní vesnice i samo město Třebíč. Program vyústil v radostnou veselici na pěkně upraveném kole pod májí před radnicí. Slavnost dokonale splnila své poslání [...]“ O sobě uvedl: „Zdůraznil mimo jiné demokratičnost této lidové slavnosti, kde narozdíl od slovácké ‚jízdy králů‘ jeví se emancipace ženy, která

Obr. 5. Šerha před domem čp. 19 (Samešových) v čele průvodu, za ním dechová hudba, králky a královská družina. Vožení krále Vladislav, 10. 6. 1946. Foto K. Vykouřil, Brno. Muzeum Vysočiny Třebíč, podsběrka fotografie, filmy, videozáznamy a jiná média, inv. č. 3_04_5003-05.

se *traduje již z dob monarchie*.⁷⁴ Jezdci byli mj. syn mlynáře Jaroslav Pazderník (1926–2012), synové sedláků František Vala (1926–2007), Josef Dvořák (1922–1983), jeho bratranec Dvořák, syn koláře Miroslav Cejpek (1929–2012), jednou z osmi králek jeho sestra Věra (1927–1997).⁷⁵

Vožení krále v Ketkovicích poprvé uspořádal Horácký soubor tamější osvětové besedy, vedený učitelkami Annou a Marií Bočkovými, 22. června 1958 opět podle textů Vratislava Bělíka. Z ideologických důvodů se termín z letnic posunul na letní slunovrat. Iniciátor od Josefa Kavalce nezjistil zpěvní repertoár a k závěrečnému vyvrcholení (tzv. královským zásnubám) vybral píseň, již

74 AMZM, EÚ, osobní fond Vratislav Bělík (nezpracováno), kart. 173, Výstřižky z novin, –k [Vratislav Bělík]: Horácká národopisná slavnost „Vožení krále“ ve Vladislavi. „Čin“ jihozápadní Moravy [příloha Činu. Zemského orgánu československé sociální demokracie na Moravě 2, č. 135] 1946 z 13. 6.

75 Vlčková, Dobromila (nar. 1941); 15. 2. 2024, 3. 1. 2025: „Králem nebyl nedospělý hoch, ale 20–25 letý mladík Zdeněk, Šmarda' vybraný pro svou malou postavu, aby vypadal, jako: [...] takto se mu říkalo, protože pracoval v hostinci [...]“ Matyldy Šmardové (U Šmardů) čp. 1.

Obr. 6. Král Karel Svoboda (1940–2025) na bílém koni, pobočníci – bližší Antonín Leitner (1940–2004), v pozadí praporečník a kostel sv. Kateřiny. Vožení krále Ketkovice, 22. 6. 1958. Sběrka OÚ Ketkovice.

zapsal od Jaroslava Soukopa, rodáka ze Senorad.⁷⁶ Podle krále Karla Svobody se uvažovalo o vložení růže králi do úst.⁷⁷ Dochovaly se i bodový a torzo podrobného scénáře, v nichž se poprvé uvádí, že se král má na seřadiště dostavit tajně.⁷⁸ Miroslava Ludvíková při té příležitosti provedla výzkum krojů a vybraných

76 Příjmení uvedené in BĚLÍK, Vratislav: *Horácký zpěvník: sbírka horáckých lidových písní z Třebíčka, Moravskokrumlovská a Znojemska*, c. d., s. 117 s přechýlenou samohláskou (MZA, fond E 67, Matrika farní úřad Mohelno, inv. č. 10642, oddíl pro Senorady, s. 61). Srovnej mylnou lokalizaci BĚLÍK, Vratislav: *Horácká chasa. Zvykoslovné podání a obrázky z Třebíčka, Náměšťska, Mor. Krumlovsko[,] Mor. Budějovicka a Znojemska. Druhá část*, c. d., s. 12. Text druhé až čtvrté sloky (o pýše, poslaném poslovi a námluvách) obsahuje častý motiv králenkých písní.

77 Folklorika. Na krále, matičko, na krále! Youtube. Dostupné z: https://youtu.be/CO_UKywuoeq?t=1164 (cit. 18. 2. 2025).

78 OBRŠLÍK, Josef (ed.): *Obec Ketkovice*. Ketkovice: Obec Ketkovice, 2001, s. [19]. Soukromá sbírka Richarda Obršlíka, Pořad národopisné slavnosti "Vožení krále 1958" v Ketkovicích 22. června 1958. Dalším výmyslem je, že celá obec dbala, aby byli vybráni nejlepší chlapci.

Obr. 7. Král s královnou přihlíží tanci-kolu králů a králek. Vesty mají čtyři stárci-praporečníci, nikoli král, šerha, kaprál a pobočníci. Ve světlém obleku vpravo V. Bělík. Vožení krále Vladislav, 10. 6. 1946. Foto (z kostelní věže) K. Vykouřil, Brno. Muzeum Vysočiny Třebíč, podsbírka fotografie, filmy, videozáznamy a jiná média, inv. č. 3_04_5003-03.

atributů,⁷⁹ dále vznikla na svou dobu kvalitní dokumentace⁸⁰ a Vratislav Bělík o akci referoval v tisku.⁸¹ Vyšivané šátky krále a královny byly získány do sbírky Muzea Vysočiny Třebíč.⁸²

Soubor zanikl v roce 1961. Motivací jeho obnovy byly oslavy 900. výročí první zmínky o obci v roce 2001, kdy o uskutečnění vožení krále usilovala Danuše Endlicherová.⁸³ Etnografka Věra Kovářů a pracovnice Regionálního pracoviště tradiční lidové kultury při Muzeu Vysočiny Třebíč (dále jen RPTLK Vysočina)⁸⁴

79 AMZM, EÚ, osobní fond Miroslava Ludvíková, kart. 13, inv. č. 476.

80 Zdigitalizovaný film a skeny fotografií uchovává obec Ketkovice, tři publikoval Vratislav Bělík (BĚLÍK, Vratislav: *Horácký kraj*. Třebíč: OKS BV Třebíč – odd. ZUČ, [1985], nestránkovaná obrazová příloha), další získala pro Muzeum Vysočiny Třebíč Silva Smutná (TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka I. Náměštsko a Velkobítešsko*, c. d., s. 322. Srovnej: KATOVSKÁ, Jitka – SMUTNÁ, Silva – VLČKOVÁ, Dobromila: *Když slunéčko zemi políbilo*, c. d., s. 20.).

81 BĚLÍK, Vratislav: Ožívají staré lidové zvyky. Ketkovice v plné slávě. *Jiskra. Orgán Krajského výboru KSČ v Jihlavě* [14], 1958, č. 53 z 4. 7., s. 4. Tiskovou chybou bylo přijmení Bečkovy, ve skutečnosti Bočkovy.

82 Muzeum Vysočiny Třebíč rozšířilo svoji sbírku o originální vyšivané šátky. *Kraj Vysočina*. Dostupné z: <https://archiv.kr-vysocina.cz/muzeum-vysociny-trebic-rozsirilo-svoji-sbirku-o-originalni-vysivane-satky/d-4107933> (cit. 23. 12. 2024).

83 KUČA, Jan: *Lidová slavnost „Vožení krále“ na západní Moravě (Materiálová zpráva)*. 2009, s. 2. NÚLK, Spisovna, B.I. Srovnej: Pozvánka na Setkání na Podhorácku. *Zpravodaj Město Velká Bíteš* [28], 2021, č. [5], s. 26.

84 Detašované pracoviště Velká Bíteš.

Silva Smutná v Ketkovicích 1. února 2008 přednášely o jízdě králů na Slovácku, resp. o dotazníkovém šetření ze Lhánic. Zúčastnění v čele s Richardem a Libuší Obršlíkovými měli dohodnout, že slavnosti uspořádají po padesáti letech 21. června 2008.⁸⁵ Jan Kuča z RPTLK Vysočina po účasti na *vožení krále* (od té doby s dialektizujícím názvem) napsal materiálovou zprávu,⁸⁶ podobně etnolog Miroslav Válka se o slavnosti zmínil ve své habilitační práci.⁸⁷ Akci zdokumentovali Silva Smutná,⁸⁸ Zdeněk a Jana Klusáková,⁸⁹ Jan Kuča⁹⁰ a Zbyněk Oujezdský. Pořadatelé respektují sedmiletý interval. Další *vožení* se konala 21. června 2015⁹¹ a 18. června 2022, zdokumentovali je Jan Rybníček a Libor Smejkal⁹² a v roce 2015 slavnosti nafotografovala etnoložka RPTLK Vysočina Eva Kolajová.⁹³ Poslední slavnost zachytili také Silva Smutná,⁹⁴ její kolegyně Jitka Katovská, autor této studie,⁹⁵ dále Zbyněk Oujezdský a Regionální pracoviště pro lidovou kulturu Jihomoravského kraje. Dívčí element jsme už analyzovali dříve.⁹⁶ Zajímavostí je, že členové Podhoráckého souboru obce Ketkovice se snaží plně dodržet Bělíkovy publikované texty a podklady k slavnosti z roku 1958. Tím se kromě vlastního prostředí, aktérů, krojů, výzdoby, průvodu pro královnu, povolení představeným obce, adresných vyvolávek a odpoledního programu pod mají atd. stává specifickou oproti poslednímu *vožení krále* ve Lhánicích. RPTLK Vysočina připravilo k 120. výročí narození Vratislava Bělíka výstavu, kde byla

85 SMUTNÁ, Silva: Výstupy z terénních výzkumů regionálního pracoviště tradiční lidové kultury na Podhorácku. In: Tomášová, Eva (ed.): *Etnografická terénní práce: sborník příspěvků z česko-rakouského odborného semináře*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, 2014, s. 187.

86 KUČA, Jan: Lidová slavnost „Vožení krále“ na západní Moravě (Materiálová zpráva), c. d. Přílohou zprávy jsou texty zvani, žádání o povolení konání *vožení krále* a vyvolávky.

87 VÁLKA, Miroslav: *Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 194. Badatel akci natočil.

88 RPTLK Vysočina, dokumentace *vožení krále*, Ketkovice, 2008.

89 NÚLK, Videofond, inv. č. 4295. Vyhledávání. *Ketkovice oficiální web obce*. Dostupné z: https://www.ketkovice.cz/vismo/fulltext.asp?hledani=1&id_org=6485&query=kr%C3%A1la&submit.y=0&submit.x=0&objekt=-109&listOrder=0&submit=Zobrazit (cit. 6. 2. 2025).

90 NÚLK, Fotoarchiv, inv. č. DIGI_021570-DIGI_021819.

91 ŽÁKOVÁ, Dominika: V Ketkovicích se koná Vožení krále, podle tradice opět po sedmi letech. *Region Ivančicko.cz*. Dostupné z: <https://www.regionivancicko.cz/zpravy/kultura/fotogalerie-6134--V-Ketkovicich-se-kona-Vozeni-krala-podle-tradice-opet-po.html> (cit. 4. 5. 2024).

92 Vožení krále 21.6.2015. *Ketkovice oficiální web obce*. Dostupné z: https://www.ketkovice.cz/vismo/galerie2.asp?id_org=6485&id_galerie=4297 (cit. 6. 2. 2025). Soukromá sbírka Richarda Obršlíka, DVD Vožení krále 2015. Vožení krále 2022. *Ketkovice oficiální web obce*. Dostupné z: <https://ketkovice.cz/vozeni%2Dkrala%2D2022/gs-4302/p1=10114> (cit. 1. 5. 2025). S Liborem Smejkalem: Vožení krále 2022. *Youtube*. Dostupné z: https://youtu.be/Z_zFxEAfDbY (cit. 23. 12. 2024).

93 RPTLK Vysočina, dokumentace *vožení krále*, Ketkovice, 2015.

94 RPTLK Vysočina, dokumentace *vožení krále*, Ketkovice, 2022.

95 NÚLK, Fotoarchiv, inv. č. DIGI_096981-DIGI_097279. Dokumentace *vožení krále* v Ketkovicích. *Národní ústav lidové kultury*. Dostupné z: <https://www.nulk.cz/2022/06/21/dokumentace-vozeni-krala-v-ketkovicich> (cit. 28. 2. 2024).

96 TETUROVÁ, Jarmila – BLAŽEK, Jan: Vývoj a současný stav lidového tance na příkladu slováckého verbuňku a obřadních obchůzek královniček, c. d., s. 12, 13, 15.

slavnost prezentována formou panelu, figurínami krále a královny z Ketkovic a katalogem.⁹⁷ Na ni navázalo besedou s pamětníky na Vratislava Bělíka.⁹⁸

Za přímý důsledek zápisu jízdy králů na Slovácku do Reprezentativního seznamu nemateriálního kulturního dědictví lidstva lze označit královskou jízdu v Javůrku (2012, 2013) na Velkobítešsku.⁹⁹ Na rozdíl od obnovených krojovaných hodů si neuhájila své místo v kulturním kalendáři malé obce.

Závěr

Jízda na krále, ježdění s králem, honění a vožení krále na Podhorácku zaniklo do konce 19. století. Pro jejich praktické tradování nebyl všude dostatek vhodných koní, jak plyne ze sčítacích operátů od roku 1857 zejména v menších lokalitách. Pokles stavu koní po okupaci Pruskem v roce 1866 někde ukazuje srovnání s operáty z roku 1869, v Drásově počet vzrostl o dva kusy. Bohužel mnohde se tyto archiválie částečně (Lhánice, Všechnovice), nebo zcela nedochovaly, např. do roku 1910 z obcí bývalého okresu Moravský Krumlov. Obyčeje by zůstaly v zapomnění, nebýt zákona o zakládání pamětních knih obcí a venkovské inteligence. Zejména Vratislav Bělík se ve dvacátých až čtyřicátých letech 20. století jako jeden z prvních systematicky zabýval lidovou kulturou jihozápadní Moravy.

Na středním Podhorácku leží tři lokality s různou vazbou k *vožení krále*: Lhánice, místo autochtonní existence do roku 1882, ve zbylých dvou byla slavnost zavedena nejprve jednorázově: ve Vladislavi díky Bělíkově zdejšímu pobytu a v Ketkovicích pro jeho spolupráci s aktivními vedoucími Horáckého souboru. Vratislav Bělík usiloval o zprostředkování obyčeje generacím, které jej již neznaly. Jeho vlastní invence měla objektivní důvody, nebyl přímým účastníkem, zaznamenal pouze výseč z celého dění. Ta nebyla dostatečná pro proveditelnou rekonstrukci. Ovšem pouze studium a komparace maxima dokladů jeho aktivit ve vztahu k danému jevu jsou pro objektivního badatele cestou, jak rozlišit realie od inovací bez pramenné opory, které navenek vydával za původní. Relativně dlouho také nebyl konfrontován s kritikou školených odborníků. Tato studie si klade za cíl na problém upozornit. Až případná personální monografie by konečně i publikovanou formou mohla důkladněji seznámit veřejnost nejen

97 KATOVSKÁ, Jitka – SMUTNÁ, Silva – VLČKOVÁ, Dobromila: *Když slunéčko zemi políbilo*, c. d.

98 RPTLK Vysočina, dokumentace, *Beseda s pamětníky Vratislava Bělíka*, 2021.

99 Podle respondenta in DRASTIL, Petr: *Obnovené hody v obcích Domašov, Javůrek a Hvozdec*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2022, s. 28 byla akce jednorázová. VONDROVÁ, Jana: OBRAZEM: Javůrkem projela krojovaná družina na koních. *Brněnský deník*. Dostupné z: https://brnensky.denik.cz/zpravy_region/obrazem-javurkem-projela-krojovana-druzina-na-konich-20120526.html (cit. 3. 8. 2024); Královská jízda. *Obec Javůrek*. Dostupné z: <https://www.obcejavurek.cz/kralovska-jizda/gs-1062> (cit. 3. 8. 2024); Královská jízda (Javůrek 2013). *Rajče*. Dostupné z: https://romcapolackova.rajce.idnes.cz/Kralovska_jizda_Javurek_2013 (cit. 3. 8. 2024).

s úspěšným učitelským, sběratelským a popularizačním, ale i nevědeckým až pseudovědeckým počínáním Vratislava Bělíka.

Za obnovu slavnosti u více vedeních obcí Lhánice a Vladislav zatím neúspěšně agitovali Jan Kuča, Ketkovičtí a Silva Smutná. Podle ní o obnově festivity ve Lhánicích (pro limity obce se 165 obyvateli) nelze uvažovat.¹⁰⁰ Znovurevitalizovaná slavnost v Ketkovicích je významná pro zdejší komunitu. Svědčí o tom fakt, že teprve po trojím provedení od poslední obnovy je z její iniciativy inventarizována na krajském stupni péče o tradiční lidovou kulturu.

Prameny

Archiv Masarykovy univerzity, pozůstalost Antonína Václavíka, kart. 1, korespondence osobní, inv. č. 2, Bělík Vratislav.

Archiv Moravského zemského muzea, Etnografický ústav, osobní fond Miroslava Ludvíková, kart. 13, inv. č. 476.

Archiv Moravského zemského muzea, Etnografický ústav, osobní fond Vratislav Bělík (nezpracováno), kart. 173, Ze Znojemska – rukop. 30. a 40. léta (prvopis vožení krále, koncept pro Moravskou orlici 1944); Zvykosloví rukopisy z Vlad. 40. léta, Horácká chasa 1955 (prvopis); Strojopisy článků 40. léta (pro Moravskou orlici 1944); dopis Vratislava Bělíka z 1. 1. 1958; Výstřižky z novin, -k [Vratislav Bělík]: Horácká národopisná slavnost „Vožení krále“ ve Vladislavi. „Čin“ jihozápadní Moravy [příloha Činu. Zemského orgánu československé sociální demokracie na Moravě 2, č. 135] 1946 z 13. 6.

Kuča, Jan: *Lidová slavnost „Vožení krále“ na západní Moravě (Materiálová zpráva)*. 2009. NÚLK, Spisovna, B I.

MZA, fond E 67, Matrika farní úřad Dukovany, inv. č. 10213, 10217; Matrika farní úřad. Mohelno, inv. č. 10642, oddíl pro Senorady; Matrika farní úřad Přímětice, inv. č. 14506, oddíl pro Mramotice.

SOka Brno-venkov se sídlem v Rajhradě, fond C-20, Archiv obce Drásov, inv. č. 24; fond C-151, Archiv obce Všechnovice, inv. č. 21.

SOka Znojmo, fond Vém/I Archiv městečka Vémyslice, kart. 10, inv. č. 27, Kniha obecních počtů 1742–1743; kart. 11, inv. č. 28, Kniha obecních počtů 1743–1744; kart. 13, inv. č. 30, Kniha obecních počtů 1745–1746.

Soukromá sbírka Hany Blahové, diář s rukopisy Ladislava Nevorala z Příbrami.

Soukromá sbírka Richarda Obršlíka, Pořad národopisné slavnosti „Vožení krále 1958“ v Ketkovicích 22. června 1958; Ze Lhánické kroniky.

Vlastivědné muzeum Kyjov, Návrhový a evidenční list nemateriálního statku tradiční lidové kultury k zápisu do Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury Jihomoravského kraje, Vožení krále v Ketkovicích, 2024.

¹⁰⁰ Smutná, Silva (nar. 1949); 17. 10. 2023.

Literatura

- BEDNÁŘ, Jan: *Paměti obce Drásova*. Brno: nákladem vlastním, 1932.
- BĚLÍK, Vratislav: Svatodušní slavnosti vožení krále. *Jihlavské listy* 43, 1940, č. 19 z 10. 5., s. 7.
- [BĚLÍK, Vratislav:] Honění krále na Horácku: zapomenutý starý zvyk. *Moravské slovo. List národního souručenství* 1940, č. 110 z 12. 5., s. 5.
- BĚLÍK, Vratislav: Proč je král němý. Jízda králů – vožení krále. *Svoboda. List zemědělské Moravy* 23, 1941, č. 114 z 30. 5., s. 2.
- BĚLÍK, Vratislav: Vožení krále. *Ročenka západní Moravy na rok* [2], 1947, s. 58–61.
- BĚLÍK, Vratislav: Vožení krále. Vzpomínka na starý horácký obyčej. *Jiskra. Orgán Krajského výboru KSČ v Jihlavě* [10], 1954, č. 42 z 28. 5., s. 4.
- [BĚLÍK, Vratislav:] Význam slavnosti Vožení krále. *Jiskra. Orgán Krajského výboru KSČ v Jihlavě* [10], 1954, č. 46 z 11. 6., s. 6.
- BĚLÍK, Vratislav: *Horácký zpěvník: sbírka horáckých lidových písní z Třebíčska, Moravskokrumlovska a Znojemska*. Havlíkův Brod: Krajské nakladatelství, 1954.
- BĚLÍK, Vratislav: Ožívají staré lidové zvyky. Ketkovice v plné slávě. *Jiskra. Orgán Krajského výboru KSČ v Jihlavě* [14], 1958, č. 53 z 4. 7., s. 4.
- BĚLÍK, Vratislav: *Horácká chasa. Zvykoslovné podání a obrázky z Třebíčska, Náměšťska, Mor. Krumlovska[,] Mor. Budějovicka a Znojemska*. Druhá část. Třebíč: Osvětový dům Bedřicha Václavka, 1966.
- BĚLÍK, Vratislav: *Horácký kraj*. Třebíč: OKS BV Třebíč – odd. ZUČ, [1985].
- BLAŽEK, Jan: Mužské královské obyčeje a slavnosti s králi na Brněnsku. *Folia ethnographica* 55, 2021, č. 1, s. 87–114.
- BLAŽEK, Jan: „Obnovení“ svatodušní obchůzky králek v Čebíně na Tišnovsku. *Národopisná revue* 31, 2022, č. 4, s. 334–339.
- BLAŽEK, Jan: Barvy ve výročních obyčejích a slavnostech na Brněnsku a Podhorácku. In: Číhal, Petr – Vilímek, Vítězslav (eds.): *Barva v lidové kultuře*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 2023, s. 33–50.
- BLAŽEK, Jan: Královničky z Tišnovska a Velkobítešska I. *Folia ethnographica* 58, 2024, č. 1, s. 3–18.
- BLAŽEK, Jan: Královničky z Tišnovska a Velkobítešska II. *Folia ethnographica* 58, 2024, č. 2, s. 85–102.
- BLAŽEK, Jan: Obnova tradic a jejich proměna na příkladu svatodušních obřadů. *Národopisný věstník* 83, 2024, č. 1, s. 26–48. <https://doi.org/10.59618/NV.2024.1.02>
- DRASTIL, Petr: *Obnovené hody v obcích Domašov, Javůrek a Hvozdec*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2022.
- DRASTIL, Petr: Královničky na Velkobítešsku a jejich funkce. *Národopisná revue* 31, 2022, č. 1, s. 52–56.

- DRASTIL, Petr: *Současný stav královniček na Moravě*. Diplomová práce: Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, 2024.
- FROLEC, Václav: Svatodušní král. *Národopisné aktuality* 27, 1990, č. 1, s. 7-19.
- FROLEC, Václav: Svatodušní královské průvody. In: Frolec, Václav a kol.: *Jízda králů*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba, 1990, s. 19-79.
- hbč [Helena Bočková]: Bělík Vratislav. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 1. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 23.
- HOLČAPEK, Bohuslav: Historie Vladislavského Sokola. In: Prudík, Josef (ed.): *Vladislav 1548-1948. Jubilejní památník ke 400. výročí povýšení Vladislavě na městečko*. Vladislav: Místní národní výbor, 1948, s. 62-64.
- KATOVSKÁ, Jitka – SMUTNÁ, Silva – VLČKOVÁ, Dobromila: *Když slunéčko zemi políbilo*. Třebíč: Muzeum Vysočiny Třebíč, p. o., 2021.
- MAČUDA, Jiří: *Od Hromnic až do Tří králů. Zvyky a tradice obcí na Znojemsku*. Břeclav: Malovaný kraj, 2015.
- OBRŠLÍK, Josef (ed.): *Obec Ketkovice*. Ketkovice: Obec Ketkovice, 2001.
- Pozvánka na Setkání na Podhorácku. *Zpravodaj Město Velká Bíteš* [28], 2021, č. [5], s. 23-28.
- SMUTNÁ, Silva: Výstupy z terénních výzkumů regionálního pracoviště tradiční lidové kultury na Podhorácku. In: Tomášová, Eva (ed.): *Etnografická terénní práce: sborník příspěvků z česko-rakouského odborného semináře*. Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod, 2014, s. 183-194.
- SUŠIL, František: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Brno: K. Winiker, 1860.
- ŠMERDA, Hynek: *František Sušil: život, dílo a odkaz budoucím generacím*. Disertační práce. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, Katedra církevních dějin, 2011.
- ŠTĚPÁNEK, Václav: Národopis obce. In: Štěpánek, Václav – Jan, Libor (eds.): *Troubsko 1237-1987*. Troubsko: Místní národní výbor, 1987, s. 45-54.
- ŠTĚPÁNEK, Václav: Národopis obce. In: Vykoupil, Libor – Jan, Libor – Štěpánek, Václav (eds.): *Drásov 1238-1988*. Drásov: Místní národní výbor, 1988, s. 60-74.
- TAUŠ, Karel: *Kuželkářský sport: teorie, praxe, různé hry v kuželky, nejnovější sportovní a hrací řád, Asociace čsl. sportu kuželkářského*. Brno: Moravské nakladatelství Globus, 1938.
- TETUROVÁ, Jarmila – BLAŽEK, Jan: Vývoj a současný stav lidového tance na příkladu slováckého verbuňku a obřadních obchůzek královniček. *Národopisná revue* 33, 2023, č. 1, s. 3-19.
- TOMÁŠOVÁ, Eva: Lidové obyčeje a slavnosti v současném životě jihozápadního Podhorácka. In: Toncrová, Marta – Smutná, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka II. Třebíčsko, Hrotovicko, Moravskobudějovicko a Jemnicko*.

- Třebíč – Brno: Muzeum Vysočiny Třebíč, p. o. – Etnologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha – pracoviště Brno, 2013, s. 41–70.
- TOMEŠ, Josef: Vratislav Bělík, Horácká chasa. Zvykoslovné podání a obrázky z Třebíčska, Náměštska, Mor. Krumlovska, Mor. Budějovicka a Znojemska. *Národopisné aktuality* 4, 1967, č. 3–4, s. 50.
- TONCROVÁ, Marta – SMUTNÁ, Silva (eds.): *Lidové písně z Podhorácka I. Náměštsko a Velkobítešsko*. Třebíč – Brno: Muzeum Vysočiny Třebíč, p. o. – Etnologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha – pracoviště Brno, 2011.
- UHLÍKOVÁ, Lucie: Bělík, Vratislav. In: Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k folklorismu. Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Strážnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 16.
- VÁCLAVÍK, Antonín: Příspěvky ke studiu výročních obyčejů. *Národopisný věstník československý* 31, 1949–1950, č. 1–2, s. 14–26.
- VÁLKA, Miroslav: *Sociokulturní proměny vesnice. Moravský venkov na prahu třetího tisíciletí*. Brno: Masarykova univerzita, 2011.
- VAŠEK, Josef: *Staré slovácké písně a tance z Dubňan*. Hodonín: nákl. vl., 1911. Dostupné z: <https://stt.opac.nm.cz/media-viewer?rootDirectory=129998&file=31917> (cit. 3. 2. 2025).
- VEČERKOVÁ, Eva: Rukopisné záznamy Františka Sušila o lidových obyčejích. In: Frolcová, Věra (ed.): *František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace*. Rousínov: Město Rousínov – Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno, 2004, s. 123–145.
- zm [Zdeněk Mišurec]: Královské obyčeje. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. svazek. Praha: Mladá fronta, 2007, s. 425–427.

Internetové zdroje

- Dokumentace vožení krále v Ketkovicích. *Národní ústav lidové kultury*. Dostupné z: <https://www.nulk.cz/2022/06/21/dokumentace-vozeni-krala-v-ketkovicich> (cit. 28. 2. 2024).
- D9 Indikační skici. *Moravský zemský archiv v Brně*. Dostupné z: <https://www.mza.cz/indikacniskici/skica/detail/1828> (cit. 6. 9. 2024).
- Folklorika. Na krále, matičko, na krále! *Youtube*. Dostupné z: https://youtu.be/CO_UKywuoeg (cit. 18. 2. 2025).
- Karel Fila. *Billiongraves*. Dostupné z: <https://billiongraves.com/grave/Karel-Fila/44178141> (cit. 6. 2. 2024).
- Královská jízda. *Obec Javůrek*. Dostupné z: <https://www.obecjavurek.cz/kralovska-jizda/gs-1062> (cit. 15. 11. 2024).
- Královská jízda (Javůrek 2013). *Rajče*. Dostupné z: https://romcapolackova.rajce.idnes.cz/Kralovska_jizda_Javurek_2013 (cit. 15. 11. 2024).

- MENŠÍKOVÁ, Miroslava: Jan Kadaňka. *Internetová encyklopedie dějin Brna*. Dostupné z: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=1093 (cit. 6. 2. 2024).
- Metoděj Chatrný. *Billiongraves*. Dostupné z: <https://billiongraves.com/grave/Method%C4%9Bj-Chatrn%C3%BD/19913967> (cit. 6. 2. 2024).
- Muzeum Vysočiny Třebíč rozšířilo svoji sbírku o originální vyšívané šátky. *Kraj Vysočina*. Dostupné z: <https://archiv.kr-vysocina.cz/muzeum-vysociny-trebic-rozsirilo-svoji-sbirku-o-originalni-vysivane-satky/d-4107933> (cit. 23. 12. 2024).
- SOKa Třebíč, fond Okresní úřad Třebíč I, sčítací operáty Lhánice, Arch popisní k sečtení obyvatelstva a nejdůležitějších domácích zvířat pro užitek chovaných dle toho, kolik obojího bylo dne 31. prosince 1880. *Moravský zemský archiv*. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/17367> (cit. 23. 12. 2024).
- SOKa Třebíč, fond Okresní úřad Třebíč I, sčítací operáty Senorady, Arch popisný ke sčítání obyvatelstva a nejdůležitějších domácích zvířat užitkových dle stavu ze dne 31. prosince 1890. *Moravský zemský archiv*. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/17424> (cit. 23. 12. 2024).
- SOKa Třebíč, fond Okresní úřad Třebíč I, sčítací operáty Lhánice, Popisný arch 1921. *Moravský zemský archiv*. Dostupné z: <https://www.mza.cz/scitacioperaty/digisada/detail/16804> (cit. 23. 12. 2024).
- Školní kronika 1893-1931. *Příbram na Moravě*. Dostupné z: <http://www.galerie.pribramnamorave.cz/displayimage.php?album=204&pid=6086> (cit. 6. 2. 2024).
- VONDROVÁ, Jana: OBRAZEM: Javůrkem projela krojovaná družina na koních. *Brněnský deník*. Dostupné z: https://brnensky.denik.cz/zpravy_region/obrazem-javurkem-projela-krojovana-druzina-na-konich-20120526.html (cit. 15. 11. 2024).
- Vožení krále 21.6.2015. *Ketkovice oficiální web obce*. Dostupné z: https://www.ketkovice.cz/vismo/galerie2.asp?id_org=6485&id_galerie=4297 (cit. 6. 2. 2025).
- Vožení krále 2022. *Ketkovice oficiální web obce*. Dostupné z: <https://ketkovice.cz/vozeni%2Dkrala%2D2022/gs-4302/p1=10114> (cit. 1. 5. 2025).
- Vožení krále 2022. *Youtube*. Dostupné z: https://youtu.be/Z_zxEAfdbY (cit. 23. 12. 2024).
- Vyhledávání. *Ketkovice oficiální web obce*. Dostupné z: https://www.ketkovice.cz/vismo/fulltext.asp?hledani=1&id_org=6485&query=kr%C3%A1la&submit.y=0&submit.x=0&objekt=-109&listOrder=0&submit=Zobrazit (cit. 6. 2. 2025).
- ŽÁKOVÁ, Dominika: V Ketkovicích se koná Vožení krále, podle tradice opět po sedmi letech. *Region Ivančicko.cz*. Dostupné z: <https://www.regionivancko.cz/zpravy/kultura/fotogalerie-6134--V-Ketkovicich-se-kona-Vozeni-krala-podle-tradice-opet-po.html> (cit. 4. 5. 2024).

Audiovizuální zdroje

KRATOCHVÍL, Matěj: Lidová hudba v Československu 1929–1937. CD 3 Jižní Morava.

NÚLK, Fotoarchiv; Videofond, inv. č. 4295.

RPTLK Vysočina, dokumentace vožení krále, Ketkovice, 2008, 2015, 2022;

Beseda s pamětníky Vratislava Bělíka, 2021.

Soukromá sbírka Richarda Obršlíka, DVD Vožení krále 2015.

Respondenti

Obršlík, Richard (nar. 1950); 24. 7. 2024.

Smutná, Silva (nar. 1949); 17. 10. 2023.

VIČKOVÁ, Dobromila (nar. 1941); 15. 2. 2024, 3. 1. 2025.

Příloha 1. AMZM, EÚ, fond Vratislav Bělík (nezpracováno), kart. 173, Ze Znojemska – rukop. 30. a 40. léta (prvopis vožení krále).¹⁰¹

Král Josef Malý, královna Antonie Brachetková ([roz.] Mátllová [1865–1943]), šerha Karel Pražák [1863] s Marií Brachetkovou (dcera [1864–1936]), kaprál Ferdinand Malý [1857–1918] s Marií Koníkovou (dcera [1862–1889]), první stárek Josef Pražák [1857–1930] s první stárkovou Annou Navrátilovou (dcera [1858–1939]), druhý stárek František Nožička [1857–1916] s Marií Bor(e)šovou (služka [původem] Dukovany [1858–1927]), třetí stárek Josef Jurka [1861–1936] s Marií Nováčkovou (dcera [1865–1943]), čtvrtý stárek Vincenc Píjan [1864–1932] s Františkou Špiříkovou [1865 ve Zbejšově –1954], pátý stárek František Navrátil [1865–1902] s Marií Píjanovou (dcera [1865–1890]) a šestý stárek Josef Kavalec [1865–1947] s Františkou Navrátilovou (dcera [1867–1928]).*

Příloha 2. Soukromá sbírka Hany Blahové, diář s rukopisy Ladislava Nevorala z Příbrami.

Honění krále je obyčejný zvyk veřejného soudu. (Honění krále má tento příběh:)

V neděli dopoledne o 10. hod. vyjedou hoši ze statků na okrášlených koních a shromáždí se na návsi. Objedou náves jednou a pak se rozjedou po okolních vesnicích oznamovat obžínky a honění krále. Jedou k význačným osobám a zvou je slovy: „Pane N. N., jak Vám snad je již známo, přijel k nám náš pan král. On přijel k vám se podívatí a vás o něco požádá, kdybyste mu něčím nápomocní byli na tu cestu dalekou, krajinu širokou, kterou konati máme. Dá-li Bůh, za rok se k Vám vrátíme a něco vám povíme.“ Po té dostávají od dotýčných spropitné. Pak se sjedou za vesnici, přijede za nimi král, objedou vesnici a zastaví se u starosty, kdež dostane se jim napomenutí, aby se vážně chovali. Poté jedou znovu vesnicí a šerha (v rkp. čerba??) (vyvolávač) vyvolává: „Haló, vy příbramský děvčátka, shánějte káčátka, náš pan král tudy jede, ať vám je nezajede. On jezdil po horách a dolínách a po ztracených místech. Hledá svých tři sta párů volů, která mu sebrali z jeho prázdných dvorů, hledá svých dvě stě párů koní, na kterých on jezdil z nových maštalí.“ Zatím se na návsi tančí. Když chasa objela všechny statky, jede klusem v průvodu na náves. Před družinou jede šerha, za ním druží s králem uprostřed.

101 Do hranatých závorek připojujeme zjiitelná životní data aktérů.

Na návsi se zastaví na silnici, aby je bylo dobře vidět ze všech stran. Vyvolávač sedí vpředu, smekal klobouk, dá jej na špici šavle a počne říkání: ‚Vítám vás, vy příbramští páni. Jak vám je snad známo...[viz první vyvolávka].‘ Pak zahraje hudba. Nyní počne vlastní říkání: ‚Poslouchejte horní i dolní, domáci i přespolní, co vám budu o všech pannách, hoších, strécech, ba i mamách příbramských povídat: Na příbramskym rebniku peró se káčátka, že příbramsky holky jsou hezky děvčátka. Na příbramskym rebniku peró se huse, že příbramští hoši dávají pěkný puse. Jeden příbramský chasník je jako sysel a já vezmu ty děvčátka podle čísel.‘ Hudba 1) ‚U Příbylů je roztroušená po dvoře sláma, protože jejich Mařka bévá ráda sama, v zahradě jim rostou krásně lilie, protože Maři jen přespolní miluje. 2) Naše silnice je tuze úzká, Hájkova Josefka je holka hezká, Josefka se učí s dětma hrávat, protože se chce již brzy vdávat. 3) U Kratochvilů mají pěkné nové schodky, protože Melkes mívá vždycky čisté botky, vrata mají stará bez oblouku, protože k nim chodí bez klobouku. 4) U Kratochvilů roste jabloň mladá, protože dcéra má Berky ráda, mají tam také kohoutka, protože se před ním schovává do koutka. 5) Vaverkova Fanda tá má Vildy ráda, s těma je vám velmi velká švanda, často ukáže mu Fanda záda, Vilémovi – konec švandy – vylézají z gatí obě šandy. 6) U Brázdů mají pěkné růžičky a Metodějka krade ráda hubičky, stála s hochem jedním chvíličku, ukradla mu – co? No, hubičku. 7) Korotvičkův hezkej rarášek mnoho láskou trpí, miluje ji Tejkal Vašek. 8) Chatrnova Fanda ze spolku sní k večeři nejmiň deset vdolků. Tuze ráda ona tančí polku, s hochy nedělá žádných okolků. 9) Sedláčkova ze Skalek má hocha jako špalek. Pepík to je klučík jako cumel, ten se nosí jako za tři pámel. 10) U Dobiášů mají na dvoře hnůj, protože Kristýna říká: ‚Rádle, ty budeš můj.‘ 11) Hájkova Maři má čisté světnice, ale nemá žádné slepice, hoši se o ni všichni perou, ona se na ně dívá jen klíčovou dírou. 12) Řehořkova děvče maličky má červený tvářičky, po dvoře mají roztáhané chvoji, protože se ta dcerka jejich ráda strojí. 13) Berkova je šibal velký, ta ošidí všechny selky, já však vezmu jednou nůžky a přistřihnu ty její růžky. 14) Vaverkova Maři z kopečka má tuze ráda Otička, sedávají spolu pod třešní i na ní, však již brzy Ota řekne: ‚Pánbůh zaplať, matko, za ni.‘ 15) Brodek to je jiná dědina, tam žije Foralova rodina, že je jejich děvče masité, slyš o tom, králi, volání hlasité. 16) Řezaninova to je jeden kapr, teď s ní tančí její bratr. Letos vo vostatcích ale viděli tam inženýra v sále, dostal od ní pusu za cukroví, ona vám to ale nepoví. 17) Nová stavba bude na Brodku hotová, v ní bude bydlet rodina Hvězdova, jejich dcera umývá si denně ráda, aby svítla nad Brodkem jak hvězda. 18) U Nekudů mají čisté vždycky lžice, protože Vinci nechodí vůbec k muzice, ráda stává za jejich vrátky a pilně světi všechny svátky. 19) Jelínkova ráda dělá z lidí kašpara, dobře, že je na jejich dvoře velká almara, do té ji pěkně zavřeme a na dva západy zamčeme. 20) Vaverkova Mári nechce ševce, protože je chytré děvče. Má vám radši kominíka, protože má blízko do rybníka. 21) Pospíšilova zas nechce pekaře, milejší by jí byl Horký, protože jí ráda párky. Poslechněte, občané hornáci i dolňáci, co vám budu o strécích a mamách vypravovati: Příbramáci to só velcí ftáci, jedné rokó za hochem se škrabe, druhé peníze do petlika hrabe. Příbramáci to só velcí kosi, do všeho ti strčí nosy, že zvonička je křivá vyštárají, aneb koňa handle rozpárají, maso, pajšl vodnesó, jen hlavo, kosti ležet nechajó. Ceste příbramsky só fajn, po těch mužeš jezdit jako laň, jenže při ty jízde vůz rozbiješ a pára koní zabiješ. Do potoka dali maló tróbkó a Filum zatím bere voda ze dvora dřevěné bódko. Rebnik mají velké, ale voda v něm nebode žádná. Deť se tam juž brodí boske po kotnike, tam má bét náprava řádná. Hospodsky zde máme dva,

jeden vepad z voka druhymo, michaji pivo, vino s vodó voba dva. Ševců máme nekonečně dost, všeci hale radši držíj holó kost, než be sedl na verpánek, be hodělal haspoň sobě botů párek. Studňaře zde máme znamenity, kopó studně jen kde je kopec kamenitý, vode mají pře tem dost, jenže vod Kopců a říkají jí kořalka. Dež vodo v stodni nenandó, no tak jo zasik zavezó. Pekař peče rohlike a chleba v peci, jiné pečivo me všeci, kanárek bévá v kleci, to je všecko, co sem vám chcel říci. Za sto let tade bode továrna, najde se i nejaká kavárna, lidi tade bodó všeci jinší, bode bévat blato he dež prší. Lidi se bodó dále rodit a me mřít, no, me dáme světo dále jít, jen dež bodem mít dnes co pít. Já bodo na světě nédyl, počkám, až bode na tý továrně komín a pak vám všem zas něco novýho povím.'

Příloha 3. Kuča, Jan: Lidová slavnost „Vožení krále“ na západní Moravě (Materiálová zpráva). 2009, s. 2–4. NÚLK, Spisovna, B I.

4. Průběh slavnosti

V pátek před slavností byla postavena máj na prostranství na návsi a kolem ní umístěn dřevěný taneční parket. Během víkendu byly předzahrádky ozdobeny březovými stromky s krepovými fábory. Všichni uklízeli a chystali se na slávu. V týdnu předtím byly rozesílány tištěné i elektronické pozvánky. V nejbližších obcích jezdilo auto a z amplionu byla pouštěna veršovaná pozvánka.

Slavnostní den byl zahájen slavnostní mší svatou za bývalé a současné členy Podhoráckého souboru Ketkovice a za královskou družinu. Středem kostela v uličce mezi lavicemi stály ve dvojicích dívky v místním slavnostním kroji, užívaném ke zvláštním příležitostem, především během každoroční hodové slavnosti. Tentýž kroj bývá nošen při vystoupeních souboru při folklorních choreografiích. Král ani královna se [mše] nezúčastnili. Po [ní] a společném focení se všichni rozešli do svých domovů na oběd.

Brzo po poledni se král dostavil do budovy školy, kde mu ženy pomáhaly obléct se do slavnostního kroje – do světlých dytřínových kalhot zastupujících koženky, vysokých holínkových bot, plátěné košile s červenou výšivkou na límci, manžetách a přednici a zelené vesty s vyšíváním kolem knoflíkových dírek. Přes levé rameno byla položena červenobílá šerpa, za kalhoty zastrčen plátěný šátek s vyšitými korunkami a na hlavu zclacená koruna.

Mezitím si královna oblékala na škrobené spodnice bílou sukni a zástěru, bílý kabátek zapínaný na perličkové knoflíky, pas přepásala dozadu širokou růžovou stuhou a na hlavu si upevnila korunku z korálků a perliček. Do ruky si vzala bílý vyšíváný šátek. Brzo poté přijeli dva králci na bryčce, opentlené barevnými krepovými papíry, vyzvedli královnu, jeden šel před ní, jeden za ní, pomohli ji nasednout na bryčku a od domu ji odváželi k návsi.

Tam už se připravovaly královničky na průvod pod baldachýnem z červeného šátku (saského'). Za nimi se řadily folklorní soubory z okolí a na parketu hrála dechová hudba Lesanka z Kralic nad Oslavou. Program byl zahájen starostou Ketkovic Josefem Obršlíkem. Chasou byl žádán o povolení konat „vožení krále“ v obci.

Po úvodní části se průvod dal do pohybu. Za dvěma králci na koních jela bryčka s královnou, za ní šly její králky – družičky, potom královničky pod baldachýnem, dále členové místního folklorního souboru, soubor Bítešan z Velké Bíteše a krojovaná chasa z Březníka. Když došli před školu, vyšli praporečníci s prapory z barevných šátků, všichni nasedli na koně a nakonec se objevil král na bílém grošákovi.

Odtud šel průvod zpět na návěs už v jiné podobě. Na čele jel šerha a jeden z králců – praporečnicků, pak král, další králec – praporečník, kaprhál, další dva králci – praporečníci a dva králci – mládenci šli kvůli organizačním problémům pěšky. Pak už šla královna obklopena pravidelně osmi krádkami – družičkami. Pak další soubory tak jako v předchozím případě. Během obchůzky šerha a kaprhál volají vyvolávky.

Po trojím obejití návsi král s královnou usedli mlčky a s vážnou tváří na připravená sedadla – ,trůn' ozdobený břízkami a krepovými fábory. Až do večera nesmí promluvit ani se usmát. Na pódiu mezitím probíhala vystoupení. V programu ,Na krála, matičko, na krála' nejdříve tančili místní členové Podhoráckého souboru, střídal je Bítešan z Velké Bíteše. Ukončením programu bylo sólo krále s královnou vrcholící políbením. Od této chvíle, nazývané ,královské zásnuby', už král s královnou opět mohou mluvit a smát se. Chasa je obstoupí a druhý tanec král s královnou tančí uprostřed nich. Pak už následovala taneční zábava na parketu určená místním i návštěvníkům.

Obyvatelé a místa Kavkazu v cestopisech lékaře Duchoslava Panýrka (1867–1940)

The People and Places of the Caucasus in the Travelogues of
Doctor Duchoslav Panýrek (1867–1940)

Prof. PhDr. Petr Kaleta, Ph.D.

Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra společenských a humanitních věd, Studentská 1402/2,
461 17 Liberec 1, CZECH REPUBLIC
petr.kaleta@tul.cz
ORCID 0000-0002-3292-9901

Abstract

The study explores the multifaceted personality of the Czech physician Duchoslav Panýrek (1867–1940), who, in addition to his medical practice, scientific interests, and popularization of medicine, also engaged in writing and translation. Among his travelogues, those inspired by his journeys in the Caucasus hold a prominent place. As a keen observer with the insight of a physician, he documented the peculiarities of Caucasian ethnic groups at the end of the 19th century (paying particular attention to Caucasian women) and described the regions of the Caucasus he traversed, especially the Georgian Military Road and the spa town of Pyatigorsk. He compiled his contributions about his journey to the Caucasus (and other parts of the Russian Empire) in the book *From the Neva to the Kura* ([1901]) [*Od Něvy po Kuru*].

Key words

Duchoslav Panýrek – people of the Caucasus – traveling – doctor – Russia

Úvod

Poslední třetina 19. století znamenala rozhodující posílení českého národního uvědomění, k čemuž přispěla spolková činnost s kulturními, vzdělávacími a vědeckými aktivitami obyvatelstva. Skupina Čechů (příslušníků nejrozličnějších povolání), mezi nimiž byli výrazně zastoupeni i učitelé (např. Ludvík Kuba, Adolf Černý, Karel Kálal, Karel Drož), se již v této době ve svých příspěvcích detailněji zaměřovala na popis a charakteristiku menších (hlavně slovanských) etnik a jejich území. K odhodlaným propagátorům češství patřili i příslušníci přírodovědných

profesí, kteří usilovali o to, aby mladá česká věda dosáhla evropské úrovně, a zároveň představovali českému čtenáři známá i méně známá etnika a jejich kultury. Do této vlastenecké skupiny českých vědců náležel chirurg, publicista a překladatel Duchoslav Panýrek, absolvent české Karlo-Ferdinandovy univerzity. Jeho všestranný rozhled a publicistický talent mu umožňovaly, aby trefně, poutavě a zároveň erudovaně seznamoval české čtenáře s nejrůznějšími tématy. Z národopisného hlediska je velmi cenný soubor jeho příspěvků věnovaných Kavkazu, jež byly inspirovány Panýrkovou cestou do Ruska.

Cílem této studie je představit Duchoslava Panýrka jako jednoho z národnostně uvědomělých příslušníků české inteligence, který v rámci svého rozsáhlého vědeckého a populárně-naučného díla obohacoval českou společnost o své postřehy z cest. V případě této studie jde o témata Kavkazu a kavkazských obyvatel. Termín Kavkaz je v práci chápán jako území v oblasti stejnojmenného horského pásma mezi východní Evropou a jihozápadní Asií, kde se Panýrek pohyboval na teritoriu Stavropolské gubernie, Terské oblasti a Tifliské gubernie. Příspěvek ukazuje, jak český intelektuál-lékař na přelomu 19. a 20. století vnímal pestrou kavkazskou společnost a její kulturu a zaměřuje se rovněž na Panýrkovy postřehy a zájmy o kavkazské ženy. Zároveň je zde naznačen jeho vztah k carskému Rusku, zemi, již se po několika staletích urputných bojů podařilo v 19. století ovládnout zdánlivě nedobytná území houževnatých kavkazských etnik. K dokreslení dobové atmosféry jsou v příspěvku mnohde využity citace z Panýrkových článků.

Prvním z českého prostředí, kdo se začal zaměřovat na problematiku Kavkazu, byl přírodovědec (původně vystudovaný lékař) Bedřich Kolenatý (Friedrich Kolenati, 1812–1864), který v Rusku ve čtyřicátých letech 19. století absolvoval tříletý výzkumný pobyt, jehož výsledkem byly četné časopisecké i knižní práce, a to nejen přírodovědné,¹ ale i etnografické.² Cesty (nebo dokonce pobyty) českých intelektuálů na Kavkaz a fejetony, básně, prozaická díla, populárně-naučné nebo i odborné práce s kavkazskou tematikou již nebyly ve druhé polovině 19. století v českém literárním prostředí neobvyklé. Jako příklad lze jmenovat spisovatele a publicistu Eduarda Valečku (1841–1905), autora příručky pro české přistěhovance do Ruska (na Kavkaz),³ v níž jsou i zajímavé postřehy o obyvatelstvu,

1 Např. KOLENATI, [Friedrich]: *Die Erstiegung des Kasbek nebst geologischen Erläuterungen über die bis jetzt entdeckten Gletscher im Kaukasus*. St. Petersburg: [b. n.], 1845.

2 Např. KOLENATI, F[riedrich] A[nton]: *Reiseerrinnerungen. Zweiter Theil. Die Bereisung Circassien's. Mit 16 Holzschnitten*. Dresden: Verlagsbuchhandlung von Rudolf Kuntze, 1859.

3 VALEČKA, Eduard: *Černomořský okruh Kavkazu. Ze zvláštní cesty tam konané*. Praha: Mikuláš a Knapp, 1871.

básníka a spisovatele Svatopluka Čecha,⁴ díky jehož pracím po studijní cestě na Kavkaz si téma Kavkazu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku vydobylo nemalou popularitu, básníka Adolfa Heyduka (1835–1923), jehož cesta na Kavkaz měla taktéž výrazný vliv na jeho dílo,⁵ nebo středoškolského profesora Emanuela Faita.⁶ Mezi osobami, jež přispívaly do českého periodického tisku o Kavkaze, je nutno zmínit správce kavkazských loveckých revírů Františka Krátkého (1843–1895), který od roku 1869 obohacoval český tisk (hlavně časopis *Světozor*) o etnografické obrázky s krátkými komentáři a o rozsáhlejší články o kavkazském obyvatelstvu, lovu a dalších tématech.⁷

Základním pramenem pro naši práci jsou články Duchoslava Panýrka z dobového českého tisku, zaměřené na kavkazskou problematiku, které publikoval v letech 1897–1903 v několika periodikách (*Ilustrovaný svět*, *Květy*, *Osvěta*, *Ženské listy*). Některé z jeho článků také vhodně doplňují národopisné fotografie kavkazských typů. Součástí naší studie je šest fotografií s kavkazskými obyvateli a dvě fotografie s kavkazskými motivy. Panýrkovy zmíněné (i další) příspěvky z jeho cest po Rusku vyšly (až na cestovatelův článek *Kavkazské reminiscence* z roku 1903) v Panýrkově knize *Od Něvy po Kuru. Causerie z cest po evropském Rusku a Kavkaze* (Velké Meziříčí [1901]).

Lékař, spisovatel, cestovatel a popularizátor vědy

Duchoslav Panýrek se narodil dne 19. 1. 1867 v Rokycanech⁸ do rodiny středoškolského profesora a autora populárních učebnic fyziky a chemie Jana Duchoslava Panýrka (1839–1903). Obecnou školu a gymnázium absolvoval v Hradci Králové a lékařství vystudoval v roce 1895 na české Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Jako mladý lékař nastoupil v chirurgické ambulanci univerzitní polikliniky a v nemocnici Alžbětinek v Praze a od roku 1898 byl tři roky zaměstnán na české chirurgické klinice Karla Maydla (1853–1903), zakladatele

4 Z mnoha Čechových literárních plodů o Kavkaze lze uvést básnickou povídku *Čerkes* ze sbírky *Čerkes a jiné básně*. Praha: Eduard Valečka, 1886; cestopisné *Upomínky z východu. Obrázky z pouti po Kavkaze a cesty zpáteční*. Praha: F. Šimáček, 1885 nebo jeho causerie *Několik obrázků z Kavkazu* z publikace *Kresby z cest*. Praha: A. Reinwart, 1884, s. 69–146. Podrobněji o Čechových kavkazských zájmech NOVÁK, Arne: *Svatopluk Čech. Dílo a osobnost*. Díl I. Praha: Vesmír, 1921, s. 131–163.

5 Jsou to Heydukovy básnické sbírky *Na vlnách. Báseň*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1890; *Z pouti na Kavkaz*. 1885. Praha: J. Otto, 1902.

6 Faitovou hlavní prací o Kavkaze je FAIT, Emanuel: *Kavkaz, jeho přírodní krásy, poměry národohospodářské, národopis a místopis*. Praha: Matice česká, 1894. Podrobněji o Faitově zájmu o Kavkaz: DOROVSKÝ, Ivan: Emanuel Fait a Kavkaz. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. C, Řada historická 32, 1985, s. 73–80.

7 Z Krátkého příspěvků lze např. uvést *Náčrtky z života horalů Gruzínských*. *Světozor* 4, 21. 10. 1870, č. 43, s. 338–339; 28. 10. 1870, č. 44, s. 349–350; 4. 11. 1870, č. 45, s. 355; 11. 11. 1870, č. 46, s. 366.

8 Jeden zdroj uvádí jako Panýrkovo místo narození Lhotky u Březnice (Lhotky jsou součástí obce Počaply, tehdy soudní okres Březnice), viz Naše vyobrazení. MUDr. Duchoslav Panýrek, spisovatel český. *Nové pařížské mody. Dámské besedy. Belletristická příloha „Nových pařížských mod“* 13, 15. 3. 1907, č. 6, s. 6.

české chirurgie. V roce 1909 se habilitoval a stal se docentem c. k. Vysoké školy technické v Praze.⁹ Během života zastával četné lékařské a další odborné profese. Působil např. jako samostatný chirurg v Karlíně, městský školní lékař, lékař Národního divadla pro choroby zevní a chirurgické, soukromý docent nauky o první pomoci při úrazech a náhlých onemocněních na České vysoké škole technické, docent zdravotní na pokračovací škole pražského grémia knihkupců nebo jako soudní znalec.¹⁰ Za první světové války byl vedoucím lékařem rezervní nemocnice Červeného kříže v Praze II a V. oddělení rezervní nemocnice č. 7 ve Vršovicích-Nuslích, v době války později pracoval jako chirurg a vedoucí lékař v Černé Hoře (např. Cetinje).¹¹

Vedle zmíněné profesní činnosti Panýrek vykonal velmi rozsáhlou vědeckou (sepsal tři desítky knih a mnoho dalších článků a studií), literární (taktéž překladatelskou v oblasti odborné i krásné literatury), organizační a osvětovou práci a nelze opomenout ani jeho bohatou redakční činnost či přispívání do naučných slovníků. Své znalosti prezentoval na veřejných přednáškách a v téměř tisíci populárně-naučných článcích (mnohdy publikoval pod pseudonymy a šiframi)¹² z různých oblastí lékařské vědy, jimiž obohacoval odbornou i laickou veřejnost na stránkách českých periodik. Značnou zásluhu tak má na rozvoji zdravotnické osvěty a moderního školního lékařství. Panýrek zemřel v Praze dne 27. 12. 1940.¹³

Od studentských let rozvíjel svůj zájem o cestování (Rakousko-Uhersko, Německo, Itálie) a brzy se kromě němčiny naučil i francouzsky, anglicky, italsky, rusky, srbochorvatsky a polsky.¹⁴ Je zřejmé, že Duchoslav Panýrek, aktivní člen Svatoboru a Spolku českých spisovatelů belletristů „Máje“, velmi rád poznával cizí kraje a snad ještě raději o nich informoval čtenáře v mnoha českých periodikách. Jsou to často poutavé a pečlivě sestavené, někdy trochu subjektivní, avšak s elánem vtipně psané a kritické příspěvky na pestrá témata formou cestopisných fejetonů a causerií. Bohatý materiál si Panýrek přivezl z pracovní cesty do Ruska, která jej značně obohatila novými vědomostmi a zkušenostmi a byla u zrodu jeho zájmu o Rusko.

9 Srov. JANEČEK, Miroslav: Zakladatel moderního školního lékařství. *Časopis lékařů českých* 119, 1980, č. 52, s. 1446.

10 Srov. pš [Petr Šisler]: Duchoslav Panýrek. In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. 3. M-Ř. Svazek II. P-Ř. Praha: Academia, 2000, s. 780.

11 Duchoslav Panýrek. In: *Seznam osob České vysoké školy technické v Praze, jakož i zkušebních komisí pro druhé státní zkoušky. Na počátku studijního roku 1919-1920. Programu část II*. Praha: Česká vysoká škola technická, 1919, s. 20.

12 Panýrek se často podepisoval jako: Dr. Jaroslav Květ, dr. Alexandr Mráz, dr. Jiří Lípa, Dr. Pnk, Dr. -ek, Pnk aj. Srov. JANEČEK, Miroslav: Zakladatel moderního školního lékařství, c. d., s. 1446.

13 Podrobněji viz JANEČEK, Miroslav: Zakladatel moderního školního lékařství, c. d., s. 1446-1448; JANEČEK, M[iroslav]: Průkopník zdravotnické osvěty a výchovy. *Časopis lékařů českých* 114, 1975, č. 21, s. 658-659.

14 JANEČEK, Miroslav: Zakladatel moderního školního lékařství, c. d., s. 1446.

Obr. 1. Duchoslav Panýrek v roce 1907. Zdroj MUDr. Duchoslav Panýrek, spisovatel český. *Nové pařížské mody. Dámské besedy. Belletristická příloha „Nových pařížských mod“* 13, 15. 3. 1907, č. 6, s. 5.

Třicetiletý Panýrek se mezi 19. a 26. srpnem 1897 aktivně zúčastnil (s referátem *Příspěvek ku poznání glycerophosphatu*)¹⁵ 12. Mezinárodního lékařského sjezdu v Moskvě, kde bylo mezi osmi sty přítomnými i sto třicet Čechů. Takto vysoké české zastoupení bylo významné především proto, že lékařského sjezdu se čeští lékaři a farmaceuti zúčastnili poprvé organizovaně a nezávisle jako příslušníci vlastního národa (nezastupovali rakousko-uherské mocnářství) a demonstrovali tak, že Češi jsou nejen představitelé vysoké evropské kultury, ale i vědy. Příznačné bylo také to, že sjezd se konal v kolébce slovanského národa, s nímž měla česká společnost 19. století z velké části tradičně dobré kontakty. Vedle hlavního programu byly pro delegáty zorganizovány mnohé doprovodné akce a zajímavým přídatkem byla i bezplatná jízda první

třídou ruskými drahami,¹⁶ což byla pro mnohé lékaře dostatečná motivace pro poznání i dalších ruských regionů.

Využil toho i MUDr. Panýrek, který navštívil několik zajímavých oblastí tehdejší ruské říše (kromě Moskvy také Varšavu, Sankt-Petěrburg, Nižnij Novgorod, Finsko, Kavkaz a Krym). Svou několikaměsíční cestu po Rusku mohl uskutečnit díky podpoře Ústřední jednoty českých lékařů a Svatoboru. Závěrečnou část pobytu strávil se svými lékařskými kolegy Honzákem, Jedličkou a Kafkou cestováním po Kavkazu a Krymu, k čemuž později poznamenal: „Bylo to r. 1897. Vraceli jsme se z lékařského mezinárodního sjezdu moskevského. Trochu nerovně – přes Kavkaz a přes Krym.“¹⁷ Panýrek za svůj život procestoval mnohé evropské

15 Český národní komitét pro sjezd Moskevský. *Časopis českého lékařnictva* 16, 1. 9. 1897, č. 25, s. 346.

16 S.: Mezinárodní sjezd lékařský. *Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální* 5, 1898, s. 284.

17 PANÝREK: D[uchoslav]: Rubíny z cesty. Vzpomínky. *Venkov* 5 [Nedělní zábavná a poučná příloha „Venkova“ k čís. 256], 30. 10. 1910, č. 256, s. 1.

země, k oblíbeným oblastem patřil např. slovanský jih (tíhl však i k dalším zemím, jako např. ke Francii a k Itálii), sám však ve svých fejetonech a cestopisech opakovaně zdůrazňoval, že na něj snad nejvýrazněji zapůsobiloby obyvatelstvo a příroda Kavkazu: „*Toulavý, skoro cikánský temperament zanesl mne už všelikams v Evropě a na krajíček Asie. [...]. Ale vždycky nade všemi vzpomínkami vznáší se nejsytěji malovaný, nejzajímavější, hudbou znějící Kavkaz.*“¹⁸

Pjatigorsk a Gruzínská vojenská cesta

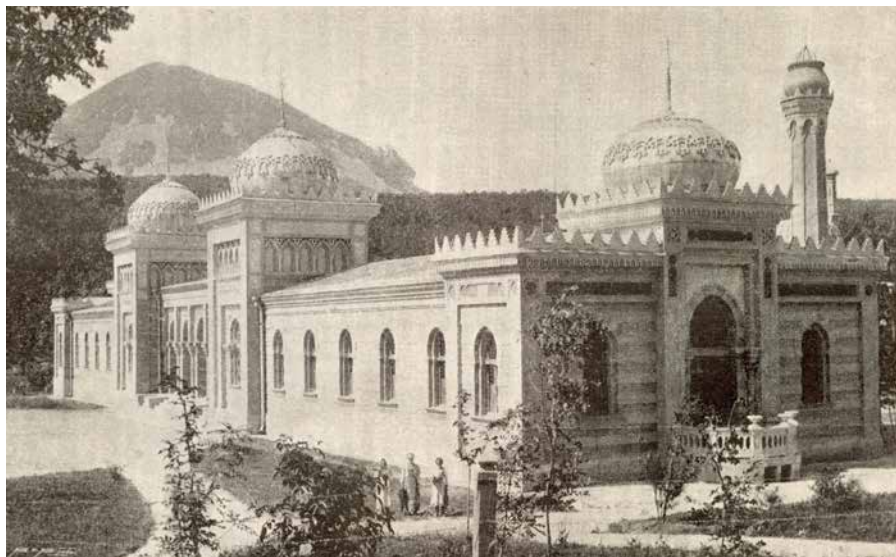
Po ukončení lékařského sjezdu v Moskvě odcestoval Duchoslav Panýrek se svými třemi kolegy vlakem do Vladikavkazu. Ve vlaku se čeští lékaři seznámili se třemi ruskými lékaři, kteří se rovněž vraceli z moskevského sjezdu, a ti jim poradili, aby si zajeli prohlédnout lázeňský Pjatigorsk, který jim popisovali jako popřední ruské lázně, kde žil a při souboji také zemřel básník Michail Jurjevič Lermontov (1814–1841). Češi neváhali a následně přesedli do jiného vlaku, jenž směřoval do zmíněných lázní. Právě v tomto vlaku začal Panýrek v „terénu“ poznávat národopisné zvláštnosti Kavkazu: „*Procházíme coupé, abychom našli dvě gruzínské krasavice, které se mihly na nádraží a pestrým národním krojem, ovšem i svěžími líčky a jiskrným okem pohledy k sobě vábily.*“¹⁹ V kupé druhé třídy se seznámili s korpulentním mužem s černými lesklými a až namodralými vousy, s tupým, trochu zahnutým nosem a inteligentním obličejem. Později se dozvěděli, že je to arménský kupec z Tiflisu (od roku 1936 Tbilisi), který Čechy informoval o podrobnostech arménské otázky a o napjatých arménsko-tureckých vztazích v osmanské říši. Vyprávěl jim dobrou ruštinou, jak Turci touží po hezkých ženách, Arménkách, které Arménům chtějí odvézt, a když se tomu Arméni snažili zabránit, byli podle zmíněného Arména zabiti. Panýrek použil Arménova slova: „*Nejraději si vypůjčují Turci od Arménů ‚bez veksela‘ a jinak nechť nežli zlato. Turci poberou všechno. Zabijí děti, unesou ženy, usmrtí muže, uloupí peníze.*“²⁰ Armén k tomu podle Panýrka dodal, že pouze v Rusku, kde vedle sebe žijí Turek, Žid a Armén a jeden druhému úmyslně škodí, se utlačovaný dočká spravedlnosti. Mladým lékařům se tak pokusil vysvětlit vztah Ruska k Arménům, v němž zdůrazňoval roli Ruska jako ochránce.

Duchoslav Panýrek na své cestě vyhledával původní národopisné typy Kavkazanů (v národních krojích, při práci, při zábavě, v rodině atd.), těch však zase tolik nenalezl. Podařilo se mu však vedle vlastních zážitků, jež vložil do časopiseckých a novinových příspěvků, opatřit reprodukce fotografií vybraných představitelů kavkazských etnik (i když nebyly z přirozeného prostředí), které

18 PANÝREK, D[uchoslav]: Kavkazské reminiscence. *Ilustrovaný svět* 4, 30. 10. 1903, č. 1, s. 19.

19 PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace. *Květy* 20, sešit únorový, 1898, s. 120.

20 Tamtéž, s. 121.

Obr. 2. Lázeňská budova v Pjatigorsku. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace. Květy 20, sešit lednový, 1898, s. 188.

pak použil v některých člancích.²¹ Redakce tehdejších časopisů si všeobecně nedělaly příliš práci s umísťováním fotografických reprodukcí na konkrétní místo v autorově příspěvku, pro pozorného čtenáře však byly i nesystematicky vložené fotografie nebo obrázky značným obohacením vlastních textů.

Po příjezdu do vlakové stanice Mineralnyje Vody se již Panýrek v následujících dnech seznámil se skupinou místních lázní, kde kromě zmíněných Minerálních Vod patřily lázně: Pjatigorsk, Kislovodsk, Železnovodsk a Essentuky. Český lékař uznával, že se v kavkazských lázních mohou vyléčit mnohé lehčí choroby, avšak kriticky se vyjadřoval k propagačním slibům, že se v nich dokážou vyléčit i mnohé komplikovanější nemoci: „Ujišťují-li (i nás lékaře), že tu vyhojí tu neb onu nevyhojitelnou chorobu nervovou, která se nedá vyléčiti už proto, že zničené nervy nikdo nedovede znovu stvořit, dopouštějí se buďto humbugu – nebo, věří-li tomu sami, jsou nekritičtí.“²² Vedle pečlivého prostudování současného stavu lázeňské léčby i její minulosti navštívili i místa spjatá s působením básníka

21 Panýrek k tomu přímo poznamenal: „Několik reprodukcí, jež bylo lze opatřiti z těchto krajů a které místy do vypravování svého vložíme, dovede snad čtenáři aspoň naznačiti ty nepřeberné poklady ethnografických zajímavostí, jež tu možná naléztí.“ PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu. Květy 21, I. pololetí, sešit dubnový, 1899, č. 4, s. 522.

22 PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace, c. d., s. 182.

Obr. 3. Gurijec. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace. Květy 20, sešit lednový, 1898, s. 62.

Obr. 4. Kavkazská Židovka. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace. Květy 20, sešit lednový, 1898, s. 119.

Lermontova (místo souboje, dům, který obýval, nebo Lermontovovu jeskyni). Panýrkova pozorování se však zvláště zaměřovala na obyvatelstvo Pjatigorsku. K pestré směsici zdejších etnik poznamenal, že bez náležité etnografické průpravy se těžko mohl nově příchozí zorientovat. Vedle lázeňské kosmopolitní společnosti různých sociálních vrstev, kterou tvořili např.: obchodnice z Oděsy s okázalými drahokamy, ruští důstojníci (nemocní i zdraví), důchodci, vdovy a prostitutky, měl Panýrek primární zájem o místní kavkazské obyvatelstvo (včetně etnik příšedších z různých částí Evropy).

Kromě místních etnik (včetně Tatarů) Panýrka zaujala známá, původem Skoty založená komunita Karras, kterou již v jeho době obývali Němci: „S větším interese m hledí cizinec k obyvatelstvu domácímu. Nogajci (Tataři kubanští) žijí okolo Pjatigorsku. V jejich mravech obráží se vliv Kabardincův a jiných kmenů čerkeských. Karras (Šotlandskaja) u Pjatigorsku obydlena Němci. Překvapí vás na železniční stanici všude německý hovor, jemuž odvykne turista z Čech do Ruska cestující již v Haliči. [...]. Jsou to Němci, ze Saratovské gubernie, kterými kolonisovány tyto kraje před tím skotskými misionáři osídlené; tito sem přišli,

*když před tím území stalo se následkem moru liduprázdným.*²³ Lékař D. Panýrek, milovník veškerých národopisných forem a zvláštností, odjížděl z Pjatigorsku do slova nabažen zážitky, k čemuž neopomenul podotknout: „*Arméni a Arménky, Gruzíni i ženské toho plemena, Osetinci, Kabardinci, Gurijci, Židovky kavkazské, zvláštního, pěkného typu, Řekové, tak protivní všude, Tataři, Peršané, časem nějaký Turek a vedle dlouhé řady kmenů kavkazských také nejeden příslušník asijských ras – jaký to kaleidoskop, i pro neodborníka!*“²⁴

Kavkaz, jeho přírodní krásy, kulturní pamětihodnosti a ojedinělost obyvatelstva Panýrek dále poznal při dobrodružném putování po Gruzínské vojenské cestě²⁵ z Vladikavkazu do Tiflisu. O několik let později k tomu poznamenal: „*Čtyři mladí čeští chirurgové šli přes Kavkaz podél vojensko-gruzínské cesty, k ní se vraceli na místech, kde to bylo nevyhnutelné, a to do poštovních stanic k stolování a k noclehu.*“²⁶ Silnici z Vladikavkazu do Tiflisu bylo tehdy možné projet koňským povozem (pokud nedošlo k přepadení) za dva dny, čeští turisté se však rozhodli projít velkou část pěšky, aby mohli pohoří Kavkaz poznat co nejdůkladněji.²⁷ Panýrek, dychtivý po národopisných zvláštnostech místních obyvatel (zvláště po jejich oděvu), byl velmi zklamán tím, jaké typy lidí potkával na Gruzínské vojenské cestě a v jakém zuboženém stavu se tato oblast nacházela. Jak poznal, národní oděv zde již v podstatě nebyl, ba ještě hůře: „*Potkáváte individua, kterým lépe se vyhnout a které nepřáli byste si potkati tmavé noci, ba ani za dne na opuštěné horské stezce mezi propastmi – bytosti příšerně rozedrané, otrhánky potulující se kavkazskými horami v oděvu více lat nesoucím, nežli celistvé tkaniny, lat všech barev na látce rezavé, jejíž původní barvu stěží určit.*“²⁸

Čeští lékaři, přivyklí po několikadenním putování prašným a nevlídným podmínkám, narazili při cestě i na oázu klidu a pořádku, což se stalo ve stanici Kobi, 16 verst²⁹ od Stepancmindy, výchozí stanice pod horou Kazbek: „*Vlídný bílý dvoupatrový dům. Všude čisto. Nikde ani prášku. Světlý pěkně malovaný pokoj slouží za hostinský útulek pro cestující. Zde je bohatě zásobený buffet. A – jako by to ani nebylo v Rusku – je tu hostinský vlídný, usměvavý. [...]. Co je nejpodivnější – není tu hrubě much.*“³⁰ Cestu mezi Kobi a Gaudari pokládal za nejzajímavější z hlediska etnografického, geologického i technického.

23 Tamtéž, s. 187.

24 Tamtéž, s. 187.

25 O Gruzínské vojenské cestě také viz ČECH, Svatopluk: *Upomínky z východu*, c. d., s. 126–149.

26 PANÝREK, D[uchoslav]: Kavkazské reminiscence, c. d., s. 19–20.

27 PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu, I. pololetí, c. d., s. 521.

28 Tamtéž s. 522.

29 17,06848 km (1 versta = 1,06678 km).

30 PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu, I. pololetí, c. d., s. 531.

Panýrek v cestopise z *Vladikavkazu do Tiflisu* věnuje pozornost Osetincům, etymologii jejich názvu, statistice, dějinám, náboženství, hospodářským poměrům a etnografickým zvláštnostem. Poznamenal např., že na začátku 18. století trpěli nátlakem silnějších kavkazských etnik, hlavně Kabardinců. Proto hleděli z počátku na Rusy jako na osvoboditele. Nepomohlo jim to však, neboť většina z nich byla po ruském dobytí Kavkazu přestěhována z hor do nížin. Mnohé informace načerpal z odborné literatury, nejdůležitější jsou však vlastní Panýrkovy postřehy o osetinském lidu: „Mezi Osetinci nalézáme ideální krasavice i ohyzdné, odpuzující šeredy. Hrál tu asi nemalou úlohu za dlouhá staletí neustálé mísení plemen, Tatarů, Arménů, Gruzinců, Kabardinců. Nejsou tak sliční jako Gruzínci nebo Kabardínci. Více šedookých

blondýnů je mezi nimi, méně brunetů. V ohledu duševním jsou nejnadanějším plemenem kavkazským. Jsou dobrosrdeční, veselí, pohostinští. Jsou výmluvní a oplývají bohatstvím písní, legend a skazek.“³¹ Z vlastních zkušeností ovšem Osetinci na Panýrka působili jako primitivní etnikum. Český lékař o nich napsal: „Především jsou si tak podobní, že se ti zdá, jakobys potkával stále jednoho a téhož Osetince. Není to při nejmenším žádný důkaz velikého rozvoje individualnosti.“³² Stanici Pasanauri (dnes, Gruzie) Panýrek pokládal za hraniční sídlo mezi osetinským a gruzínským etnikem. Končily tam chudé osetinské chatrče a začínaly lepší usedlosti Gruzínců. Východním směrem žili Chevsurové, Pšavové a Tušinové, bojovné a nepoddajné etnografické skupiny Gruzínců se zvláštním oděvem, zvyky i jazykem. Chrabrost Tušinů byla údajně známa až v Dagestánu.³³

Obr. 5. Partie z průsmyku na Gruzínské vojenské cestě. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: *Z Vladikavkazu do Tiflisu*. Květy 21, I. pololetí, sešit květnový, 1899, č. 5, s. 626.

31 Tamtéž, s. 618.

32 Tamtéž, s. 621.

33 PANÝREK, D[uchoslav]: *Z Vladikavkazu do Tiflisu*, II. pololetí, c. d., s. 70, 72.

Obr. 6. Osetinci. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu. Květy 21, I. pololetí, sešit květnový, 1899, č. 5, s. 628.

Obr. 7. Kabardinec. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace. Květy 20, sešit únorový, 1898, s. 244.

V krásné, ale drsné horské krajině přicházeli při svém putování do styku s kavkazskou vesnicí (aul), kam docházeli čeští lékaři kvůli vodě, radám na cestu nebo za potravinami. Aul, k němuž se po příkrém svahu vinula velmi uzounká cestička, měl obvykle pět až šest stavení.³⁴ Museli se vyrovnat s několika místními překážkami, k nimž patřili velcí psi s bílou srstí (pravděpodobně kavkazští pastevečtí psi) a časté pokusy místních zlodějů a tuláků o krádež. Brzy se také naučili, že za sebemenší službu bylo nutno zaplatit. Kromě setkání s dětmi byly kontakty s nedůvěřivým obyvatelstvem místních aulů velmi strohé a krátké, jak cestovatel poznamenal: „Obyvatelé gruzínských aulů jsou lidé plaší, nedůvěřiví, nevlídní. Tak jevíli se nám ve svých sídlech, tak ukázali se nejednou, když jsme byli nuceni žádati od nich vysvětlení, rady, poučení v rozpacích cestovních [...]”³⁵

Podobně jako obyvatelstvo byly chudé a drsné i jejich horské vesnice. Čas na pozorování života místních lidí, kteří s turisty nepřicházeli téměř do kontaktů, si mladí lékaři během odpočinku vždy našli. Problémem byla jazyková bariéra, neboť znalost ruštiny byla u lidí v horách nevalná a děti neznaly ruštinu

34 PANÝREK, D[uchoslav]: V Kavkazském aule. Črta z cest. Osvěta 29, 1899, č. 11, s. 1031.

35 Tamtéž, s. 1027.

vůbec, k čemuž se Panýrek nezapomněl vyjádřit: „*Rusky neumějí, – podrobení kmenové ani ještě necítí potřeby přiučiti se řeči dobyvatelů, – ale ruské měně rozumějí velmi dobře.*“³⁶ I přes tvrdost a nedůvěřivost Kavkazanů Panýrka jejich život neobyčejně přitahoval: „*Čím více čtu o těch tvrdých horalech, čím lépe poznávám jejich život, jejich ráz, jejich obyčeje, dějiny, hlavně minulost z tohoto i předešlého století, tím častěji zalétám v duchu mezi ty mlčenlivé skály.*“³⁷ Jeho pozitivní vztah ke Kavkazu a místním lidem nezměnily ani osobní vzpomínky na krádeže, především na situaci, kdy přišel o svou brašnu s ruským slovníkem, zubní vodou a kelímkem.³⁸

Na závěr kavkazského putování dorazili mladí lékaři do Tiflisu, kde se v jedné z restaurací setkali s českým učencem, profesorem a rovněž účastníkem moskevského sjezdu (Panýrek neuvedl jeho jméno), díky němuž poznali i některé další tifliské krajany, především místního učitele tělocviku II. mužského gymnázia a propagátora sokolské myšlenky Aloise Skotáka. Tiflis na něj zapůsobil jako kosmopolitní město s mnoha etniky a s pestrou směsicí jazykových skupin). Atmosféru města popsal výstižným způsobem: „*V tom babelu nad Kurou, jak jsme říkali Tiflisu pro tu směsici 70 národností, jež tu svorně (časem i nesvorně) pohromadě žijí, cizinec neznající kromě trochy ruštiny žádného z převládajících domácích jazyků (arménštiny, gruzínštiny, tatarštiny a perštiny), by si připadal jako mnich v legendě, jenž zašel do zahrady věčnosti a po návratu nikoho neznal a nikomu nerozuměl.*“³⁹

Kavkazská žena pohledem Duchoslava Panýrka

Lékař, vědec a bystrý pozorovatel Duchoslav Panýrek si na svých cestách všímal duševních a tělesných stránek obyvatel navštívených zemí. Svá pozorování se zvláštním zřetelem věnoval ženskému pohlaví (z pohledu lékařského, kulturního, historického i etnografického), o němž usilovně referoval v českých periodikách, z velké části v těch, jež byla určena přímo ženám a dívkám (*Ženské listy*, *Nové pařížské mody*).⁴⁰ Jako účastník moskevského sjezdu se ve svých fejtolech rozepsal o ruských ženách, u nichž jej zaujala jejich vzdělanost, „pravou ženskou krásu“ (jak si ji sám představoval) však v Rusku kromě kosmopolitního Petrohradu našel až po odjezdu na Kavkaz: „*Kdo hledá krásu, hodně mnoho krásy, postavu jedle, mistrně klenutou hrud' a štětce malířova hodně mnoho barvy,*

36 Tamtéž, s. 1027.

37 Tamtéž, s. 1030.

38 Tamtéž, s. 1030.

39 PANÝREK, [Duchoslav]: Kavkazské reminiscence. *Ilustrovaný svět* 4, 20. 11. 1903, č. 4, s. 88.

40 Značnou pozornost věnoval ženě jako sestavovatel rozsáhlého vědeckého spisu (838 s.) *Život muže a ženy v lásce a manželství*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1932, v němž přeložil většinu kapitol zahraničních autorů a sám sepsal kapitolu *Citový život žen*.

líbezný hovor a pružnou chůzi, zde bude hledat dlouho. [...] Kdo přišel do Ruska slídit po ženské kráse, nechť se rovnou obrátí na jih, nechť namíří své kroky směrem ke Kavkazu."⁴¹ Panýrka jako Středoevropana přitahoval u kavkazských žen jak oděv, často zdobený zřetelnými orientálními prvky, tak jejich chování (značně ovlivněné tím, byly-li muslimkami, nebo křesťankami) v pracovním procesu i v době odpočinku a v neposlední řadě i zmiňovaná tělesná krása.

Na prvním místě zmínil kouzlo a krásu Gruzínek, které před ním zaujaly např. i S. Čecha či J. Zeyera (1841–1901) nebo velikány ruské literatury M. J. Lermontova a A. S. Puškina (1799–1837). Panýrek si všiml pestrého oděvu gruzínských děvčat v barvách pro tehdejší Evropany netypických: kombinace černí a zlata a lehce oranžově navinulé žluti. Upozorňoval však, že na krásu má jejich oslňující šat minimální vliv, prototypem krásné ženy by podle něj Gruzínky byly i v evropském oděvu.⁴² Za nejkrásnější ozdobu gruzínských žen pokládal černou nebo tmavě modrou čelenku z hedvábí (někdy prošítou zlatými nebo stříbrnými nitkami, trpytivými třásněmi a drahokamy), zdobenou uprostřed zářící hvězdou. Hlavu měly pokrytou bílým krajkováným šátkem nebo černým hedvábným hávem s bílými hvězdičkami.⁴³

Lékař-cestovatel zdůrazňoval, že ne každá Gruzínka oplývala přirozenou krásou, ale každého pozorovatele dokázala upoutat svou výrazností.⁴⁴ Zkušeným okem chirurga popsal detailní obraz kavkazských Gruzínek, k jejichž postavě a rysům tváře poznamenal: *„Jsou to ženy postavy sotva nadprůměrní a obličej je vždycky výrazného a inteligentního. [...] Rysy tváře jsou nápadně často trochu přismutnělé, jakoby vzpomínající – a oči do dávné minulosti zahleděné.*"⁴⁵ Při jejich detailním rozboru nalézal i drobné nedostatky: *„Obličej jejich je pravidelný, aspoň do té míry, že nepravidelnosti žádné nepozorujete. [...] Zdá se sice, při pozornějším popatření, že některá linie jedné polovice tváře není matematicky shodná s dotýcnou svou družkou na druhé polovičce, ale kdož by se spouštěl do měřických spekulací tam, kde uchvátí žár oka a ocelově modrý nádech kadeří prosvítajících jemnou a hustou spleť kraje, jimiž zahalují si hlavu, když upoutá souměrný, lepý tvar celé postavy a když zvědavý zrak pozoruje harmonický pohyb drobných nožek.*"⁴⁶ Jednu z gruzínských krás pozoroval také v lokalitě Mlety a k jejímu vzhledu si poznamenal: *„Má prudké, jako uhel černé, divoké oči, tlusté, smyslné rty a je oděna ve smutek. (Snad je to obvyklý ústroj*

41 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Ve Vladikavkaze. *Ženské listy* 25, říjen 1897, č. 10, s. 211.

42 Tamtéž, s. 211.

43 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Z Tiflisu. *Ženské listy* 25, říjen 1897, č. 10, s. 213.

44 PANÝREK, Duchoslav: Ženský element v Kavkazských mýtech. (Trochu z cest, trochu z kněh.). *Ženské listy* 26, srpen a září 1898, č. 8 a 9, s. 150.

45 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Z Tiflisu, c. d., s. 213.

46 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Ve Vladikavkaze, c. d., s. 211–212.

Obr. 8. *Gruzínky*. Zdroj PANÝREK, D[uchoslav]: *Z Vladikavkazu do Tiflisu*. Květy 21, I. pololetí, sešit květnový, 1899, č. 5, s. 622.

*zdejších civilisovaných obyvatel ženského pohlaví, neboť jsem viděl později v Tiflise Gruzínky, Arménky, Tatarky skoro veskrze v černém oděvu.)*⁴⁷

Nebyly to však jenom Gruzínky, které na Kavkaze zaujaly jeho pozornost, ale další výrazné typy tamějších žen. Na venkově: Lezginky, Osetinky, Kabardinky, Kachetinky, v lázeňských střediscích pak i Peršanky, Židovky nebo Arménky.⁴⁸ Kavkazské ženské typy s lehce zakřiveným tupým nosem, černýma očima a černými hladkými vlasy mu částečně připomínaly Židovky. Etnická pestrost kavkazských lokalit neusnadňovala evropským pozorovatelům snahu zorientovat se v příslušnicích jednotlivých etnik, což přiznal i Panýrek: „*Cizinec z počátku se nevyzná v četných těchto kmenech kavkazských a každý cestovatel vícekrát se v diagnose zmýlí, než-li pozná se vši určitostí dle tváře a kroje, kterému z drobných kavkazských kmenů předmět jeho obdivu náleží.*“⁴⁹ Když se již mladý lékař v kaleidoskopu kavkazských žen dostatečně zorientoval, za nejatraktivnější z nich pokládal zmíněné Gruzínky. Naopak Turkyně vyličil jako korpulentní, těžkopádné a pohodlné, Tatarky zase jako hubené, malé, tmavé pleti s orlím

47 PANÝREK, D[uchoslav]: *Z Vladikavkazu do Tiflisu*, I. pololetí, c. d., s. 721.

48 Srov. PANÝREK, Duchoslav: *Ženský element v Kavkazských mýtech*. (Trochu z cest, trochu z kněh.), c. d., s. 150.

49 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: *Ve Vladikavkaze*, c. d., s. 212.

nosem. Panýrkovy popisy jsou pro dobového čtenáře zajímavé, ale mnohdy působí zjednodušeně a subjektivně na základě zkušeností získaných po několika dnech až týdnech. Jako milovníka multietnicity a multikulturality jej zarazilo, jak rychle byl odkládán národní oděv, a obával se následné ztráty rodného jazyka zdejších etnik.

Panýrek zaznamenal i náboženskou stránku života Osetinců, když je podle víry rozdělil na křesťany (většinu), muslimy a nevěřící. Jako člověka přijíždějícího z Evropy, kde převládaly křesťanské hodnoty a ženy se postupně prosazovaly ve společnosti, jej překvapilo, jak ponižující postavení měly tehdy osetinské muslimky. Jejich situace byla naprosto odlišná od emancipovaných žen, s nimiž se setkal ve velkých ruských městech. Bohatý muslim si mohl pořídit tolik žen, kolik byl schopen jich uživit, proto se žena v jejich společnosti těšila malé úctě. Po narození děvčete byl otec nespokojený a dcera mu byla na obtíž až do doby, než se díky kalymu (výkup, poplatek za nevěstu otci) dostala do péče svého muže. Kalym byl mnohdy vysoký, proto byly osetinské dívky unášeny. Kdo dal za dívku vyšší výkup, stal se jejím mužem. Český lékař poznamenal, že k sňatkům z lásky mezi Osetinci nedocházelo a před obsazením jejich území Ruskem se již organizovaly sňatky osmiletých chlapců. Po zabrání osetinského prostoru carskou říší bylo stanoveno, že se chlapci mohou ženit až od patnácti let. Povinností ženy bylo setrvat u muže do narození prvního potomka, pokud byly bezdětné, tak čtyři roky. Poté byly svobodné. Panýrek ke zmíněné situaci provdaných Osetinek podotkl: *„Ostatně ji manžel může zapudit. Otrhána, bosa vrací se k rodičům, kteří ji ovšem nevtají příliš něžně. Bývalý domov vítá ji kletbami a zdviženou pěstí.“*⁵⁰

Při návštěvě Tiflisu se Panýrek podívoval, kolik pozornosti bylo ve městě uděláno pro vzdělání žen a že se zároveň zapomnělo na to, že část žen by chtěla vést rodinný život. Kromě tří ženských gymnázií v Tiflisu byly ve městě i další dívčí školy. I dobře situovaní muži se podle něj obávali uzavřít manželství, poněvadž založení a udržení rodiny bylo ve městě velmi drahé. Ke zmíněnému problému Panýrek napsal: *„Vždyť přece každá žena nemůže být lékařkou. A tak tu trpí ženská výchova týmiž škodami jako u nás mužská. Vychovává se života praktického neschopný vzdělaný proletariát.“*⁵¹ Spisovatele a badatele Panýrka zaujala kavkazská žena nejen v reálném životě, jak ji viděl a poznával při cestách, ale v odborné a krásné literatuře i z vyprávění obyvatel Kavkazu se pokusil písemně zachytit význam a postavení ženy v tomto regionu. Výsledkem byl příspěvek

50 PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu, I. pololetí, c. d., s. 621.

51 Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Ve Vladikavkaze, c. d., s. 213.

z roku 1898 *Ženský element v kavkazských mýtech*,⁵² v němž čtenářkám a čtenářům *Ženských listů* představil lidový mýtus o krásné osetinské dívce Nině, krátce se zamyslel nad etymologií místních názvů, které jsou spjaty s ženským tělem, připojil legendu o skutečné historické postavě, královně Tamaře Gruzínské (1160–1213), jejíž úspěšnou panovnickou epochu také popsal. Jako poslední Panýrek představil legendu o svatě Nině (žila na přelomu 3. a 4. století n. l.), patronce Gruzie, jež měla značný podíl na christianizaci gruzínského území.

Lékař Panýrek si na obyvatelích Kavkazu všimal nejrůznějších detailů, v horách mu například neuniklo, že tam ženy velmi rychle stárnou, což bylo vidět na ženě osetinského hostitele i na jiných místních ženách. Sám k tomu poznamenal: „*Zdá se, jako by stárly přes noc. Stopy krásy nezbylo v lících a přece děcku jejímu jsou teprve 2–3 léta. [...] Ženy své děti dlouho kojí, což matku vysíljuje a děcku sotva prospívá.*“⁵³

Obr. 9. Gruzínské děvče. Zdroj Panýrek, D[uchoslav]: *Z Vladikavkazu do Tiflisu*. Květy 21, I. pololetí, sešit červnový, 1899, č. 6, s. 726.

Závěr

Duchoslav Panýrek byl mezi českými vlastenci z konce 19. století a první třetiny 20. století nevídaným zjevem. Lékařů, vyjadřujících se k takto pestré škále oblastí (včetně národopisné problematiky), nebylo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v jeho době mnoho. Svými aktivitami mu byl snad nejbližší o generaci starší lékař, farmaceut a zároveň podporovatel sportu a turistiky Karel Chodounský (1843–1931). Kavkaz Panýrek poznal na přelomu 19. a 20. století, přes třicet let poté, kdy

52 PANÝREK, Duchoslav: *Ženský element v Kavkazských mýtech*. (Trochu z cest, trochu z kněh.). *Ženské listy* 26, č. 8 a 9, srpen a září 1898, s. 149–151; č. 10, říjen 1898, s. 198–199; č. 11, listopad 1898, s. 212–215; č. 12, prosinec 1898, s. 230–232.

53 PANÝREK, D[uchoslav]: *V Kavkazském aule*. Črta z cest, c. d., s. 1030.

Rusové ovládli celou oblast kavkazského regionu a vysídlili některá tamější etnika. V publikovaných causeriích alespoň částečně zachytil mizející (mnohde již vymizelý) národní oděv vybraných kavkazských etnik s jejich kulturními a historickými zvláštnostmi. V jeho příspěvcích, určených pro všeobecné publikum i speciálně pro české ženy, je zachycena rovněž kavkazská žena, na niž zaměřil zvláštní pozornost. Jeho popis je mnohdy subjektivní a z dnešního hlediska často stereotypní, zároveň si však jako lékař všiml mnohých podrobností ohledně fyzického vzhledu a specifík v chování místních obyvatel a nebál se také kritizovat. I díky jeho článkům a fotografiím, které si z cest přivezl, se na přelomu 19. a 20. století v českém prostředí dále rozšiřovalo povědomí o Kavkazu a jeho zvláštnostech.

Na Rusko český lékař nepohlížel nekriticky, své dojmy zaznamenával jako nestranný pozorovatel, blízké mu nebylo nekritické české rusofilství, ani jednostranný kritický pohled. Pochopil, že se jedná o zemi značných rozporů a nesrovnalostí, a chápal, jak těžkou pozici mají pod ruskou nadvládou kavkazská etnika. Při hodnocení Ruska poznamenal: „*Rusko, toť země největšího důmyslu a nejhroznějšího hříchu proti Duchu svatému, největší obětavosti, kavalírského takřka lidumilství – a zase největší lhostejnosti k osudům nešťastných; kraj největšího bohatství a nejbídnějšího nuzáctví, zkrátka: země největších nesrovnalostí, různoběžných protiv a překvapujících rozporů.*“⁵⁴

Prameny a literatura

ČECH, Svatopluk: *Čerkes a jiné básně*. Praha: Eduard Valečka, 1886.

ČECH, Svatopluk: *Kresby z cest*. Praha: A. Reinwart, 1884.

ČECH, Svatopluk: *Upomínky z východu. Obrázky z pouti po Kavkaze a cesty zpáteční*. Praha: F. Šimáček, 1885.

Český národní komitét pro sjezd Moskevský. *Časopis českého lékařnictva* 16, 1. 9. 1897, č. 25, s. 346–347.

DOROVSKÝ, Ivan: Emanuel Fait a Kavkaz. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. C, Řada historická 32, 1985, s. 73–80.

Duchoslav Panýrek. In: *Seznam osob České vysoké školy technické v Praze, jakož i zkušebních komisí pro druhé státní zkoušky. Na počátku studijního roku 1919–1920. Programu část II*. Praha: Česká vysoká škola technická, 1919, s. 20.

FAIT, Emanuel: *Kavkaz, jeho přírodní krásy, poměry národohospodářské, národopis a místopis*. Praha: Matice česká, 1894.

HEYDUK, Adolf: *Na vlnách. Báseň*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1890.

HEYDUK, Adolf: *Z pouti na Kavkaz*. 1885. Praha: J. Otto, 1902.

JANEČEK, M[iroslav]: Průkopník zdravotnické osvěty a výchovy. *Časopis lékařů českých* 114, 1975, č. 21, s. 658–659.

54 PANÝREK, D[uchoslav]: *Od Něvy po Kuru. Causerie z cest po evropském Rusku a Kavkaze*. Velké Meziříčí: Šašek a Frgal, [1901], s. [8].

- JANEČEK, Miroslav: Zakladatel moderního školního lékařství. *Časopis lékařů českých* 119, 1980, č. 52, s. 1446–1448.
- KOLENATI, [Friedrich]: *Die Ersteigung des Kasbek nebst geologischen Erläuterungen über die bis jetzt entdeckten Gletscher im Kaukasus*. St. Petersburg: [b. n.], 1845.
- KOLENATI, F[riedrich] A[nton]: *Reiseerinnerungen. Zweiter Theil. Die Bereisung Circassien's. Mit 16 Holzschnitten*. Dresden: Verlagsbuchhandlung von Rudolf Kuntze, 1859.
- KRÁTKÝ, Frant[išek]: Náčrtky z života horalů Gruzínských. *Světazor* 4, 21. 10. 1870, č. 43, s. 338–339; 28. 10. 1870, č. 44, s. 349–350; 4. 11. 1870, č. 45, s. 355; 11. 11. 1870, č. 46, s. 366.
- Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Ve Vladikavkaze. *Ženské listy* 25, říjen 1897, č. 10, s. 210–212.
- Kronikář [PANÝREK, Duchoslav]: Z Tiflisu. *Ženské listy* 25, říjen 1897, č. 10, s. 212–213.
- MUDr. Duchoslav Panýrek, spisovatel český. *Nové pařížské mody. Dámské besedy. Belletristická příloha „Nových pařížských mod“* 13, 15. 3. 1907, č. 6, s. 6. [Fotografie: D. Panýrek, s. 5].
- NOVÁK, Arne: *Svatopluk Čech. Dílo a osobnost*. Díl I. Praha: Vesmír, 1921.
- PANÝREK, D[uchoslav]: Kavkazské reminiscence. *Ilustrovaný svět* 4, 30. 10. 1903, č. 1, s. 18–20; 6. 11. 1903, č. 2, s. 44–46; 13. 11. 1903, č. 3, s. 68–69; 20. 11. 1903, č. 4, s. 88. [Fotografie: Pohled na Pjatigorsk a Gorjači Gory. V pozadí hora Beštau, s. 19; Partie z vojensko-gruzínské silnice. Jermolovský kámen nedaleko stanice Larsku, s. 21; Partie z vojensko-gruzínské silnice. Uprostřed na skále věž cařice Tamary v Darjalském průsmyku, s. 45; Partie z vojensko-gruzínské silnice. Řeka Terek při východu z průsmyku Darjalského, s. 69; Partie z vojensko-gruzínské silnice. V pozadí hora Kazbek, s. 86; Chrám sv. Kříže nedaleko stanice Mcchety blíže Tiflisu, posvěcený svaté Nině, s. 87].
- PANÝREK, D[uchoslav]: *Od Něvy po Kuru. Causerie z cest po evropském Rusku a Kavkaze*. Velké Meziříčí: Šašek a Frgal, [1901].
- PANÝREK, D[uchoslav]: Pjatigorsk. Cestovní improvisace. *Květy* 20, sešit lednový, 1898, s. 117–122; sešit únorový, 1898, s. 181–187. [Fotografie: Gurijec, s. 62; Pjatigorsk, Jeskyně Lermontova, s. 181; Kavkazská Židovka, s. 119; Kabardinka, s. 184; Lázeňská budova v Pjatigorsku, s. 188; Kabardinec, s. 244].
- PANÝREK, D[uchoslav]: Rubíny z cesty. Vzpomínky. *Venkov [Nedělní zábavná a poučná příloha „Venkova“ k čís. 256]* 530. 10. 1910, č. 256, s. 1–3.
- PANÝREK, D[uchoslav]: Ruské lázně. Vzpomínky lékaře z říše carovy. *Zdraví. List praktického zdravotnictví a hygieny školní* 6, sešit 1, 1900, s. 10–14.

PANÝREK, D[uchoslav]: V Kavkazském aule. Črta z cest. Osvěta 29, 1899, č. 11, s. 1025–1031.

PANÝREK, D[uchoslav]: Z Vladikavkazu do Tiflisu. Květy 21, I. pololetí, sešit dubnový, 1899, č. 4, s. 520–533; sešit květnový, 1899, č. 5, s. 617–627. sešit červnový, 1899, č. 6, s. 721–727; II. pololetí, sešit červencový, č. 7, 1899, s. 70–76. [Fotografie: I. pololetí: věž královny Tamary, s. 528; Kazbek, s. 619; Gruzínky: s. 622; Partie z Tereckého průsmyku, s. 626; Osetinci, s. 628; Dressura kavkazských koní, s. 662; Gruzínské děvče, s. 726; Zátočky silnice před stanicí Mletskou, s. 723; II. pololetí: Ananur, s. 71; Rozvaliny staré tvrze Naccheru na blízku Mcchetu, s. 76].

PANÝREK, Duchoslav: Ženský element v Kavkazských mýtech. (Trochu z cest, trochu z kněh.). *Ženské listy* 26, srpen a září 1898, č. 8 a 9, s. 149–151; říjen 1898, č. 10, s. 198–199; listopad 1898, č. 11, s. 212–215; prosinec 1898, č. 12, s. 230–232.

PANÝREK, Duchoslav (ed.): *Život muže a ženy v lásce a manželství. Podle knihy „Muž a žena“ prof. Dra R. Kossmanna a doc. Dra Jul. Weisse.* Praha: Jos. R. Vilímek, 1932.

pš [Petr ŠISLER]: Duchoslav Panýrek. In: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce.* 3. M–Ř. Svazek II. P–Ř. Praha: Academia, 2000, s. 780–782.

S.: Mezinárodní sjezd lékařský. *Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální* 5, 1898, s. 284–285.

VALEČKA, Eduard: *Černomořský okruh Kavkazu. Ze zvláštní cesty tam konané.* Praha: Mikuláš a Knapp, 1871.

Stavanie spoločného mája v zmiešaných ukrajinsko-slovenských obciach Huta a Storožnycja v Zakarpatsku

The Erection of a Joint Maypole in the Mixed Ukrainian-Slovak Villages Huta and Storozhnytsia in Transcarpathia

Mgr. Štefan Ižák, Ph.D.

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava, SLOVAK REPUBLIC
stefan.izak@ucm.sk
ORCID: 0000-0003-2049-5744

Mgr. Tetiana Kucher

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava, SLOVAK REPUBLIC
kucher1@ucm.sk
ORCID: 0009-0001-2852-2332

Abstract

The paper deals with the erection of a joint maypole in the mixed Ukrainian-Slovak villages Huta and Storozhnytsia, in Transcarpathia (Ukraine). The erection of a joint maypole is a new cultural phenomenon based on the traditional custom of erecting individual maypoles in front of young girls' houses. In Huta, however, a collective version of this custom was practiced briefly. The paper aims to describe and trace the development of this phenomenon and to analyse why people in these villages perform it. All information collected in the paper were obtained during field research conducted in the mixed Ukrainian-Slovak localities of Transcarpathia between March and June 2024.

Key words: Slovaks – Ukrainians – Transcarpathia – maypole – Custom

Acknowledgement/funding

Terénny výskum bol finančne podporený Národným štipendijným programom Slovenskej republiky a Fondom pre podporu výskumu Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Úvod

Zakarpatsko je najzápadnejším regiónom Ukrajiny, ktorý hraničí so štyrmi štátmi (Poľsko, Slovensko, Maďarsko a Rumunsko) a má pestrú etnickú skladbu.¹ Okrem ukrajinskej etnickej väčšiny tam nájdeme aj početné menšiny Maďarov, Rumunov, Rómov, Rusov, Rusínov, Slovákov, Nemcov, Židov, atď. V poslednom sčítaní ľudu 2001 sa k slovenskej etnicite prihlásilo 5695 ľudí (0,45 % z celkového počtu obyvateľov Zakarpatska).² Podľa výsledkov tohto sčítania (dodnes je to posledné sčítanie ľudu na Ukrajine), ktoré kvôli času jeho uskutočnenia musíme brať len ako orientačné, sa 75 % Slovákov nachádzalo v dnešnom Užhorodskom rajóne, ktorý sa rozprestiera pozdĺž slovensko-ukrajinskej štátnej hranice. V tomto rajóne sa nachádzajú aj obce Storožnjca a Huta.

Storožnjca sa nachádza bezprostredne na juh od Užhorodu (administratívne centrum Zakarpatskej oblasti) a dnes tvorí prakticky jeho predmestie. Huta sa nachádza 16 km severne od Užhorodu. Obe sú od štátnej hranice vzdialené približne 1,5 km. V Storožnjci v roku 2001 uviedlo slovenský jazyk ako svoj rodný 18,76 % obyvateľov (z celkového počtu 2 618 obyvateľov), čo bol najväčší podiel po slovensky hovoriaceho obyvateľstva v celom Zakarpatsku. Podľa našich respondentov však počet Slovákov (ľudia, ktorí sa tak identifikujú) v obci klesá a dnes tvoria okolo 5 % z odhadovaného počtu 3 000 – 3500 obyvateľov Storožnyce. Vzhľadom na to, že posledné sčítanie ľudu na Ukrajine bolo v roku 2001, uvádzame okrem oficiálnych čísel zo sčítania aj aktuálne odhady miestnych. Príchod Slovákov do tejto obce datujeme do roku 1802.³ Politológ Marian Tokar síce potvrdzuje, že o príchode Slovákov z toho roku máme záznamy a ich migrácia do Storožnyce (vtedy sa volala Jovra)⁴ prebiehala počas celého 19. storočia, ale zároveň tvrdí, že v obci Slováci žili už predtým.⁵ V Storožnjci žije aj maďarská menšina. Podľa sčítania ľudu z roku 2001 tvorí 7,55 % z populácie obce. Na juh od Storožnyce sa začína oblasť s kompaktným maďarským osídlením.

V Hute v roku 2001 uviedlo slovenčinu ako svoj materinský jazyk 3,86 % obyvateľov (z celkového počtu 282 obyvateľov). Na rozdiel od Storožnyce, kde boli Slováci vždy menšinou, Huta bola v 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia väčšinovo slovenskou obcou. V roku 1900 žilo v Hute 674 ľudí, z toho

1 Od 10. storočia až do roku 1945 (anexia Sovietskym zväzom) bolo územie dnešného Zakarpatska súčasťou rovnakých štátnych útvarov ako územie dnešného Slovenska (Uhorské kráľovstvo, Habsburská monarchia, Československá republika), čo umožnilo intenzívne interetnické kultúrne kontakty.

2 TYVODAR, Mychajlo: *Etnografija Zakarpattja. Istoryčno-etnohrafičnyj narys*. Užhorod: Gražda, 2010, s. 54.

3 KOKAISL, Petr – ŠTOLFOVÁ, Andrea – ZYCHOVÁ, Jana – HANUŠ, Pavel (eds.): *Po stopách Slováků ve východní Evropě. Polsko, Ukrajina, Maďarsko, Rumunsko, Srbsko, Chorvatsko a Černá Hora*. Praha: Nostalgie, 2014, s. 55.

4 Na území dnešnej Storožnyce existovali obce Jovra a Derma. Slováci obývali prevažne Jovru. V roku 1894 sa zlúčili do obce Jovrodermy. V roku 1946 ju premenovali na Storožnjcu.

5 TOKAR, Marian: *Storožnjca. Storinky istoriji suspil'noho ta duchovnoho žyttja*. Užhorod: Karpaty, 1999, s. 13.

bolo 667 Slovákov (99 %). V rovnakom období tvorili Slováci v Storožnici 34 % z celkového počtu obyvateľov obce.⁶ Počas obdobia Československej republiky (ČSR) v roku 1930 žilo v Hute 896 obyvateľov, z toho 672 Slovákov a Čechov (75 %).⁷ Väčšina z nich však boli Slováci, ktorí tu žili ešte pred založením ČSR. Svedčí o tom aj fakt, že 728 obyvateľov sa hlásilo k rímskokatolíckej viere.⁸ Zlom v etnickej skladbe Huty priniesla tzv. optačná akcia v roku 1947, keď dostali Slováci a Česi žijúci v Zakarpatsku možnosť optovať na československé občianstvo a emigrovať do ČSR. V Hute to využila väčšina Slovákov, podľa respondentov ostalo v obci nanajvýš 10 slovenských rodín, ktoré sa postupne asimilovali. Naši respondenti odhadujú, že z celkového počtu 500 – 600 obyvateľov Huty predstavujú Slováci len pár percent, nižšie desiatky ľudí. V oboch obciach predstavovali Slováci v minulosti významný etnický element (čiastočne aj dnes), ktorý mal veľký vplyv na kultúru danej lokality (samozrejme, spolu s Ukrajincami, Rusínmi a v prípade Storožnice čiastočne aj s Maďarmi), a stávanie mája bolo a je toho prejavom.

Metodológia

Cieľom tejto materiálvej štúdie je popísať a porovnať priebeh stávania spoločného mája v obciach Huta a Storožnica v Zakarpatsku a motivácie organizátorov týchto udalostí. Zároveň v štúdiu zisťujeme, či stávanie mája má aj nejaký etnický rozmer vo vzťahu k slovenským menšinám daných lokalít a kto sa na ňom zúčastňuje. V materiáli sa snažíme priniesť čo možno najvernejší popis stávania mája, následne zistenia z oboch obcí porovnávame, snažíme sa odhaliť, či ide o revitalizáciu zvyku, alebo o snahu o založenie nového, odvodeného od miznúceho (existujúceho zvyku, ktorý však dodržiava stále menej a menej ľudí) alebo už zaniknutého zvyku, ktorý sa nerealizuje. Hlavnou metódou na získanie informácií bol kvalitatívny terénny výskum, ktorý prebiehal v období od 11. marca do 11. júna 2024. Počas výskumu sme opakovane navštívili viacero zmiešaných ukrajinsko-slovenských lokalít Zakarpatska, konkrétne: mestá Užhorod, Mukačevo, Perečyn a obce Velykyj Bereznyj, Turja Remeta, Huta, Onokivci, Storožnica, Hlyboke, Serednje, Antalovci, Kolčyno, Klenovec, Dovhe a Lysyčovo. Stávanie spoločného mája v súčasnosti prebieha len v Hute a Storožnici. Výskum stávania mája bol súčasťou širšieho výskumu

6 ADAM, Ján: Zmeny v slovenskom osídlení východnej časti Užskej župy od 17. do začiatku 20. storočia. In: Lichtej, Ihor (ed.): *Historický časopis z bohemistiky a slovakistiky*. 3. Slováci a Zakarpatsko. Užhorod: Poligrafcentr „Lira“, 2013, s. 33.

7 DOSTÁL, Jaroslav: *Podkarpatská Rus*. II. vydání. Praha: Knihkupectví československých turistů, 1936, s. 214.

8 Rímskokatolícka viera ja dodnes významným etnoidentifikačným znakom Slovákov, ktorý ich odlišuje od ukrajinskej (gréckokatolíckej a pravoslávnej) väčšiny. Presné štatistiky nemáme, ale aj na základe terénneho výskumu si dovoľíme tvrdiť, že absolútna väčšina Slovákov sa hlási k tejto viere aj dnes.

kultúry Slovákov Zakarpatska, v ktorom sme sa zameriavali na etnickú identitu, religiozitu, kultúrne prejavy a históriu tejto menšiny. Výskumom sme sa snažili odpovedať na tieto výskumné otázky: Prečo sa v daných lokalitách rozhodli stavať spoločný máj? Aký priebeh má táto udalosť? Aké podobnosti a odlišnosti môžeme v oboch lokalitách sledovať? Prebieha v nich ešte individuálne stavanie májov? Vychádzali sme pritom z predpokladov, že zvyk individuálneho stavania májov sa už nepraktizuje. Predpokladali sme, že v stavaní májov nájdeme okrem podobností aj viacero rozdielov. Predpokladali sme tiež, že vojna má vplyv na motivácie organizovať stavanie a aj na priebeh celej akcie, ktorá sa okolo stavania mája realizuje.

Pri spracovávaní dát v materiáli využívame komparatívnu metódu, ktorou porovnávame motivácie, priebeh, význam a históriu stavania mája v Hute a Storožnici. Zároveň nám táto metóda pomôže testovať hypotézy a porovnať odpovede na výskumné otázky. Cieľom komparatívneho výskumu je totiž porovnať skúmaný jav v dvoch alebo viacerých situáciách,⁹ v našom prípade obciach. Vychádza pritom z premisy, že medzi porovnávanými javmi je určitá podobnosť, ktorá sa výskumom potvrdí alebo nepotvrdí. Základnou technikou zberu dát bol neštruktúrovaný a pološtruktúrovaný rozhovor a zúčastnené pozorovanie. Rozhovory sme viedli s 88 respondentami zo všetkých obcí. V Storožnici to bolo 16 respondentov a v Hute 8. V štúdiu využívame len výpovede vybraných respondentov, ktoré najlepšie ilustrujú výskumné zistenia. Závety formulujeme na základe výpovedí všetkých respondentov z oboch lokalít. Informácie o respondentoch, ktorých výpovede citujeme a parafrázujeme sú uvedené v prílohe č. 1 (zoznam respondentov) na konci práce. Rozhovory prebiehali v spisovnej a dialektovej forme slovenčiny a ukrajinčiny. Výpovede respondentov v spisovnej a dialektovej slovenčine citujeme priamo, výpovede v ukrajinčine prekladáme do slovenčiny a ukrajinský originál (prepis latinkou) uvádzame v poznámke pod čiarou. V oboch obciach sú tieto jazyky výrazne ovplyvnené jeden druhým vďaka dlhodobej koexistencii. Medzi Slovákami a Ukrajincami tam existujú blízke jazykové a kultúrne vzťahy a súčasná podoba stavania mája je ich výsledkom. Respondenti mali slovenskú aj ukrajinskú etnicitu.

Techniku zúčastneného pozorovania sme využili pri účasti na stavaní mája v Storožnici 28. 4. 2024 (nedeľa) a Hute 30. 4. 2024 (utorok). Obce sme počas výskumu navštívili opakovane. Respondenti nám už pred podujatím opísali ako prebieha, zúčastneným pozorovaním a priamymi interakciami s ich návštevníkmi sme si to mohli verifikovať. Respondentov sme oboznámili s našou úlohou

9 PRUŽINSKÝ, Michal – MIHALČOVÁ, Bohuslava – JELEŇOVÁ, Iveta: Veda, výskum, vedecké metódy a ich aplikácia. In: Exnarová, Anna – Pavlíček, Antonín (eds.): *Systémové přístupy '11. Systémové myšlení jako změna paradigmatu*. Praha: Nakladatelství Oeconomica, 2011, s. 92.

v teréne a cieľmi našej práce. Rozhovory sme si následne nahrávali na mobilný telefón. V daných obciach sme rozhovory viedli aj s organizátormi podujatia, aj s jeho návštevníkmi. Táto kombinácia nám poskytla širší obraz o celom priebehu udalosti.

Stavanie mája

Stavanie mája sa odohráva v noci z 30. 4. na 1. 5. (západné a východné Slovensko) a na Turíce (stredné Slovensko). Zvyk spočíva v stavaní stužkami, šatkami ozdobených stromov (májov) pred domy mladých, slobodných dievčat ako znak záujmu o dievča.¹⁰ Frekventované sú aj spoločné máje postavené pred významnými budovami v obci. V minulosti boli typickými verejnými miestami pre ozdobený máj napr. krčma, pohostinstvo, cirkevné budovy, križovatka, stred obce a obecné budovy.¹¹ Zvyk má pôvod ešte v antike, keď postavený strom predstavoval ochranu proti zlým/nečistým silám.¹² Je známy z celej Európy, pričom u južných a východných Slovanov je rozšírené stavanie mája na Turíce.¹³ Do Tridentského koncilu v roku 1563, kedy cirkev zaviedla povinný cirkevný sobáš, malo postavenie mája dokonca právne záväzný význam a bolo symbolom budúceho sobáša.¹⁴ Podľa Emílie Horváthovej mal máj tri základné významy:

1. Chlapec postavil máj len tomu dievčaťu, o ktoré sa uchádzal,
2. Máj bol spoločným darom mládenčov dospievajúcim dievčatám obce,
3. Máj dostali všetky dospievajúce dievčatá, ale zadané dostali iný máj.¹⁵

Neoblúbenej dievke postavila mládež zoschnutý strom alebo metlu. Na druhý deň členovia chlapčenskej skupiny chodili po dedine a tancovali s dievčatami, ktorým stavali máje.¹⁶ Obchôdzkami, zábavami a tancovačkami je charakteristické tzv. váľanie májov, týždeň až dva po ich stavaní.¹⁷

Stavanie mája sa konalo v minulosti aj v slovenských lokalitách Zakarpatska. Rastislava Stoličná píše: „V kalendári sviatkov bol u Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine ďalším dôležitým termínom 1. máj. V jeho predvečer stavali mládeneci svojim vyvoleným dievčatám pred domom, pri bráne máj. Väčšinou to bola mašľami ozdobená briezka alebo smrčok, ktoré symbolizovali, že chlapec dievča

10 FEGLOVÁ, Viera: Kalendárne obyčaje. In: Stoličná, Rastislava (ed.): *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava: Veda, 2000, s. 208.

11 *Etnografický atlas Slovenska. Mapové znázornenie vývinu vybraných javov ľudovej kultúry*. Bratislava: Veda, 1990, s. 80.

12 HORVÁTHOVÁ, Emília: *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava: Tatran, 1986, s. 205.

13 FEGLOVÁ, Viera: Kalendárne obyčaje, c. d., s. 208.

14 ZUBEROVÁ MINTÁLOVÁ, Zora: *Tradície na Slovensku. Rodinné aj výročné sviatky a zvyky*. Bratislava: Slovart, 2015, s. 251.

15 HORVÁTHOVÁ, Emília: *Rok vo zvykoch nášho ľudu*, c. d., s. 205.

16 FEGLOVÁ, Viera: Kalendárne obyčaje, c. d., s. 208.

17 HORVÁTHOVÁ, Emília: *Rok vo zvykoch nášho ľudu*, c. d., s. 206–207.

*ľúbi. Preto si na máje dávali dievčatá pozor, lebo sa mohlo stať, že jej ho mohla ukradnúť konkurentka.*¹⁸ V obciach Klenovec a Lysyčovo stavali chlapci máje až na Turíce. Podľa R. Stoličnej to svedčí o tom, že si tento zvyk priniesli zo stredného Slovenska.¹⁹

Stavanie mája v Hute a Storožnici

V Hute sa postavený a ozdobený strom nazýva máj, v Storožnici máj, ale aj *majliš* (pravdepodobne vplyv maďarčiny), ktorý pripomína pojem majáles. Pod pojmom majáles na Slovensku poznáme podujatia študentov a mládeže s kultúrnym programom a tancom, ktoré nadviazalo na staršie ľudové májové slávnosti. Majálesy organizovali v predvečer 1. mája ako oslavy prichádzajúceho leta.²⁰ V Zakarpatsku však pojem označuje stavanie mája. Stavanie mája nie je výsostnou záležitosťou obcí so slovenskou menšinou. Máje sa individuálne stavali a stavajú aj v maďarských obciach Zakarpatska. Súčasná podoba postavenia jedného spoločného mája na verejnom priestranstve je novodobým fenoménom v Storožnici. Podľa respondentov v Hute v minulosti prevažovalo individuálne stavanie mája, ale v istom čase zakázali úrady rúbať stromy na tieto účely (respondenti nevedeli, kedy presne, ale určite ešte pred druhou svetovou vojnou) a v tom období sa stavala jeden spoločný máj pre všetky dievky v obci: *„Keď bol zákaz výrubu stromov. Už nemohli všetci stavať stromy. Už sa dostalo do toho, že postaviť jeden strom v centre. Neviem, či tá tradícia bola dlhá.*“²¹ E. Horváthová píše, že úradné zákazy stavania mája v dôsledku rúbania veľkého množstva stromov poznáme v Uhorsku v 18. a 19. storočí.²² V iných ukrajinsko-slovenských obciach Zakarpatska sa v súčasnosti stavanie spoločného mája neobjavuje.

Respondenti v oboch obciach si spomínali, že v minulosti chodili mladí chlapci stavať máje individuálne alebo v skupinkách pred domy mladých, slobodných dievčat ako prejav ich sympatií. Väčšinou išlo o briezky, vyzdobené stužkami. Veľkosť mája bola znakom chlapcovho záujmu o dievča a zároveň odrazom jeho postavenia. Ako hovorila respondentka z Huty: *„Keď sa chcel chlapec ukázať, že je taký zdatný, aby postavil najvyšší strom, či smrek, či brezu. Najvyššie aby*

18 STOLIČNÁ, Rastislava: Kalendárne obyčaje. In: Benža, Mojmír (ed.): *Ľudová kultúra Slovákov na Ukrajine*. Užhorod: Mystecka Linija, 2005, s. 83.

19 Tamtéž, s. 83.

20 JÁGEROVÁ, Margita: Majáles/juniáles v kultúrno-historickej retrospektíve a jeho aktuálna podoba v obci Liptovské Sliache. In: Jágerová, Margita (ed.): *Kalendárna obyčajová kultúra vo videckom prostredí na začiatku 21. storočia (vybrané problémy)*. Nitra: UKF, 2018, s. 73–75.

21 Respondentka č. 1 (nar. 1980); 30. 4. 2024. *„Jak bula zaborona na vyrubku derev. Uže nemohli každýj tam derevo stavty. Vže jak by skladalosja do toho šob postavty odno v centri derevo. Ja neznaju či to dovho bula ta tradycja.“*

22 HORVÁTHOVÁ, Emília: *Rok vo zvykoch nášho ľudu*, c. d., s. 206.

Obr. 1. Ozdobený veniec a zdobenie koruny mája v Hute. Foto Š. Ižák, 2024.

*bol aj ozdobený. To bol znak takého dostatku a možno takého, že chlap sa chcel ukázať, že on to dokáže. Prestížne to bolo.*²³

Do roku 1947 bola Huta etnicky dominantne slovenská (a rímskokatolícka) dedina. Stavanie mája je v Hute spojené práve so slovenským etnickým prvkom. Bol to zvyk, ktorý v obci praktikovali v období, keď väčšinu v nej tvorili práve Slováci. Po optácii a emigrácii väčšiny huťanských Slovákov v roku 1947 do obce prišli a vytvorili tam etnickú väčšinu presídlenci z horských oblastí ukrajinských Karpát. Slováci sa postupne asimilovali a aj stávanie mája praktizovalo menej a menej ľudí až ho postupne nerealizoval nikto. Pre novú rusínsku a ukrajinskú etnickú väčšinu v Hute bol totiž daný zvyk cudzí: *„Pôvodní obyvatelia Huty, Slováci, a tá tradícia je spojená s tými rímskokatolíckmi. So Slováckmi, lebo iní obyvatelia, koho tu presťahovali z horských oblastí Zakarpatska, čo tu boli presťahovaní. Oni nešírili a nepoznajú tú tradíciu. Takže katolíci, naši Slováci len také robili.*²⁴

23 Respondentka č. 1 (nar. 1980); 6. 4. 2024. *„Jakšo chlopec chotil pokazatysja šo vin taky maťoryj, šob postavty najvyšše to derevo, či smereka, či bereza. Najvyšše šoby ono bulo i prikrasene. To buv znak takoho dostatku a možno takoho šo čolovik tak chotil sebe pokazaty jak vyn može. Tak prestižno bulo.“*

24 Respondentka č. 1 (nar. 1980); 6. 4. 2024. *„Korinni žiteli Huty, Slovaky, i cja tradicija zakryplena za tymy rymokatolykami. Za Slovakamy, bo inši koho zaselili iz tych hirsnych rajoniv Zakarpatja šo byly pereseleni. Ony nepoširjuvali i neznaju tu tradiciju. Tak šo katolyky, našy Slovaky liše take robyly.“*

Niekoľko slovenských rodín (do 10) v Hute ostalo aj po roku 1947. Respondent č. 2 tvrdil, že jeho rodina v Hute ostala kvôli tomu, že tam mali svoj majetok, zázemie a korene, preto ju nechceli opustiť a púšťať sa do neistoty.²⁵ Slováci v Hute od toho obdobia tvorili menšinu a postupne sa miešali s rusínskou a ukrajinskou väčšinou. Spočiatku ešte zvyk stavania májov dodržiavali, ale postupne sa zmenšoval počet ľudí, ktorí ho praktizovali. Respondentka č. 1 spomínala na 80. roky 20. storočia, v ktorých už zvyk v obci zanikol, ale jej starý otec na dvore pred 1. májom ozdobil strom ako pripomienku niekdajšieho zvyku. Práve táto spomienka stála za nápadom obnoviť niekdajší zvyk v roku 2023: *„V obci už tá tradícia zahynula. Už nikto v strede obce nestaval, žeby sa všetci masovo stretli. Nikto už dievčatám nestaval. U nás ešte dedo upravoval strom ako pamiatku toho, ako to niekedy bolo. Ja som to vtedy tak nevnímala. On to posledný robil a tým sa to aj skončilo. A tak som to chcela obnoviť.“*²⁶

Respondentka č. 3, ktorá podobne ako respondent č. 2 pochádza zo slovenskej rodiny, ktorá z Huty v roku 1947 neemigrovala, tvrdí, že v 80. a 90. rokoch 20. storočia sa ľudia zo starousadlických rodín ešte medzi sebou rozprávali slovenským dialektom, no aj ten sa v obci už pomaly vytráca a nahrádza ho ukrajiničina (dialektová aj spisovná): *„U nas tu takyj, kažut, hutsky jazyk buv. Poky tato z mamou žil'i, taj moji deťi tože tak z nima hvaril'i. A teraz vsjo vže tak po ukrajinsky, stalo tak. V pamjaťi je, ale tak...“*²⁷ Podobne to vidí aj respondent č. 4, ktorého sme stretli na stavaní mája. Pochádza síce z centrálnej Ukrajiny, no do Huty sa presťahoval kvôli práci na hranici v 80. rokoch 20. storočia a postupne sa naučil hovoriť miestnym ukrajinským dialektom a prestúpil na rímskokatolícku vieru. Naučil sa rozumieť aj slovenčine (miestnej aj spisovnej), ale kvôli tomu, že už nie je v obci veľa ľudí, s ktorými by sa v nej porozprával, tak má ťažkosti ňou hovoriť. Aj náš rozhovor prebiehal v ukrajiničine. Vďaka pravidelným návštevám rímskokatolíckeho kostola, v ktorom prebiehajú omše v slovenčine sa modlí výhradne v slovenčine.²⁸ Jej miesto sa tak postupne redukuje len do cirkevného života a v medziľudských interakciách mizne. Podľa respondenta č. 5. (zo slovenskej rodiny) hovorí v Hute miestnou, dialektovou formou slovenčiny už len úzky okruh ľudí strednej a staršej generácie. On sám miestnou slovenčinou ešte hovorí s niektorými susedmi svojej generácie a v rodine. Tento respondent tvrdil, že máje sa v Zakarpatsku robia len v maďarských a posledných dvoch

25 Respondent č. 2 (nar. 1966); 30. 4. 2024.

26 Respondentka č. 1 (nar. 1980); 6. 4. 2024. *„Vže u seli cja tradicija jak zahynula. I vže nichto ni v centri sela nestaviv, šob masovo vsi zberalis. Nichto vže divčatam vže nestaviv. Did u nas še prebirav derevo, jak v pamjať šo tak raniše bulo. Ja na to nezvertala uvahu. O to šo ostani roбив mij did i ono tak zaveršilosja. I tak chotilosja ce vydnovyty.“*

27 Respondentka č. 3 (nar. 1960); 13. 4. 2024.

28 Respondent č. 4 (nar. 1971); 30. 4. 2024.

slovenských lokalitách (Huta a Storožnjycja).²⁹ Počas stavania mája prebiehali konverzácie medzi účastníkmi podujatia prevažne v dialektovej forme ukrajiničiny, v ktorej však môžeme bádať mnoho podobností (hlavne po lexikálnej stránke) s východoslovenskými dialektmi.

Tento trend sa snaží zvrátiť kolektív žien z folklórneho speváckeho súboru Hutjanočka, ktorý ja hlavným hýbateľom kultúrneho života v obci. Snaží sa pripomínať zvyky, ktoré už v obci zanikli, alebo je ich dodržiavanie doménou stále užšej časti obyvateľstva a prezentovať lokálnu tradičnú ľudovú kultúru na rôznych podujatiach. Prikladom je veľkonočná oblievačka alebo stavanie spoločného mája, ktoré nadväzuje na zvyk individuálneho, ako aj kolektívneho

stavania mája. Jedna z členiek súboru pracuje v obecnom kultúrnom dome, ktorého súčasťou je knižnica aj priestor na organizáciu menších podujatí. Členky súboru vedú aj detský divadelný krúžok Radosť. O kultúrnom živote v Hute informuje jedna členka súboru cez facebookovú stránku Zlatá Huta. Kultúrny život (vrátane stavania mája) v obci tak prebieha vďaka Hutjanočke a lokálnej administratíve, ktorá spravuje kultúrny dom. Hlavným cieľom týchto snáh je prezentovať kultúru Huty, ktorá je tvorená fúziou slovenskej, rusínskej a ukrajinskej lokálnej kultúry, pričom dlho bola najvplyvnejším činiteľom niekdajšia slovenská väčšina. Dnešné stavenie mája tak priamo odkazuje na huťanskú slovenskú komunitu a je vnímané ako slovenský zvyk, ktorý je však integrálnou súčasťou komplexného kultúrneho dedičstva Huty. Respondentka č. 1 tvrdila, že dôvodom na začatie stavania mája v roku 2023 je snaha o udržanie povedomia o tradičnej ľudovej kultúre v Hute: „*Lúbime svoju obec. Chceme maximálne obnoviť tradície, lebo doteraz to nikto nerobil.*“³⁰ V celej snahe je však badateľný aj vplyv ruskej invázie na Ukrajinu

Obr. 2. Postavený máj v Hute. Foto Š. Ižák, 2024.

29 Respondent č. 5 (nar. 1952); 30. 4. 2024.

30 Respondentka č. 1 (nar. 1980); 6. 4. 2024. „*My ljubimo svoje selo. Chočemo maksimalno vydnovyty tradyciji bo ce do nas nerobiv ничто.*“

Obr. 3. Zdobenie koruny mája v Storožnycy. Foto Š. Ižák, 2024.

a jej negatívne dôsledky pre kultúrne dedičstvo Ukrajiny. Existenčné ohrozenie vytvorilo na Ukrajine mobilizáciu s cieľom zachrániť, čo sa dá aj v oblasti kultúry: „*To aj nepriateľ chce, všetko zničiť, zničiť našu kultúru.*“³¹

Obec Huta sa delí na 3 vzájomne oddelené časti – Suchá (Zlatá), Stredná a Sklená Huta. Stavanie mája sa koná 30. apríla v Suche (Zlatej) Hute, na lúke s besiedkou neďaleko potoka a má podobu slávnosti. Základom tejto slávnosti je vyzdobenie a postavenie mája, po ňom má podujatie charakter posedenia s hosťinou a zábavou bez špecifikovaného programu. Na stavaní mája, na ktorom sme sa zúčastnili, bolo asi 25–30 ľudí všetkých vekových kategórií. Ľudia sa postupne schádzali na určenom mieste a nosili rôzne pokrmy. Prvé prišli členky Hutjanočky, ktoré podujatie organizovali a určovali jeho priebeh. V rytme slovenských, rusínskych a ukrajinských ľudových piesní, ktoré spievali členky súboru, najprv s deťmi stužkami ozdobovali veniec a po ňom korunu mája. Veniec následne zavesili na máj a ten prítomní muži postavili na vopred pripravené miesto. Členky súboru boli oblečené v sviatočnom ľudovom odevu, deti väčšinou v ukrajinských sviatočných ľudových košeliach – *vyšyvankach*. Na udalosti sa zúčastnili prevažne rímskokatolíci ukrajinskej a z menšej časti aj slovenskej

31 Respondentka č. 1 (nar. 1980); 30. 4. 2024. „*To aj choče voroh, vse zniščiti, zniščiti našu kul'turu.*“

etnickej identity. Po postavení mája okolo neho tancovali členky súboru s deťmi a spievali ľudové piesne. Potom pokračovala udalosť opekaním a voľnou zábavou. Úloha detí a mládeže spočívala len v ozdobení mája a následnom tanci okolo postaveného mája, zvyšok času sa voľne zabávali. Udalosť trvala niekoľko hodín od poobedia do zotmenia vo večerných hodinách.

V Storožnici si respondenti pamätali len individuálne stavanie májov. To je rozdiel oproti Hute. Počiatok kolektívneho stavania spoločného mája v obci tak nemôžeme chápať ako revitalizáciu zvyku, ktorý v minulosti v obci existoval (ako v Hute), ale ako snahu o vytvorenie nového (či sa to podarí, uvidíme v budúcnosti) a to na formáte zvyku individuálneho stavania mája, hoci už neplní rovnakú funkciu. Idea spoločného stavania mája sa v oboch obciach stáva základom pre organizáciu kultúrneho podujatia s ďalšími funkciami, kde je stavanie mája jednou z jeho častí (hoci kľúčovou). Respondent č. 6 hovoril: *„Predtým bolo tak, že súkromne, chlapec keď sa mu páčilo, keď s nejakú dievčinu chodzil, no tak jej do svadby položil.“*³² Išlo teda o individuálne stavanie mája vybraným dievčatám chlapcom alebo skupinou chlapcov. Počas nášho výskumu sa podľa respondentov v Storožnici tento zvyk už nepraktizoval: *„Lebo to sa u nás stavali máje, ešte mne stavali chlapci máje. Už teraz nie, už teraz sú chlapci asi leniví na to. Ale mne ešte stavali.“*³³

Ďalší respondent taktiež hovoril o postupnej asimilácii slovenskej menšiny a ich kultúrnych prvkov v Storožnici: *„Teraz sa v podstate asimiluje, ale predtým to bolo hej, viac to tak. Chlapci išli na rieku, lebo briezky u nás nesú, hej, tak išli na rieku [...] S chlapcami sme nosili aj 5–6 metrove stromy.“*³⁴ Všetci respondenti zo Storožnice sa zhodovali, že počet Slovákov v obci kontinuálne klesá a vojna tento trend urýchlila, pretože mnohí ľudia emigrovali na Slovensko. Do obce zároveň prišlo veľa vnútorne vysídlených osôb s ukrajinskou etnickou identitou, čo ešte viac znížilo percentuálny pomer storožnických Slovákov. So Slovenskom nemajú intenzívny kontakt kvôli geografickej blízkosti, ale aj kvôli mnohým rodinným kontaktom, ktoré tam majú. Aj počiatok kolektívneho stavania spoločného mája v obci má svoj pôvod v inšpirácii rovnakým zvykom na Slovensku, kde sa v niektorých obciach stále stavia spoločný máj. V Storožnici však v minulosti existoval len zvyk individuálneho stavania mája: *„Jednotlivým vždy išlo. U nás sa taký veľký nerobil. Ale chceme to urobiť ako je na Slovensku, že jeden veľký.“*³⁵

32 Respondent č. 6 (nar. 1975); 15. 5. 2024.

33 Respondentka č. 7 (nar. 1985); 12. 4. 2024. Respondentke stávali máje ešte na prelome 20./21. storočia. Podľa respondentov sa neustále znižuje počet chlapcov/mužov, ktorí individuálne stávanie mája realizujú. Na rozdiel od Huty, kde stávanie mája prestali realizovať v období socializmu (50. – 80. roky 20. storočia) po významnej zmene etnických pomerov v obci, nevieme s presnosťou určiť obdobie počiatku poklesu realizátorov zvyku v Storožnici.

34 Respondent č. 8; 16. 4. 2024.

35 Respondent č. 8; 16. 4. 2024.

Obr. 4. Postavený Máj v Storožnici.
Foto Š. Ižák, 2024.

Respondentka č. 9 spájala storožnícké stávanie mája priamo so Slovenskom a slovenskou menšinou v obci: „*To je storožnícka tradícia, ono ide od Slovenska, od vas.*“³⁶ Podobne sa vyjadril aj respondent č. 6, ktorý tvrdil, že v Storožnici má zvyk stavania mája pred domy slobodných dievčat pôvod práve v prostredí slovenskej menšiny: „*Takí pôvodní totí Slováci, že oni toto robili.*“³⁷ Podobne ako v Hute je tento fenomén naviazaný na Slovákov, ale je vnímaný ako súčasť kultúrneho dedičstva celej lokality. Respondentka č. 10 však upozornila, že stávanie mája je prítomné aj v maďarských obciach na juh od Storožnice.³⁸ Jedným z cieľov organizácie tohto podujatia je pripomenutie si prvkov ľudovej kultúry Storožnice. Začali s tým síce v roku 2023 už počas totálnej

invázie Ruska na Ukrajinu, ktorá však podľa respondentky č. 9 obmedzuje ich možnosti. Celú akciu by chceli robiť vo väčšom meradle a pritiahnúť na ňu ešte viac ľudí: „*To už odumiera, rozumijete. Budeme mať toto svjato, no bo vojna, budeme mať malo skromnijše, ale musíme toto podtrímovať bo ...*“³⁹

V Storožnici sa stávanie mája konalo v nedeľu 28. 4. 2024 kvôli tomu, aby sa na ňom mohlo zúčastniť viac ľudí, nie je teda zatiaľ stanovený konkrétny dátum, hoci musí byť v blízkosti 1. mája. Na podujatie, ktoré sa konalo pred obecným domom kultúry, prišlo približne 100–120 ľudí. Organizátori podujatia boli pracovníci oddelenia kultúry Cholmkivskej obecnej rady, pod ktorú Storožnica spadá a ktoré sídli v storožníckom dome kultúry v spolupráci s členmi vystupujúcich kolektívov. Niektorí pracovníci sú aj členmi týchto súborov a vystupovali na podujatí. Pribeh stavania spoločného mája mal v Storožnici formálnejší

³⁶ Respondentka č. 9; 16. 4. 2024.

³⁷ Respondent č. 6 (nar. 1975); 15. 5. 2024.

³⁸ Respondentka č. 10 (nar. 1972); 16. 4. 2024.

³⁹ Respondentka č. 9; 16. 4. 2024.

Obr. 5. Vystúpenie speváckeho súboru Beťári. Foto Š. Ižák, 2024.

priebeh ako v Hute. Zúčastnili sa na ňom aj obecní predstavitelia na rozdiel od Huty. Keďže sa v Hute stávanie mája konalo v utorok (30. 4. 2024), čo na to mohlo mať vplyv.

Podujatie odštartovalo ukrajinskou hymnou, minútou ticha za ľudí, ktorí zomreli v dôsledku ruskej invázie na Ukrajinu a príhovormi vybraných hostí. Po nich prebiehali vystúpenia speváckych folklórnych súborov Beťári (mužský) a Arnika (ženský) a tanečného súboru Naša fajta, ktorá tancuje slovenské ľudové tance. Beťári spievali slovenské ľudové piesne, Arnika slovenské, rusínske a ukrajinské. Paralelne s vystúpeniami súborov prebiehala finančná zbierka na pneumatiky pre auto v jednotke jedného vojaka zo Storožnyce, tombola, aj pripravovanie občerstvenia. Zbierka pre vojaka prebiehala aj v Hute – takmer každé verejné, kultúrne podujatie má dnes na Ukrajine charitatívny charakter. Podobne ako v Hute mali organizátori na začiatku podujatia pripravenú briezku, ktorú zdobila mládež farebnými stužkami (okrem zdobenia mája sa do programu zapájala len tá mládež, ktorá vystupovala). Miestni muži postavili māj na plot pred kultúrny dom počas vystúpenia Beťárov. Na podujatí sa zúčastnili ukrajinskí aj slovenskí obyvatelia Storožnyce. Väčšina návštevníkov sa medzi sebou rozprávala ukrajinským jazykom (dialektom). Pár jednotlivcov komunikovalo miestnym dialektom slovenčiny. Po postavení mája malo podujatie charakter

koncertu, počas ktorého vystupovali detské kolektívy s ukrajinskými národnými piesňami a Arnika. V roku 2023 vznikol z prvého ročníka stavania mája aj krátky dokument, ktorý je prístupný online.⁴⁰ Informácie, fotografie a videá z podujatia publikovali organizátori z oddelenia kultúry vo svojej facebookovej skupine Oddelenie kultúry Cholmivskej obecnej rady.

Udalosti v Hute a Storožnici ukazujú kľúčovú rolu miestnych lídrov v spolkovom živote a udržiavaní etnického povedomia menšín. V prípade oboch skúmaných dedín vytvárajú práve títo lídri podobné podujatia zamerané na prezentovanie lokálnej kultúry a snažia sa k tomu pritiahnúť ďalších. Cieľom je zapojiť do aktivít širšiu komunitu a posilniť vzájomnú súdržnosť a lokálnu identitu. Dnes stavenie mája v oboch lokalitách symbolizuje lokálnu tradičnú ľudovú kultúru, ktorá je aj výsledkom slovenskej prítomnosti v obciach.

Okrem potreby lokálnej sebaidentifikácie prostredníctvom prvkov lokálnej ľudovej kultúry a snahou o ich prezentáciu a odovzdávanie ďalším generáciám môžeme medzi motiváciami organizovať tieto podujatia od roku 2023 v oboch lokalitách identifikovať aj snahu o vytvorenie príležitosti na stretnutie obyvateľov (od počiatku vojny v roku 2022 takýchto možností ubudlo). Dôležitý je aj spomínaný aspekt finančnej zbierky a pomoci pre vojakov. Podobné udalosti slúžia nepochybne aj na odreagovanie a ako spôsob „psychologickej hygieny“, ľudia sa tam môžu zabaviť a prísť na iné myšlienky. Jednou z motivácií k spoločnému stavaniu mája je aj existenčné ohrozenie vojnou, ktoré v spoločnosti vyvoláva reakcie v podobe intenzívnejších snáh o ochranu vlastnej kultúry, ktorá je tiež v ohrození.

V oboch lokalitách teda majú symbolizuje úctu k ženám, dôležité pre lokálne spoločenstvo je však celé podujatie, ktoré sprevádza stavenie mája s vyššie vymenovanými funkciami (ktoré si od neho organizátori sľubujú a ktoré pri-nášajú). Podujatie je síce nazvané a koncipované okolo postavenia mája s cieľom prezentácie vybraných znakov lokálnej kultúry, ale celé podujatie slúži aj na stretnutie komunity, posilnenie jej vnútornej súdržnosti okolo spoločného záujmu, zber financií pre armádu, či zábavu a odreagovanie v období vojnového stavu. Samotní respondenti tvrdili, že sa musia snažiť „žiť normálne“ ako predtým aj napriek súčasným podmienkam na Ukrajine a ukázať tak nepriateľovi, že ich nezlomil. Dôkazom toho je aj organizovanie týchto podujatí.

40 NKS Zakarpattja. Unikaľnyj kraj. Storožnyckyj Majališ. Youtube. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=QeY6RPrV9OQ&ab_channel=%D0%9D%D0%9A%D0%A1%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F (cit. 22. 11. 2024).

Ak si teda zosumarizujeme podobnosti a odlišnosti⁴¹ stavania mája v oboch obciach, tak môžeme pozorovať tieto podobnosti: v oboch lokalitách sa už individuálne stavenie mája nepraktizuje (nevieme, samozrejme, vylúčiť to, že sa ojedinele nejaký mládenec rozhodne dievčaťu postaviť máj, nejde však o nejakú pravidelnú záležitosť). V oboch lokalitách spájali respondenti pôvod zvyku stavania májov so slovenskou populáciou. V súčasnosti je vnímaný ako prejav kultúry oboch lokalít, keďže slovenská menšina je už plne integrovaná a premiešaná s ukrajinskou majoritou. Svedčí o tom aj fakt, že organizátormi podujatí v oboch obciach sú prevažne etnickí Ukrajinci a v menšej miere Slováci. Etnický charakter oboch obcí odzrkadľuje aj skutočnosť, že na stavaní mája sa spievajú slovenské, rusínske a ukrajinské ľudové piesne. Totožné sú aj motivácie organizátorov usporiadať podujatie a jeho ciele (popísané v predchádzajúcich dvoch odstavcoch). Prevažujúcim jazykom na oboch podujatiach bola ukrajinčina (zakarpatský dialekt) a väčšina návštevníkov boli Ukrajinci, čo odzrkadľuje aj etnické zloženia obcí, v ktorých prevažujú Ukrajinci. Obe udalosti mali charitatívny charakter a ľudia počas nich zbierali financie pre ukrajinskú armádu, čo je dôležitou funkciou takýchto podujatí. V oboch obciach spočívala úloha mládeže na ozdobovaní mája.

Ako rozdielne môžeme vnímať tieto znaky: v Hute existovalo spoločné stavenie mája a dnes môžeme bádať snahy o jeho revitalizáciu (samozrejme, v inom formáte – iniciátorom už nie je skupina mládeže, chlapcov). V Storožnici si respondenti na spoločné stavenie mája nepamätali a v súčasnosti sa organizátori snažia o vytvorenie nového zvyku a pravidelného podujatia, ktoré sa bude konať na obrysoch stavania mája. V Hute bol priebeh podujatia menej formálny a časovo menej štruktúrovaný. Udalosť mala komornejší charakter, išlo skôr o stretnutie nadšencov a známych s rovnakými záujmami, ktorú zorganizovali ženy z folklórneho súboru Hutjanočka. V Storožnici bol priebeh formálnejší s moderovaným programom. Pred kultúrnym domom prebiehali príhovory pozvaných hostí, hrala sa hymna, bola minúta ticha za obete ruskej invázie na Ukrajinu a vystupovali folklórne súbory. V Hute sa, na rozdiel od Storožnice, do tanca mohol zapojiť každý. Ďalší rozdiel spočíva v podobe mája, v oboch obciach síce ide o stužkami ozdobené briezky, ale v Hute na máj vešajú aj ozdobené veniec.

41 Existujú aj rozdielnosti, ktoré vyplývajú napr. z veľkosti obce. Storožnica má asi 5 až 6 krát viac obyvateľov, preto je logické, že sa na podujatí zúčastnilo viac ľudí. Navyše sa nachádza blízko Užhorodu a na hlavnej ceste k ďalším dedinám na juh od Užhorodu, preto do Storožnice prišli aj ľudia z týchto obcí, Huta je viac izolovaná a vzdialenejšia od hlavnej cesty a iných dedín, preto sa na stavaní mája zúčastnili výhradne jej obyvatelia.

Záver

Slovákov v Zakarpatsku pomaly ubúda, časť sa asimiluje do ukrajinskej väčšiny, časť emigruje. Pre niektorých ich etnická identita a pôvod nehrajú v živote dôležitú rolu, ale sú aj takí, ktorí sa snažia o udržanie slovenskej identity v tejto časti Ukrajiny a venujú tomu množstvo voľného času. V Hute a Storožnici je dôkazom tejto snahy miestnych obyvateľov aj stavanie spoločného mája, ktoré sa v oboch lokalitách začalo v roku 2023 a dialo sa aj za našej prítomnosti v roku 2024. Samotné stavanie mája, ktoré v oboch lokalitách odkazuje k zvyku, ktorý praktizovali tamojší Slováci, pravdepodobne asimilačné a migračné trendy nezvráti. Je to však jeden krok v mozaike aktivít, ktorými sa snažia obyvatelia (slovenskej aj ukrajinskej národnosti) prezentovať vybrané kultúrne fenomény svojich obcí a etník, ktoré v nich žijú. Zvyk stavania májov mladým slobodným dievčatám sa v oboch lokalitách už nepraktizuje. Jeho ideu však chcú miestni využiť a vybudovať niečo nové, čo by sa pre miestnych stalo (nielen) akýmsi novým zvykom, ale aj podujatím a možnosťou stretnutia pri hudbe a zábave, a tiež pripomienkou kultúry ich lokality. Budúcnosť ukáže, či sa to ujme a či to bude pripomínať existenciu neveľkej skupiny Slovákov v oboch obciach alebo to naberie iné kontúry. My sme sa naším výskumom snažili poukázať na fenomén využívania zaniknutých zvykov s novými funkciami a na prezentáciu vlastnej kultúry, ktoré stmelujú lokálne komunity. Tie v tieni nestabilnej bezpečnostnej situácie nečelia len asimilácii, emigrácii a nutnosti udržať si kultúrne dedičstvo svojich predkov, ktoré je ohrozené vojenskou inváziou, ale aj výzvam, ktoré sa týkajú ich fyzického prežitia.

Literatúra

- ADAM, Ján: Zmeny v slovenskom osídlení východnej časti Užskej župy od 17. do začiatku 20. storočia. In: Lichtej, Ihor (ed.): *Historický časopis z bohemistiky a slovakistiky*. 3. Slováci a Zakarpatsko. Užhorod: Poligrafcentr „Lira“, 2013, s. 10–36.
- DOSTÁL, Jaroslav: *Podkarpatská Rus*. II. vydání. Praha: Knihkupectví československých turistů, 1936.
- Etnografický atlas Slovenska. Mapové znázornenie vývinu vybraných javov ľudovej kultúry*. Bratislava: Veda, 1990.
- FEGLOVÁ, Viera: Kalendárne obyčaje. In: Stoličná, Rastislava (ed.): *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava: Veda, 2000, s. 190–214.
- HORVÁTHOVÁ, Emília: *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava: Tatran, 1986.
- JÁGEROVÁ, Margita: Majáles/juniáles v kultúrno-historickej retrospektíve a jeho aktuálna podoba v obci Liptovské Sliače. In: Jágerová, Margita (ed.): *Kalendárna obyčajová kultúra vo vidieckom prostredí na začiatku 21. storočia (vybrané problémy)*. Nitra: UKF, 2018, s. 70–147.

- KOKAISL, Petr – ŠTOLFOVÁ, Andrea – ZYCHOVÁ, Jana – HANUŠ, Pavel (eds.): *Po stopách Slováků ve východní Evropě. Polsko, Ukrajina, Maďarsko, Rumunsko, Srbsko, Chorvatsko a Černá Hora*. Praha: Nostalgie, 2014.
- PRUŽINSKÝ, Michal – MIHALČOVÁ, Bohuslava – JELEŇOVÁ, Iveta: Veda, výskum, vedecké metódy a ich aplikácia. In: Exnarová, Anna – Pavlíček, Antonín (eds.): *Systémové přístupy '11. Systémové myšlení jako změna paradigmatu*. Praha: Nakladatelství Oeconomica, 2011, s. 88–98.
- STOLIČNÁ, Rastislava: Kalendárne obyčaje. In: Benža, Mojmír (ed.): *Ľudová kultúra Slovákov na Ukrajine*. Užhorod: Mystecka Linija, 2005, s. 77–84.
- TOKAR, Marian: *Storožnycja. Storinky istoriji suspil'noho ta duchovnoho žyttja*. Užhorod: Karpaty, 1999.
- TYVODAR, Mychajlo: *Etnografija Zakarpattja. Istoryčno-etnohrafičnyj narys*. Užhorod: Gražda, 2010.
- ZUBERCOVÁ MINTÁLOVÁ, Zora: *Tradície na Slovensku. Rodinné aj výročné sviatky a zvyky*. Bratislava: Slovart, 2015.

Internetové zdroje

- NKS Zakarpattja. Unikaľnyj kraj. Storožnyckyj Majališ. Youtube. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=QeY6RPrV9OQ&ab_channel=%D0%9D%D0%9A%D0%A1%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F (cit. 22. 11. 2024).

Príloha č. 1. (zoznam respondentov)

Pohlavie	Rok narodenia	Lokalita	Etnická identita	Jazyk rozhovoru
Žena	1980	Huta	Ukrajinská	Ukrajinský (dialekt)
Muž	1966	Huta	Slovenská	Slovenský (dialekt)
Žena	1960	Huta	Slovenská	Slovenský (dialekt)
Muž	1971	Huta	Ukrajinská	Ukrajinský
Muž	1952	Huta	Slovenská	Slovenský (dialekt)
Muž	1975	Užhorod (Pôvod v Storožnycy)	Slovenská	Slovenský (dialekt)
Žena	1985	Storožnycja	Slovenská	Slovenský
Muž		Storožnycja	Slovenská	Slovenský
Žena		Užhorod (práca v Storožnycy)	Ukrajinská	Slovenský (dialekt)/ Ukrajinský (dialekt)
Žena	1972	Užhorod (práca v Storožnycy)	Slovenská/ Ukrajinská	Slovenský (dialekt) / Ukrajinský (dialekt)
Muž ⁴²	1997	Storožnycja	Ukrajinská	Ukrajinský/ Slovenský (dialekt)
Žena	1974	Storožnycja	Slovenská/ Ukrajinská	Slovenský
Muž	1940	Storožnycja	Slovenská	Slovenský (dialekt)/ Ukrajinský (dialekt)
Žena	1941	Storožnycja	Ukrajinská	Slovenský (dialekt)/ Ukrajinský (dialekt)
Žena	2003	Huta	Ukrajinská	Ukrajinský
Žena	1973	Huta	Ukrajinská	Slovenský (dialekt)/ Ukrajinský
Muž		Storožnycja	Ukrajinská	Slovenský (dialekt)
Muž		Storožnycja	Slovenská	Slovenský
Žena	1961	Storožnycja	Slovenská	Slovenský (dialekt)
Žena	2003	Storožnycja	Slovenská	Slovenský
Žena	2004	Storožnycja	Slovenská	Slovenský
Žena	1969	Storožnycja	Slovenská	Slovenský
Žena	1948	Huta	Ukrajinská	Ukrajinský
Žena		Storožnycja	Ukrajinská	Slovenský

Autorka: Tetiana Kucher

42 Citácie z výpovedí respondentov 11 až 24 v materiály neuvádzame.

O zaměstnáních, která na Frýdlantsku zanikla

Ze zaměstnání, která na Frýdlantsku zanikla, zaujímal ještě koncem minulého století¹ význačné postavení plavení dříví z hor, jeho pálení na dřevěné uhlí a zpracovávání železa fryšovacím postupem v tak zvaných hamrech. Ovšem byla provozována i jiná zaměstnání, po nichž dnes už není téměř ani stopy. Tak například sklárství, které se však v 18. století přeneslo na slovenskou stranu Beskyd, nebo salašnictví, které se na svazích okolních hor pěstovalo ve veliké míře. Salaš na Lysé hoře je toho skromnou ukázkou. Co z oné doby zůstalo natrvalo, jsou četná jména Bačů a Bačáků.

Zemědělství nepříliš příznivá půda nebránila nikdy dobré sklizni lnu. **Plátenictví** se tu udrželo až do druhé poloviny minulého století, kdy známý zvuk tkalcovských stavů „*basa tum, plesky tum, na kafe, na chleba*“ ustoupil rachotu továren s moderními stroji. Z knihy frýdlantského tkalcovského cechu se dovídáme, že v roce 1777 bylo v obci 20 tkalců. Toho roku byl Frýdlant povýšen na městys a jeho cechy dostaly samostatné zřízení a byly vymaněny z pravomoci cechů místeckých. Posledními tkalci, kteří ještě před 75 lety jezdili rozprodávat svoje výrobky, byli občané Vindyš a tři Fialové, kteří bydleli na Obecním.

Rozšířeným zaměstnáním bylo **hřebíkárství** podomácku provozované. Hřebíky, zvané šindeláky, se vozily daleko na trhy. Před 80 lety bylo takových hřebíkářů v obci přes 30. Na vysvětlenou dodávám, že Frýdlant má dnes hodně přes 5 000 obyvatel. Výroba hřebíků souvisela s železářstvím, které se tu vyvíjelo už od 14. století. V železárnách byla zaměstnána velká část obyvatelstva. Po celá staletí bylo třeba k výrobě železa mnoho dřevěného uhlí, a to se získávalo pálením dřeva v milířích vedle závodů.

Plavení dříví z hor, neboli plavka, bylo významným pramenem obživy lidí z celého okolí. Ba i ze Slovenska chodili dřevaři na moravskou stranu, aby si něco přivydělali kácením a pak plavením po řece Ostravici dolů do Frýdlantu. Tam se dříví chytalo, vytahovalo na břeh a pak dopravovalo na tak zvané uhlisko. Tento název onomu místu zůstal doposud. Je to pláň hned za železárnami směrem k horám a její půda, promísena popelem z dřevěného uhlí, má dosud černou barvu.

Na horách bydleli dřevaři buď po chalupách, nebo si stavěli společné koliby, ve kterých se stravovali a spali. Dříví se plavilo na jaře, když roztál sníh. Za jeden sáh, tj. 4 m krychlové, dřeva z řeky vyloveného, zbaveného kůry a postaveného do hranice, se platilo 4 krejcare. Kůru, jakož i dříví horší jakosti si směli občané odnáseti domů, a tak se prý skoro půl Frýdlantu zásobilo palivem na celý rok.

1 S ohledem na dobu vzniku příspěvku (čtyřicátá léta 20. století) je míněno 19. století. I na dalších místech textu je třeba užitá časová určení vnímat v této relaci.

Frýdlantský pamětník těchto starých časů, dnes už zemřelý Josef Šmíra, frýdlantský písmák, napsal o plavení dříví nářečím mimo jiné tuto skutečnou epizodu:

Prýve se plavilo dřevo na paleni do Frlanta ze zadních hor po řice Ostravicy. To se ukládalo v uhlisku do štusuf, sah vysoko a sah široko. Tu se tež palilo dřevjane uhli pro arcybiskupske hamry. Olomucky arcybiskup Fiřtenberg byl zvědavý na plavku dřeva a naporučil derechtorovi Štajnerovi, aby ho zavolal, jak se začne dřevo plavit. Plavka začala dycky na vesno, jak začal sníh tať a Ostravica se rozvodnila.

Panaček v koslete po kazaňu dycky ohlašoval: „Ten tyděň začne plavka, zitra dítě do uhliska najímat místa.“ Tam už čekal úředník od lesní spravy a vykazoval zajmecum místa na ukládání dřeva. Někerý vzal jedno místo, jiný dvě i tři. Stryk Ignac, keři chodili o berle, nosili okolary, každemu tykali a řekli pravdu do oči, vzali sobě dvě místa a hned u mosta.

Kniže Fiřtenberg přijel, derechtor Štajner ho všudě vodil a vysvětloval. Najednuc zustaně knižepan stať na mostě a diva se na stryka Ignaca, jak se o berle točí kole vody.

Pyta se Štajnera: „Co je to za jeden?“

Protože Štajner dobře stryka znal, pravil Fiřtenbergovi: „S tym člověkem lepší nic nězačínat.“

To enem dodalo věci odvahy a zvědavosti knižepanovi a zavolal na stryka: „Pomožpambu!“

„Deštopambu,“ poděkovali stryk.

„No, jak se vam to dělá?“ zopytal se kniže.

„Nale, aby to všecy d'abli vzali, dyť se večir pazurami ani najest' němožu, co mě tak bola od roboty,“ lamentyrovali stryk.

„Vitě, kdo ja sem?“ knižepan na to.

„Ale kataď ni,“ povědali stryk.

Ale kniže nato dale: „A čmu vy nositě bryle?“

„Na, dyť ty tež nosiš,“ pravili stryk.

„Ale moje su lepší,“ pověda kniže.

„Oho, a tuž to ni! Dyž zastrykaš na Lyse do travy jahly a navěšaš ořechuv na stromy, ja jich přes svoje okolary dobře uvidim, ale ty ni! A di už, di a nězdryžuj mě, už sem muh měť meter dřeva nachytaného a ty mi ten čas, co s tebu hlupu mluvím, nezaplatíš.“

Knižepan se temu chutně zasmjal a šel za Štajnerem dale, aby se dival, jak druzý na řice chytaju dřevo.

Tolik očítý svědek o plavení dřeva. Po skončení plavky nastala práce uhlířům, kteří se sjížděli na uhlisko se svými trakaři, na které se vešlo až 1 a 1 ½ metru dříví. Na trakaři byly na místo obvyklého opěradla nad kolem dva kolíky, podél nichž se dřevo ukládalo.

Kácely se vesměs smrky, neboť na **pálení dřevěného uhlí** bylo třeba dříví měkkého. Milíř byl stavěn do kruhu a v průměru 10 až 20 metrů a byl 3–4 m vysoký. Jeho středem kolmo k zemi vedla díra, kterou se dovnitř nasypalo žhavé dřevěné uhlí. Tak se hotový milíř zapaloval. To ovšem byl už zcela zasypán dřevěným prachem, tak zvaným *lešem*, který sloužil k tomu, aby zabráňoval přístupu vzduchu dovnitř milíře, neboť jinak by dřevo shořelo na popel. Milíř doutnal 28 dní a nocí. Uhlíři měli stále hlídky, aby okamžitě uhasili plamen, který by vyrazil na povrch. Z doutnajícího milíře vycházel bílý dým, který byl sice dráždivý, ale nikoliv zdraví nebezpečný. Všechna polena se na uhlí vždy neproměnila. V tomto případě si je brali po rozebrání milíře slévači na sušení slévarenských forem a říkali jim *hlavenky*.

Opálka dřevěného uhlí se prodávala za 30 krejcarů. Byla to nádoba pletená z lýčí, elipsovitého tvaru, asi 1 m dlouhá, 80 cm široká, půl metru hluboká a na obou úzkých stranách měly otvory na místo držadel. Nad uhlíři měl dozor uhlířský mistr. Posledním byl Vavřín Tomek.

Dřevěné uhlí se páliło též na Čeladné, ale v menší míře. Středisko bylo ve Frýdlantě, kde k železárnám patřily i tak zvané **hamry**, ve kterých se frýšovacím postupem vyrábělo pomocí dřevěného uhlí kujné železo na radlice, ráfy na kola a nápravy. Hamry byly postaveny vedle náhonů s vodou, kterou se roztáčela vodní kola s korčínami, tj. dřevěnými kapsami, upevněnými na kola. Kolo se otáčelo váhou vody, do korčín nateklou. Náhon byl zařízen tak, aby ani kapka vody nepřišla nazmar. Těmito koly se uváděla do pohybu kladiva, měchy na vhánění vzduchu do pece a nůžky na stříhání radlic.

Při řece Ostravici bylo hamrů sedm a na Čeladné dva. Na území Frýdlantu stály 4 a to hamr čtvrtý, zvaný podle svého mistra Slavík, stojící na Nové Dědině Pod břehem, pátý Pitucha na Papírni, šestý Polda a sedmý Tonda, oba ve Frýdlantě. Dnes jsou vesměs zbourány. Pátý je přeměněn na strojírnu a zámečnickou dílnu železáren, šestý na závodní elektrárnu a ze sedmého, vedle Kapkova zahradnictví, stojí jen jedna budova, přestavěná na obytný domek.

Bušení kladiv z hamrů bylo slyšeti až pod hory, ba za jasného počasí až do Místku. Jejich zvuk „*Ton-da, Ton-da, Pol-da, Pol-da, Pi-tu-cha, Pi-tu-cha, Slavík, Sla-vík,*“ byl charakteristický pro celé frýdlantské údolí. V hamrech se pracovalo nepřetržitě po celý týden. Ti, kdo měli daleko domů, jednoduše v nich zůstávali od pondělka do soboty. Jídlo jim nosily jejich ženy nebo děti do tak zvané šalandy, která byla pro hamerníky zároveň spací místností.

Nejmladší hamerník byl *pušćak*. S *hajcarem* odcházel do práce už před půlnocí z neděle na pondělí. Pušćak pouštěl na kola vodu a mazal stroje, hajcar rozdělával oheň a pečoval o jeho udržování. Na každou směnu měl odměřenou zásobu dřevěného uhlí a ta mu musela vystačiti. Za ušetřené uhlí dostával zvláštní prémie, rovněž jako *kovač*, který vykul více železa, než měl určeno. Když však

takové míry nedosáhl, byly mu z platu sraženy jisté dávky. *Fryšar* měl v hamrech postavení mistra. Určoval kovačovi, kdy má vytáhnouti z pece železo a pomáhal mu je kouti. Železo z frýdlantských hamrů bylo pro svou výbornou jakost světově známým a rozváželo se do Uher, Polska, Ruska, Itálie a Rakouska.

Povozníků, **formanů**, kteří toto železo rozváželi, bylo deset. Naložili dodávku na vůz a vypravili se na dalekou cestu, ze které se vraceli až po půl roce. Z cizích zemí pak přiváželi zásoby potravin, mouku, slaninu, kůže a jiné potřebné věci. Ze Štýrska přiváželi kosy a srpy. Jezdilo se na jisto, neboť měli stálé zákazníky. Povožnická živnost zanikla, když byla přes Frýdlant postavena železnice. Ale ještě před sedmdesáti osmdesáti lety se jejich řemeslu dobře dařilo.

První **vlak** z Ostravy přijel do Frýdlantu 3. ledna 1871, tedy před 80 lety, s lokomotivou a prvním vozem náležitě ověnčeným. K příjezdu prvního vlaku se pojí příhoda se sázkou, kterou uzavřel tehdejší vrchní inženýr frýdlantských železáren Rudolf Siebert s jistým občanem. Tvrdil totiž, že první vlak přijede ještě před novým rokem. Vlak sice nepřijel, ačkoliv dráha byla už dohotovena, ale inženýr Siebert sázku vyhrál přesto. Dal postavit svými řemeslníky primitivní lokomotivu z plechu a desek, pouze napodobenou a k ní čtyři vozy, na nichž stáli dělníci a tento vlak uváděli do pohybu tyčemi, kterými se odráželi od země. Z komínu lokomotivy vystupoval kouř, zvonek zvonil a takto vystrojený padělek vlaku se pomalu, ale slavnostně šinul do frýdlantského nádraží, kde přítomný občan, s nímž vrch. inženýr Siebert sázku uzavřel, uznal, že prohrál, ježto vlak opravdu přijel.

Doprava na trati Frýdlant-Kojetín byla zahájena v červnu roku 1889. Tím v dopravnictví kraje nastalo období, které slávu formanského řemesla pohřbilo nadobro.²

Arnold Návrat

2 Příspěvek obdržela Národopisná společnost československá 19. července 1961. Autorova poznámka ovšem dokládá, že vznikl o mnoho let dříve a v roce 1942 byl přednesen v rozhlasovém vysílání z Ostravy. Jedná se o jediný příspěvek Arnolda Návrata ve fondu dopisovatelů. Viz Česká národopisná společnost Praha, fond Příspěvky dopisovatelů, NÁVRAT, Arnold: O zaměstnání, která na Frýdlantsku zanikla. 3 s., sign. N 8. K vydání připravil Daniel Drápala.

***Lež sa já s týmto svetom rozlúčím, všeco,
co mám, tak odporučím...***

**Vzpomínka na profesora Dušana Holého
(25. 4. 1933 – 2. 1. 2025)**

*Do nebe pojdem bosky a cu fús,
jak sem chodieval |: na žna do Rakús. :|
Ej, kamarádi, už ma čakajte,
trochu šumajzlu |: mne nachystajte. :|
Trochu šumajzlu, žejdlik pálenky,
aby sem nemal |: ťažké noženky. :|*

Tak se zpívá v písni Martina Holého *Odchod ze Lhotek*. Sám Dušan tuto píseň svého otce nejednou interpretoval a vtipně glosoval: „Šumajzl, to je hrach s krupama, veru taková dobrá strava do nebe, taková pevná, muzikantská“.

Kdo znal profesora Dušana Holého, Dušánka – jak se mu familiárně v etnologických a folkloristických kruzích říkalo – si zcela určitě vybaví zvonivý tón jeho hlasu jakoby se smíchem popisující úděl muzikantů. Sám se mezi praktikující hudebníky a zpěváky jistě řadil, ale rozhodně to nebyla jediná jeho osobnostní rovina.

Dušan Holý se narodil v Hrubé Vrbce 25. dubna 1933 rodičům Miroslavě a Martinovi Holým, jako druhorozený syn po starším Lubomírovi (1930–2011). Rodina Holých i celé prostředí hornácké obce, které ji obklopovalo, bylo velmi zpěvné. Otec Martin (1902–1985), vynikající zpěvák, tanečník, amatérský divadelník, ale i lidový filozof sám mnohé pochytil od své matky Kateřiny (1879–1963), Dušanovy babičky, která byla studnicí četných písní. Dušan Holý již od dětství s bratrancem a souputníkem Martinem Hrbáčem (1939) zapisovali do deníčku četné písničky, které leckde zaslechli. A že bylo co poslouchat. Hrubá Vrbka je spojena nejen s hudebním rodem Ňorků, ale i s působením Majstra Jožky Kubíka, jeho muziky a mnoha dalších hudebních osobností.

Po absolvování strážnického gymnázia se Dušan Holý rozhodl pro vysokoškolská studia v Brně, s nímž spojil své další působení. Nejprve si zvolil hereckou dráhu a nastoupil na Janáčkovu akademii múzických umění (1951–1952). Záhy ale změnil své zaměření a přihlásil se na Filozofickou fakultu tehdejší Univerzity Jana Ev. Purkyně, kde začal studovat obory národopis a hudební vědu (1952–1956). Tím se mu otevřely dveře do světa etnomuzikologie, v níž se etabloval jako erudovaný terénní badatel, ale i vědecký pracovník a univerzitní pedagog.

Již od roku 1959 byl asistentem na pozdější Katedře etnografie a folkloristiky, kde spolupracoval s osobnostmi moravského národopisu, jako byli Antonín Václavík, Richard Jeřábek, Václav Frolec, Bohuslav Beneš. Byl zde úspěšně habilitován (1968) a v roce 1990 byl jmenován profesorem národopisu už opět na Masarykově univerzitě. Na Ústavu evropské etnologie, jak se národopisné pracoviště později přejmenovalo, tvořil stabilní pedagogickou oporu budoucích absolventů oboru etnologie společně s Richardem Jeřábkem, Martinou Pavlicovou, Miroslavem Válkou, Alenou Křížovou, Danielelem Drápalou a dalšími. Působil zde aktivně až do roku 2012, kdy byl vědeckou radou Filozofické fakulty MU honorován statusem emeritního profesora. Zároveň také externě přednášel na Katedře skladby a dirigování na JAMU.

Spolupracoval i s akademickým pracovištěm pro etnografii a folkloristiku (dnešní Etnologický ústav AV ČR), kde se podílel na mnoha projektech s dalšími významnými osobnostmi oboru (Zdenka Jelínková, Karel Vetterl, Oldřich Sirovátka, Olga Hrabalová, Jaromír Gelnar, Věra Kovářů, později Marta Toncrová, Věra Frolcová, Jana Pospíšilová, Jarmila Procházková, Lucie Uhlíková aj.).

Ve svých četných odborných domácích i zahraničních publikacích vycházel především z aktivní znalosti rodného regionu, kde byly (a místy stále jsou) folklorní jevy velice živé. Vedle zpracování písňového repertoáru některých nositelů hudební tradice (Martin a Kateřina Holí, Jan Norek) se zabýval také rytmičkou, ornamentikou a interpretačními specifiky hry lidových hudebníků (Jožka Kubík, Samko Dudík). Aktivní komparační metodou nářevů a drobných motivů v hudební a písňové melodice a rytmech vysledoval podobné prvky nejen v celé oblasti moravsko-slovenského pomezí, s přesahem k jiným moravským regionům, ale i v širším evropském měřítku slovanských či neslovanských národů. Snažil se také o objasnění vztahu mezi verbální (textovou) a hudební složkou písně a jejich vzájemném vlivu na notační fixaci rytmu. Sledoval problematiku romského zpěvu a hudebního projevu (Růžena Danielová, Jožka Kubík, hudci v Podpolaní na Slovensku) včetně dopadu holokaustu na tuto menšinu.

Věnoval se také obecným terminologickým vztahům v oboru folkloristiky a variačnímu procesu ve folkloru a folklorismu. To byla jen sonda do tematického záběru Dušana Holého-etnomuzikologa.

Fakt, že byl Dušan Holý také sám jedním z nositelů hudební a písňové tradice Horňácka, jsem nastínila už v úvodu vzpomínky na tuto osobnost.

Již od dětství s bratrem Lubošem zpívali často dvojhlasně. Luboš barytonem a Dušan svým tenorovým projevem lidových zpěváků, které obdivoval ve svých muzikologických materiálech i Leoš Janáček. Už v Dušanových osmi letech (1940) společně s bratrem účinkovali ve filmu Karla Plicky *Věčná píseň*, zpíval také s myjavským primášem Samkem Dudíkem (1946), to už měl ale za sebou zkušenosti s vystupováním s Norkovou a Kubíkovou muzikou. Už při studiích

v Brně byl součástí Brněnské cimbálové muziky Antonína Jančíka a velice záhy po založení Brněnského rozhlasového orchestru lidových nástrojů (1952) se stal jeho sólistou, ale rovněž odborným a terénním poradcem. S brněnským rozhlasem a působením v BROLNU se otevřela dlouhá etapa spolupráce dalších osobností, jako byl Jaroslav Jurášek, Jaromír Nečas, Bohumil Smejkal, Alois Fiala, Emanuel Kuksa, František Dobrovolný, Jaroslav Jakubíček, Jindřich Hovorka, Miloš Štědroň aj. Činnost ve folklorním hnutí byla spojena mimo jiné s Národním ústavem lidové kultury a Mezinárodním folklorním festivalem ve Strážnici, kde často sám vystupoval, ať už jako zpěvák, či tanečník (v roce 1951 zde například vyhrál soutěž v odzemku), ale i jako autor, dramaturg nebo režisér pořadů. Nejinak tomu bylo i v rámci pořádání *Horňáckých slavností*. Zároveň patřil k zakladatelské generaci časopisu *Národopisná aktualita* (dnes *Národopisná revue*). V rámci své cesty interpreta lidové hudby se dostal ke spolupráci také s hudebními nakladatelstvími, jako byl Supraphon, Aton, Gnosis aj., kde spolu s různými hudebními kolektivy nahrával mnoho zvukových nosičů a snímků, na kterých se podílel také dramaturgicky.

Profesor Dušan Holý byl vzácnou a nezapomenutelnou osobností nejen moravské folkloristiky, ale i evropské etnomuzikologie. O to větší poctou pro mě je, že jsem mohla poznat tohoto velkého člověka alespoň zčásti jako jeden z jeho studentů. Dovolím si být v závěru svého příspěvku trochu osobní.

Když jsem se rozhodla pro studium etnologie na brněnské univerzitě, bylo to kvůli rodinnému vlivu mého dědy Zdeňka Kašpara, sběratele písňového repertoáru Valašska a primáše vsetínské Jasénky. O prázdninách před mým nástupem do prvního ročníku jsme společně seděli u televize, když se najednou objevila reportáž, v níž mluvil, velice bodře, ale přitom erudovaně, pan profesor Holý. Můj staříček, jak si nechával říkat, poznamenal: „*Dobře ho posлу́chaj, tento Dušan Holý ťa bude učit*“. Netrvalo dlouho a opravdu jsme se setkali s panem profesorem v jedné malé, studenty napěchované místnosti. Ti všichni přišli na hodinu s „Dušánkem“. Pan profesor nás nové podrobil motivačnímu průzkumu, proč že jsme si vybrali toto studium a já jsem popravdě odpověděla, jak to bylo. Zamrkal na mě a řekl, že dědečka zná. Od té doby mi spolužáci neřekli jinak než „vnučka“, a protože si mě hned pan profesor zapamatoval, stala jsem se mu prodlouženou rukou a hlasem při předčítání různých pasáží z článků a publikací, které pro nás na hodinu vybral. S nadšením jsem přijímala jeho neuvěřitelné postřehy a návody, kam až může zajít metamorfóza lidové písně. Někdy i v hodinách přestal s výkladem a podotkl: „*Já vám to raději ukážu*“. A jev, který popisoval, zasadil do kontextu dvou či více různých vyzpívaných variant.

Pan profesor Holý byl také mým vedoucím diplomové i disertační práce, tedy alespoň do doby, než jsem přerušila studium kvůli dětem. Když jsem se pak do studia vracela, svěřil mě moudře paní profesorce Pavlicové. Nadále jsme

zůstali v kontaktu, zvláště když potřeboval něco ověřit v písňovém archivu brněnského pracoviště Etnologického ústavu, kde jsem již během studia a potom i po něm působil jako odborný pracovník hudební folkloristiky. To pak svůj dotaz pěkně zformuloval do textové podoby a zaslal mi jej poštou: na obálce stálo – *Vážená paní kolegyně*. Vyloudilo mi to úsměv na tváři, že mě takto vnímá. Vždy, když jsem se blížila na konzultace, měl dveře pracovny do široka otevřené a zevnitř se ozývalo pohvizdování, nebo pobrukování některé z horňáckých melodii. Snažila jsem se všechny jeho připomínky vřít si co nejhlouběji do paměti. Myslím, že pan profesor byl jednou z osobností, které mě při mém studiu a obrovém formování velmi motivovaly, a za to mu budu vždy vděčná.

Na prahu nového roku, 2. ledna 2025 se však jeho pozemské dny naplnily a v 91 letech jeho hlas nenávratně umlkl. Etnomuzikologický svět přišel o svého významného vědce a badatele, horňácký region o část své duše znějící jako ozvěnou v mnoha jeho písních. A tato mezera je veliká, hluboká a citelná.

Ale jak sám uzavíral za textem písně svého otce: *„Mají se zpívat veselé a nejenom smutné písničky, a tak to má být“*.

*Smiluj se, Pane, nad můj dušú,
jak sa smiluje |: kocúr nad myšú. :|
Lud'om povezte, že už mna není,
že sem odešel |: nepoškvřený. :|*

Klára Císaríková
Brno

Výběrová bibliografie prof. Dušana Holého³

Podluží. Kniha o lidovém umění. Brno: Krajské nakladatelství, 1962, 194 stran (s V. Frolcem a R. Jeřábekem).

Hudební umění. In: Frolec, Václav – Holý, Dušan – Jeřábek, Richard (eds.): *Hornácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, 1966, s. 361–427, 507–508.

Probleme der Entwicklung und des Stils der Volksmusik. Volkstümliche Tanzmusik auf der mährischen Seite der Weissen Karpaten. Brno: Univerzita J. Ev. Purkyně, 1969, 208 stran.

3 Přinášíme jen přehled knižních prací prof. D. Holého. Podrobný soupis jeho díla najdeme v UHLÍKOVÁ, Lucie: *Dušan Holý. Bibliografická příloha NR č. 36*. Strážnice: NÚLK, 2022, 35 s.

- Glosy k dokumentačnímu záznamu, segmentaci a popisu tematické výstavby lidové písně. In: Holý, Dušan – Pala, Karel – Štědroň, Miloš (eds.): *Lidová píseň a samočinný počítač III. Sborník materiálů ze 3. semináře o využití samočinného počítače při studiu lidové písně (Brno 15. –16. 10 1974)*. Praha: Státní nakladatelství, 1976, s. 155–182.
- Umělecký vývoj. In: *BROLN. 25 let Brněnského rozhlasového orchestru lidových nástrojů*. Brno: Muzejní spolek v Brně a Československý rozhlas v Brně, 1977, s. 11–38.
- Zpěvnost. In: Jeřábek, Richard a kol.: *Proměny jihomoravské vesnice. Národopisné studie z Brumovic*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1981, s. 153–174.
- Mudrosloví primáše Jožky Kubíka*. Praha: Suprafon, 1984, 140 stran.
- Etnomuzikologie (Hudební folkloristika). In: Kol. autorů: *Hudební věda III. Historie a teorie oboru, jeho světový a český vývoj. Disciplíny hudební vědy (2. část). Hudebněvědecká dokumentace*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1988, s. 778–822.
- Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech*. Strážnice: Ústav lidové kultury Strážnice, 1993, 152 stran (s C. Nečasem).
- Mezi paletou a lidovou písní. O malíři Frolkovi a jeho rodině*. Brno: Host, 2000, 478 + XXXII stran (s L. Holou).
- Lidová hudba. Výběrová bibliografie*. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2008, 27 stran (s K. Cíсарikovou).
- Problémy vývoje a stylu lidové hudby. Lidová taneční hudba na moravské straně Bílých Karpat v subregionu Hornácko*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, 179 stran.

Odešel František Ledvinka

Dne 21. února 2025 ve věku nedožitých 85 let zemřel PhDr. František Ledvinka, etnograf, zakladatel a dlouholetý ředitel Muzea v přírodě v Zubrnici. Byl osobností, jejíž jméno je pojmem u odborné i laické veřejnosti díky celoživotní práci v oblasti lidového stavitelství, technických staveb a zejména záchraně unikátní venkovské architektury severních Čech.

František Ledvinka se narodil 11. května 1940 v Bratislavě. Po skončení druhé světové války se rodina přesídlila na sever Čech, nejprve do Malých Žernosek a později do Ústí nad Labem. Již v raném mládí František získal od svého otce úctu k památkám, přírodě a řemeslnému umu předků. I proto se rozhodl pro studium střední sklářské školy v nedalekých Teplicích, kde se poprvé setkal s Josefem Vařekou, tehdy vyučujícím na sklářské škole, později jedním z nejvýznamnějších českých etnografů a předním odborníkem v oboru lidové kultury. Po absolutoriu sice nastoupil do ústecké sklárny, ale silný vztah k venkovskému způsobu života v osobité krajině Českého středohoří a bezesporu i vliv PhDr. Vařeky jej nasměrovaly ke studiu etnografie a dějin umění na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Bezesporu k tomu přispěla i Františkova druhá záliba – horolezectví. Díky němu se nějaký čas věnoval opravám věží kostelů a zámků. Tato činnost jej přivedla ke spolupráci s památkáři a s okruhem dalších osob, které se pohybovaly v tehdy poněkud opomíjené oblasti kultury. Logickým vyústěním jeho činnosti byl v roce 1972 nástup do Okresního vlastivědného muzea v Ústí nad Labem, kde zprvu pracoval jako odborný pracovník. V krátké době se však František Ledvinka stal ředitelem muzea. Sedmdesátá léta byla obdobím devastujících zásahů do kulturního dědictví severozápadních Čech. Proto se svými kolegy prováděl terénní průzkumy, společně dokumentovali severočeské obce, které stále více ustupovaly těžbě uhlí, zaznamenávali vzpomínky pamětníků, shromažďovali předměty i další doklady vypovídající o venkovském životě a rozšiřovali jimi sbírky muzea. Z pozice vedoucího pracovníka se snažil o všestranný rozvoj muzea, jež v té době sídlilo v ne zcela vyhovujících prostorech trmického zámku. Postupně se snažil vytvářet nové expozice a získávat výstavní prostory, které muzeu chyběly. Cílenou a systematickou prací se mu zdařilo zavést plně funkční organizační model muzea a postupně jej stabilizovat i personálně. Nesporným úspěchem bylo také rozšíření muzea o rozsáhlou budovu bývalé školy, kde muzeum získalo adekvátní a důstojné zázemí.

Osobní odborný zájem věnoval František Ledvinka záchrannému výzkumu lidového stavitelství a také mizejícím technickým stavbám. Odborná činnost přivedla Františka Ledvinka k myšlence záchrany výjimečné architektury obce Zubrnice. Ve spolupráci s kolegy památkáři z tehdejšího Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Ústí nad Labem se mu podařilo v roce

1975 zachránit před demolicí barokní kostel sv. Máří Magdalény v Zubrnicih a také jednu z dominant zubnické návsi – rozsáhlou roubenou zemědělskou usedlost čp. 61. Ještě v průběhu záchranných prací na usedlosti čp. 61 změnil původní záměr využít objekt k rekreačním účelům v návrh výstavního prostoru budoucího expozičního celku muzea v přírodě. Svým odvážným a smělým přístupem tak patřičně projevil odhodlání realizovat v následujících letech muzeum lidových staveb Českého středohoří v obci Zubrnice.

Společně se svými kolegy z památkové péče a ochrany přírody začal připravovat koncepci muzea v přírodě. Ideu záchranného skanzenu pro region Českého Středohoří, na které spolupracoval především s předním českým etnologem a odborníkem na koncepční budování muzeí v přírodě PhDr. Jiřím Langrem, obhájil v roce 1977. Od tohoto roku se začala psát historie dnešního Muzea v přírodě Zubrnice, jehož základem se stala původní zástavba malebné severočeské vesnice.

František Ledvinka velmi rychle započal také s prvními transfery drobnějších lidových staveb a dílčích prvků ohrožených na původním místě postupující důlní činností, např. dřevěná barokní studna, kaple, pískovcové sloupky, kamenné nádrže, smírčí kříže apod. Díky nadšení, schopnostem a spolupráci s mnoha odborníky i dobrovolníky bylo možné již v roce 1988 zpřístupnit v Zubrnicih první expozici, a to statek čp. 61. Obnovou nebo rekonstrukcí procházely další stavby – stávající dům čp. 74 na návsi, bývalá škola, sušárna ovoce a Valšův vodní mlýn Týniště čp. 27. Postupně je doplnily zmíněné drobnější sakrální a hospodářské stavby. Souběžně s tím věnoval František Ledvinka svoji energii a um také rekonstrukci historické železniční trati Velké Březno – Zubrnice a významně se podílel na vzniku železničního muzea v areálu tamějšího nádraží. O pět let později roku 1993 František Ledvinka ukončil svoje působení v muzeu v Ústí nad Labem, aby se k 1. lednu 1994 stal vedoucím nově vzniklé instituce – Souboru lidových staveb Zubrnice pod správou Národního památkového ústavu v Ústí nad Labem. Významně přispěl k tomu, že se obec Zubrnice stala následujícího roku vesnickou památkovou rezervací.

František Ledvinka se rád obklopoval mladými a pro věc nadšenými lidmi. Velmi intenzivně spolupracoval se studenty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, vymýšlel a realizoval množství tematických programů a projektů, rozvíjel se studenty dobrovolnickou činností. Inspiraci ke svému konání nalézal i za hranicemi. Po vzoru německých muzeí, s jejichž odborníky pracovníky úzce komunikoval, se zaměřil na vytváření *živého muzea*, tedy paměťové instituce, která přinese návštěvníkům co největší množství autentických vjemů charakteristických pro venkovský život. K tomuto cíli kromě obnovených staveb vedly expozice v jednotlivých objektech a také zajímavé tematické programy z různých oblastí lidové kultury.

Františkův letitý vztah k přírodě se promítl i do jeho úvah o budoucí podobě a směřování zubnického muzea v přírodě. Jeho cílem bylo úzké propojení urbanisticky zajímavého a hodnotného celku s historickou krajinou, která obec obklopuje. Chtěl budovat *ekomuzeum*, v němž by významnou roli hrála soustava vodních děl – pěti mlýnů na Lučním potoce, při jehož toku stávalo v minulosti 27 vodních mlýnů. Kladl si za cíl zrekonstruovat na základě faktografických dobových dokumentů historickou plužinu, od obnovy historických cest přes obdělávaná políčka, ovocné sady, chmelnice až po venkovské zahrady. Přestože tento záměr již nestihl sám v plné míře zrealizovat, myšlenka vytvoření soustavy vodních děl provázaných s krajinou přetrvává i u jeho následovníků. Výrazem uznání významu a rozsahu práce Františka Ledvinky je cena Artis Bohemiae Amici udělená za záchranu cenné lokality Zubrnice a za celoživotní přínos k problematice tvorby muzeí v přírodě, kterou obdržel v roce 2018.

František Ledvinka vedl zubnické muzeum až do roku 2019 v pozici ředitele organizační složky nově zřízeného Národního muzea v přírodě se sídlem v Rožnově pod Radhoštěm. I po odchodu z vedoucí pozice zde nadále působil jako vědecký pracovník. Díky nezdolné energii a nadšení pro věc věnoval svoje odborné zkušenosti dalšímu rozvoji muzea. Doktor Ledvinka byl čestným členem Českého svazu muzeí v přírodě, u jehož vzniku stál, členem České národopisné společnosti, Asociace muzeí a galerií České republiky a mnoha poradních orgánů spolupracujících institucí. Býval pravidelným účastníkem řady odborných konferencí a seminářů, které obohacoval svými znalostmi severočeského regionu a především letitými praktickými zkušenostmi a poznatky. V roce 2021 získal z rukou prezidenta ČR cenu Josipa Plečnika za celoživotní přínos k ochraně a rozvíjení kulturního dědictví a lidových tradic.

František Ledvinka zůstane v paměti jako cílevědomý, pracovitý, občas až tvrdohlavý odborník, ale vždy přátelský a veselý kolega.

Magda Křivanová

Národní muzeum v přírodě, Muzeum v přírodě Vysočina

Výběrová bibliografie Františka Ledvinky

Zpravodaj 1983. Kroužek přátel železnice při Okresním vlastivědném muzeu v Ústí nad Labem. Ústí n. L.: Kroužek přátel železnice při Okresním vlastivědném muzeu. Spoluautor J. Matějka.

Poznámky k funkci dělnictva v etnických procesech na Ústecku před a po první světové válce. In: *Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku*. Č. 3. Praha: ÚEF, 1986, s. 230–237.

K některým otázkám bydlení, především českého dělnictva na Ústecku do roku 1938. In: *Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku*. Č. 5. Praha: ÚEF, 1986, s. 8–20.

- Vyklice, Lochočice a Otovice. *Dějiny zaniklých obcí*. Ústí nad Labem: Okresní národní výbor a Okresní archiv, 1987 (kol. autorů).
- Ústí nad Labem – romantická inspirace. Edice Země koruny české, regionální řada. Praha: Orbis, 1997 (kol. autorů).
- Destrukce českého venkova v severozápadním pohraničí. *Umění a řemesla* 39, 1998, č. 3, s. 9–14.
- Mlýn čp. 27 Týniště jako budoucí součást Muzea lidové architektury. In: *Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny I*. Vysoké Mýto: Okresní muzeum ve V. Mýtě, 2002, s. 86–94.
- Páter Anton Tscherney (1845–1927), významný vlastivědný pracovník na Ústecku. In: *Aktivity duchovních na poli vědy a kultury. Sborník příspěvků z vědecké konference k 100. výročí úmrtí Beneše Methoda Kuldy*. Rožnov p. R.: Město Rožnov p. R., 2003, s. 89–90.
- K sušárnám ovoce v Českém středohoří a rekonstrukce funkční teplovzdušné sušárny ovoce v Muzeu lidové architektury Zubrnice. In: *Sborník referátů ze semináře Vesnické technické památky. Výrobní objekty*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum ve V. Mýtě, 2004, s. 67–72.
- Evropská muzea v přírodě. Průvodce po evropských muzeích v přírodě. *Zprávy památkové péče* 65, 2005, č. 5, s. 455–456 (rec.).
- Vodní mlýny nad Zubrnicemi: průvodce po mlýně Týniště čp. 27. Zubrnice: Národní památkový ústav, ú.o.p. v Ústí nad Labem, 2005.
- Technické památky a lidová architektura Děčínska ve vybraných ikonografických materiálech – příklady praktického využití ikonografie. In: *Minulosti Českého Švýcarska 6. Sborník příspěvků historického semináře 2009*. Krásná Lípa: Správa Národního parku České Švýcarsko 2010, s. 125–145 [Joachim Preyss, 1791–1869].
- Muzea v přírodě z pohledu praktické památkové péče v souvislosti se současnými problémy. *Museum vivum. Sborník Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm* 6, 2010, s. 25–31.
- Mlýn Týniště čp. 28 s pilou a lisovnou oleje – nové objevy, příprava a realizace rekonstrukce. In: *Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny II*. Vysoké Mýto: Regionální muzeum ve V. Mýtě, 2010, s. 78–84.
- K výrobě mlýnských kamenů a několik poznámek k jejich druhotnému využití. In: *Sborník referátů ze semináře Vodní mlýny IV*. Rožmitál pod Třemšínem: Město Rožmitál p. T. a Podbrdské muzeum, 2012, s. 171–175.
- Domácké pálení destilátů. In: *Němci v českých zemích. Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách 7 / Die Deutschen in den böhmischen Ländern. Mitteilungen der Gesellschaft für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Ústí nad Labem: Společnost pro dějiny Němců v Čechách, 2013, s. 129–133.
- K výrobě mlýnských kamenů a příklady jejich druhotného využití. In: *Minulosti Českého Švýcarska. Sborník příspěvků historického semináře 2012*. Krásná Lípa: Správa Národního parku České Švýcarsko, 2013, s. 49–57.

Minulostí Českého Švýcarska IX. Krásná Lípa: Správa národního parku České Švýcarsko, 2015 (s K. Podroužkem a kol.).

Částečná transformace zubrnického skanzenu na ekomuzeum a vytvoření mlynářské naučné stezky. *Museum vivum. Časopis českých muzeí v přírodě* 12, 2017, s. 90–92.

Soubor lidové architektury Zubrnice a krajina. In: *Historická sídla v kulturní krajině. Sborník příspěvků z celostátního semináře konaného ve dnech 13. – 15. září 2017 v Hořovicích.* Praha: Národní památkový ústav, ú.o.p. středních Čech, 2018, s. 88–92 (s J. Ledvinkovou).

Obec Sázava včera a dnes. Polníčka: Tváře s.r.o., 2018 (s M. Šustrem).

Zubrnice v 19. století. Zubrnice: Národní památkový ústav – Soubor lidové architektury Zubrnice, 2018 (s P. Jančárkem a V. Houfkem).

Budování Muzea v přírodě v Zubrnici. *Museum vivum* 14, 2019, s. 105–110.

Blahopřání Aleně Kalinové

V oblasti české tradiční lidové výtvarné kultury není myslím odborníka, který by neznal etnografku PhDr. Alenu Kalinovou, kurátorku Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně (dále jen EÚ MZM).

Měla jsem příležitost poznat ji už jako studentka Ústavu evropské etnologie Filosofické fakulty Masarykovy Univerzity při psaní diplomové práce na téma *Zobrazování českých zemských patronů v lidovém a zlidovělém umění*, kdy se ujala role mé oponentky. Předtím jsme společně hledaly ve fondech EÚ MZM artefakty pro dokumentaci mé práce. S velkou pečlivostí mi předváděla kolekce keramiky, skla, malby a malby na skle, ceroplastik, plastik a děl dovednosti, o něž celý profesní život pečovala. Pro mě to byla cenná zkušenost i uvědomění, že být badatelkou snažící se pochopit výzkumné téma do šířky i hloubky je cesta, kterou bych ráda šla. Dnes jsem vděčná, že jsem roku 2020 mohla nastoupit do EÚ MZM a postavit se před velký úkol – postupně přebírat právě její fondy.

Před deseti lety blahopřály oslavenkyni k jejím šedesátinám archeoložka Zdeňka Měchurová (Kytíčka Aleně Kalinové. *Národopisný věstník* 1/2015) a dlouholetá kolegyně z EÚ MZM, Jarmila Pechová (Jubilantka Alena Kalinová. *Národopisná revue* 1/2015), které připojily její bibliografii z let 2004–2014. Pokusím se na ně navázat.

Alena Kalinová se narodila 6. 1. 1955 v Brně a celý život prožila v Olomučanech na Blanensku. Po absolutoriu studia etnografie a dějin umění na Filosofické fakultě UJEP v Brně (1974–1980) krátce působila jako kurátorka na oddělení architektury v Muzeu Města Brna na Špilberku. Od roku 1981 pracuje jako kurátorka sbírek lidového umění v EÚ MZM.

V profesní bibliografii jubilantky můžeme vysledovat několik vyhraněných okruhů, o nichž psaly již mé předchůdkyně. Jedná se především o celoživotní zaměření na obor lidové a zlidovělé keramiky. Vedle toho se soustředila na podmalby na skle a přispěla k jejich výzkumu a katalogizaci. V neposlední řadě se věnovala dějinám etnografie, jejího muzejnictví a sběratelství.

Zmíněným oblastem zasvětila i posledních deset let práce, které se nesou v duchu realizace velkých publikačních i výstavních počinů. Keramologické bádání a kontakty se zahraničními badateli zúročila při vzniku knih – *Posthabánské keramické umenie* (Budapest 2016) a *European Faience and Maiolica in the Collection of the Silesian Museum 1380–1853* (Opava 2021). Výsledkem studia mimořádných fondů keramiky EÚ MZM se staly dva reprezentativní katalogy – *Novokřtěnská, habánská a posthabánská fajáns v Moravském zemském muzeu 1600–1765* (Brno 2017) a nejnověji *Moravská lidová fajáns 1750–1880 v Moravském zemském muzeu v Brně* (Brno 2023), který získal cenu České národopisné společnosti.

K uplatnění mnohaletých odborných zkušeností Aleny Kalinové došlo při otevření stálé národopisné expozice EÚ MZM v dubnu 2021, k níž vyšel stejnojmenný katalog – *Lidová kultura na Moravě v zrcadle času* (Brno 2021). Nejenže se zasloužila o zpracování části lidové výtvarné kultury, je také autorkou osmnácti katalogových hesel zajímavých nebo pro lidovou kulturu příznačných výtvarných artefaktů (habánské přibory, cechovní džbány, kamnářská plastika, koutní hrnce, malba, podmalba na skle, dřevěná plastika, skleněné výrobky atd.).

K tomu se podílela coby kurátorka na přípravě dalších výstav jako *Za humny: Blatnice pod Svatým Antonínkem. Prezence regionů, měst a obcí Moravy* (Brno 2017) a *Pozapomenutý odkaz novokřtěnců. Keramická výroba a nožířství* (Brno 2022). Měla příležitost spolupracovat rovněž na větších výstavních projektech (*100. výročí vzniku samostatného Československa. Tradiční lidová kultura: výkladní skříň státu, vděčný symbol národa* nebo *Comenius 1592–1670. Doba mezi rozumem a šílenstvím. Jan Ámos Komenský a jeho svět*).

V letech 2017–2021 se Alena Kalinová zúčastnila přeshraničních grantových projektů INTERREG. Výsledkem společného projektu se západoslovenskou obcí Sobotíšť a Záhorským muzeem ve Skalici s názvem *Po stopách habánů* se stala realizace stálé expozice v rekonstruovaném Habánském sklepu ve Vacenovicích (okr. Hodonín). V rámci projektu *Tradice jedné hranice* s rakouskými partnery zpracovala keramickou produkci na Znojemsku od středověku do 20. století.

V uplynulém desetiletí se Alena Kalinová pravidelně zúčastňovala mezinárodních i domácích konferencí a seminářů. S příspěvky o podmalbách na skle každoročně (kromě covidových let) vystoupila na setkání *Hinterglassymposion* v rakouském Sandlu. O keramice jezdila přednášet do západoslovenské Modry na odborný seminář organizovaný v rámci akce *Keramická Modra – Slávnosti hlíny*.

Z tuzemských setkání jmenujme konference pořádané Komisí pro lidové obyčeje České národopisné společnosti, Subkomisí pro lidové obyčeje Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a Slováckým muzeem v Uherském Hradišti, které projednávaly témata *Erotika v lidové kultuře* (2016, 2017), *My a oni* (2018, 2019), *Tradiční kulturní kontexty pití alkoholu* (2021) nebo *Barva v lidové kultuře* (2022, 2023). Autorčiny příspěvky byly publikovány ve sbornících z uvedených akcí.

V sledovaném období patřila k její pracovní náplni rovněž recenzní a posudková činnost. Recenzovala nové publikace z oblasti keramiky, byla přizvána k lektorování publikací s tematikou keramiky a lidové výtvarné kultury, vyjadřovala se k návrhům na zařazení dokladů keramické produkce do krajských a státních seznamů nehmotného kulturního dědictví. Pro radu se na ni obraceli badatelé z řad studentů, pedagogů a kolegů z různých historických věd, ale i sběratelé, galeristé a starožitníci.

Jubilantka patří ve svém oboru k výrazným osobnostem. Je to ale také velmi vstřícná kolegyně, jež neodmítne pomoc. Bere zadané úkoly velmi vážně a nebojí se čelit náročným a dlouhodobým výzvám. A také umí odmítnout vše, co jí nedává smysl, anebo nemá takovou hodnotu. Vnímám ji jako bystrého člověka s velkou odhodlaností postavit se za svůj názor. A zároveň ji vidím jako laskavou ženu s vtipem a nadhledem, se kterou se dají probírat jak hluboké myšlenky vědecké práce, tak třeba i rodina nebo zahrada.

Srdečně jí tedy do dalších let přeji spoustu radosti v pracovních i rodinných chvílích, hodně nadhledu, optimismu, humoru, lásky a hlavně zdraví.

Šárka Prokešová

Etnografický ústav MZM Brno

Výběrová bibliografie Aleny Kalinové (2016–2025)

Monografie

Posthabánské keramické umenie / A poszthabán kerámiaművészet. Budapest: Novella Kiadó, 2016, 319 s. (s M. Pastierikovou).

Novokřtěnská, habánská a posthabánská fajáns v Moravském zemském muzeu (1600–1765) / Anabaptist, Haban and Post-Haban Faience in the Moravian Museum (1600–1765). Brno: Moravské zemské muzeum, 2017, 287 s.

Příběh keramiky z Olomučan. Blansko: Muzeum Blanenska, 2017, 151 s. (s P. Komínkovou a P. Lesovou).

European Faience and Maiolica in the Collection of the Silesian Museum 1380–1853. Opava: Slezské zemské muzeum, 2021, 468 s. (s J. P. van Soestem a M. Janákem).

Moravská lidová fajáns 1750–1880 v Moravském zemském muzeu v Brně. Moravian Folk Faience 1750–1880 in the Moravian museum in Brno. Brno: Moravské zemské muzeum, 2023, 610 s.

Kapitoly v knihách

Das Töpferhandwerk in Kunštát na Moravě. In: Grunwald, Lutz (ed.): *Den Töpfern auf den Spur – Orte der Keramikherstellung im Licht der neuesten Forschung.* 46. Internationales Symposium Keramikforschung des Arbeitskreises für Keramikforschung und des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz vom 16. bis zum 20. September in Mayen. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2015, s. 375–382.

Motiv vinné révy na lidových fajánsích. In: Kol.: *Velkobílovičtí vinaři. Z historie a současnosti velkobíloveckého vinařství.* Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2017, s. 158–163.

- Poselství příběhu o sv. Jenověě Brabantské v lidových podmalbách na skle. In: Číhal, Petr (ed.): *Erotika v Lidové kultuře*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2018, s. 159-166.
- Odras víry v lidové výtvarné kultuře. Evangelické podmalby na skle. In: Číhal, Petr (ed.): *My a oni. Domáci a cizí v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2019, s. 229-240.
- Kazeta s příbory – Nádržka na vodu (lavabo). In: Stolárová, Lenka – Vlnas, Vít (eds.): *Comenius 1592-1670. Doba mezi rozumem a šílenstvím. Jan Ámos Komenský a jeho svět*. Brno – Ústí nad Labem: Moravské zemské muzeum – Fakulta umění a designu Univerzity J. Ev. Purkyně, 2020, s. 159-162.
- Odras pití alkoholu a kouření v keramické produkci. In: Číhal, Petr (ed.): *Tradiční kulturní kontexty pití alkoholu a kouření*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2021, s. 105-116.
- Novokřtěnecké (habánské) příbory (s. 42-45) – Džbán kunštátského hrnčířského cechu z roku 1657 (s. 46-47) – Talíř s motivem stromu a vnošením 1685 (s. 48-51) – Džbán s mlynářským znakem z roku 1785 (s. 66-69) – Čepák s rychtářskou scénou (s. 70-73) – Novokřtenci a zhotovování střešní krytiny (s. 74-77) – Džbán se znakem horníků (s. 78-81) – Podmalba na skle Nalezení sv. Jenověy (s. 86-88) – Dřevěná plastika Moravské orlice (s. 89-91) – Hrnec s motivem Ukřižovaného Krista (s. 98-99) – Kamnářská plastika lva (s. 103-105) – Malba na plátně Panny Marie Provodovské (s. 106-108) – Dřevěná plastika Panny Marie z vesnické kapličky (s. 118-120) – Výklenkový kachel s reliéfem Panny Marie (Immaculaty) (s. 121-123) – Montáž v láhvi-Narození Páně (s. 124-126) – Koutní hrnec s víkem (s. 130-133) – Svícen a krucifix ze stříbrného skla (s. 172-175) – Malované tabule Heřmana Landsfelda (s. 290-293). In: Beránková, Helena – Dvořáková, Hana (eds.): *Lidová kultura na Moravě v zrcadle času*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2021.
- Moravská fajáns a porcelánový dekor / Moravian faience and porcelain decoration. In: Petrakovičová Šikulová, Agáta – Tarkayová, Viera (eds.): *Keramický dekor inšpirovaný porcelánom*. Zborník z medzinárodného odborného seminára konaného 9. septembra 2022 v Modre. Modra: SNM – Múzeum Ľudovíta Štúra, 2022, s. 53-61, 131-140.
- Podmalby na skle MGP v kontextu muzejních sbírek v českých zemích. In: Kafka, Luboš a kol.: *Ze svatého koutu světnic. Lidové podmalby na skle ze sbírky Muzea a galerie v Prostějově*. Prostějov: Muzeum a galerie, 2022, s. 30-32.
- Barva v lidovém výtvarném umění. Lidová fajáns. In: Číhal, Petr (ed.): *Barva v lidové kultuře*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2023, s. 111-120.
- Keramika – Marie Kotrbová, roz. Procházková. In: Dedík Šidlíková, Zuzana (ed.): *ÚLUV 1945-1989. Řemeslo se značkou*. Bratislava: ÚLUV, 2025, s. 172-179, 254-255.

Studie a články

Nové poznatky o výzkumu novokřtěnecké keramiky v letech 1940–1945 v Moravském zemském muzeu. *Folia ethnographica* 49, 2015, č. 2, s. 101–124.

The Collection of Anabaptist (Hutterite) Ceramics in the Moravian Museum in Brno. *Acta Ethnographica Hungarica* 60, 2015, č. 2, s. 371–386.

Podíl soukromých sběratelů na utváření sbírek Etnografického ústavu Moravského zemského muzea. MUDr. Antonín Novotný (1890–1961). *Folia ethnographica* 50, 2016, č. 1, s. 39–50.

Novokřtenci na Moravě a jejich kulturní odkaz. *Národopisná revue* 26, 2016, č. 4, s. 265–271.

K osobnostem brněnského kulturního života. MVDr. Josef Dostál (1894–1970). In: *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna* 30. Brno: Archiv města Brna, 2017, s. 252–270, obr. příl. XX–XXV (s H. Jordánkovou).

Naše Anička Hrčková

„Na svatého Řehoře, šelma sedlák, který neoře.“ Krásné lidové rčení pro den, kdy před sedmdesáti lety spatřila světlo světa naše milá kolegyně, etnografka Anička Hrčková. Být selkou, určitě by si přivstala, aby připravila svému muži „desatu“ a on mohl vyrazit na pole. Pro ni totiž rozhodně nikdy neplatilo další známé přísloví *„březen, za kamna vlezem“*. Taková byla a stále je neúnavná, pracovitá, moudrá, upřímná a velmi srdečná Anička. O životní a profesní dráze naší milé kolegyně bylo v tomto časopisu pojednáno přesně před deseti lety. Připomeňme tedy v úvodu alespoň stěžejní události, které formovaly její soukromý a profesní život.

Vyrostla v Rožnově pod Radhoštěm, kde žila v úzkém sepětí s přírodou okolních Beskyd, vychovávaná v křesťanské víře, spjatá s lidovými tradicemi Valašska. Od raného dětství navštěvovala s rodiči nejrůznější folklorní akce a postupně se stala členkou několika pěveckých a tanečních souborů, jako byly rožnovská Javořina, vsetínská Jasénka, rožnovský ženský sbor Polajka a další. Zpívala a natáčela také s cimbálovou muzikou Technik nebo s folklorním souborem Valašský vojvoda. Přitom se seznamovala s mnoha významnými osobnostmi folklorního dění. Patřil mezi ně i tehdejší nový ředitel Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm Jaroslav Štika. V této instituci absolvovala Anička v době gymnaziálních studií brigádu, která spočívala v provázení muzejních návštěvníků. Tato činnost i celkové prostředí se jí natolik zalíbily, že začala uvažovat o studiu, jež by jí následně umožnilo v muzeu pracovat. A to se jí podařilo. Po absolutoriu oborů etnografie a historie na Filozofické fakultě dnešní Masarykovy univerzity v Brně byla Anna, tehdy Kramolišová, do zmíněného muzea přijata jako etnografka. Za necelé tři roky našla místo v témže oboru v Okresním vlastivědném muzeu v Novém Jičíně, kde v jedné z muzejních poboček, Štramberku, poznala svého budoucího manžela Josefa Hrčka, spolupracovníka učitele a folkloristy Cyrila Hykla. V té době dosáhla Anička na své alma mater doktorského titulu. Štramberk, kde spolu s manželem postupně vychováli tři děti, se stal jejím druhým domovem.

Na dobu Aniččina působení v souboru Jasénka vzpomíná jeho vedoucí Alena Zdražilová: *„Anička, naše Drmolíška! Často vzpomínám na její krásný komponovaný pořad Já mám doma trnku, ve kterém pěvecký soubor Jasénčanky s cimbálovou muzikou Malá Jasénka a cimbálová muzika Pramínky z Kopřivnice připomněly lašské a valašské písně věnované stravování našich předků a který sama provázela skvělým mluveným slovem. Není divu, že byl o pořad velký zájem. Žažily jsme toho spolu hodně. Dodnes nemohu například zapomenout na to, jak Zdeněk Kašpar při nominaci souboru Jasénka na festival do Francie řekl, že pojede i skvělá zpěvačka, tehdy Anička Kramolišová, naše usměvavá,*

vždy s dobrou náladou upovídáná Drmoliška. Tak jsme jí říkali. Byla jsem velmi ráda, měla jsem vedle sebe spřízněnou duši. Cesta krásně ubíhala, autobus měl klimatizaci, bylo nám dobře. Dojeli jsme na místo – a Anička najednou nemohla promluvit. Z té klimatizace jí odešel hlas a ani jednou si nezazpívala... Inu, i takové věci se stávají. Neubralo nám to však na dobré náladě, kterou jsme spolu i tentokrát sdílely.“

Léta strávená na filozofické fakultě znamenala pro Aničku jedno z nejdůležitějších a zároveň nejkrásnějších období jejího života. Jakmile někdo z kolegů zabrousí na toto téma, Anička se rozzáří oči, usměje se a začne vyprávět. Dodnes vzpomíná na vážené pány profesory, ke kterým chovala velkou úctu a jež se postupně stali jejími dobrými přáteli. V době, kdy Anička již nebyla na fakultě nováčkem, nastoupila do prvního ročníku Alena Křížová, tehdy Jeřábková, dnes profesorka Ústavu evropské etnologie na téže fakultě. Jak vlastně vnímala nastupující mladá studentka nové prostředí, v němž se vedle vysoce erudovaných vyučujících denně setkávala se staršími spolužáky?

„Když jsme nastoupili v roce 1975 do prvního ročníku studia etnografie na Filozofické fakultě brněnské univerzity, která tehdy nesla jméno Jana Evangelisty Purkyně, vzhlíželi jsme s respektem ke starším spolužákům, se kterými jsme se pomalu seznamovali. Neformální příležitosti byly exkurze a terénní výzkumy, ale využívali jsme i krátké kontakty o přestávkách na chodbě. Nasávali jsme od služebně zkušenějších studentů cenné rady týkající se především našich vyučujících – jaké mají požadavky, na co si máme dát pozor, na co jsou hákliví, jaké jsou jejich oblíbené chytáky při zkouškách. A s chutí jsme vyslechli i zábavné historky. Jednou z ochotných respondentek byla Anička Kramolišová. Jako poloviční Valaška jsem podvědomě cítila jakousi pokrevní blízkost, zvukomalebné nářečí evokovalo atmosféru dětských let. A nakonec společný zájem o lidový oděv, o kroje, výšivky a jejich výzdobu utužil naši blízkost a porozumění i po absolutoriu a působení v praxi. Nejen společné odborné zájmy, ale také smysl pro spravedlnost, zásadovost, otevřenost a kolegiální vstřícnost Aničky Hrčkové potvrzovaly a prohlubovaly přátelský vztah při každém setkání na seminářích a konferencích, byť se odehrály s několikaměsíční pauzou. A ta radost slyšet zase znovu ten divčí zvonivý smích! Nezaměnitelný jako před léty.“

V dnešním Muzeu Novojičínska působí Anna Hrčková již plných čtyřicet tři let. Za tu dobu zde vytvořila mnoho krásných výstav, napsala velké množství odborných textů nejen do muzejního věstníku, ale i do prestižních národopisných časopisů a sborníků, vydala samostatnou publikaci i katalogy, vytvořila scénáře k folklorním pořadům. Že je spolupráce s Aničkou k nezaplacení, potvrzuje botanička Muzea Novojičínska Petra Mičková, která s ní nějakou dobu sdílela také společnou kancelář: *„V roce 2016 mě Anička vyzvala ke spolupráci na její výstavě s názvem Léčivá síla rostlin v tradiční kultuře Novojičínska. Došlo*

k úžasnému propojení botaniky a etnografie, ale hlavně k nádherné spolupráci, při níž se ukázalo Aniččino plné pracovní nasazení, jemůž předcházela důkladná příprava a promyšlenost celého projektu. Mým hlavním úkolem bylo nasušit a vylisovat poměrně velké množství léčivých rostlin a k jejich lidovým pojmenováním přiřadit odborné názvy. Anička ke všemu vytvořila poutavé texty a výstavu koncipovala tak, aby ji mohli navštěvovat i ti nejmenší. Instalovali jsme ji v reprezentativním Rytířském sále novojičinského zámku, který po celou dobu výstavy nádherně voněl. Pozornost návštěvníků poutaly zejména trhovstánky babky bylinkářky a chlěv s dermoplastickými preparáty hospodářských a domácích zvířat s rostlinami s léčivým a magickým významem. Spolupráce s Aničkou na této výstavě byla pro mě cennou zkušeností a zároveň velkou ctí. Dodnes oceňuji její naprosto profesionální přístup. Jsem vděčna za možnost prezentace rostlin a jejich významu v životě lidí v historickém i současném kontextu. A hlavně si vážím příjemné přátelské atmosféry, která mezi námi při realizaci výstavy panovala.“

Vedle muzejní práce má Anička ještě spoustu dalších aktivit týkajících se nejen milovaného oboru. Dlouhodobě spolupracuje s Národním ústavem lidové kultury ve Strážnici a podílí se na tvorbě programů pro tradiční strážnický festival. Je dlouholetou členkou Komise pro lidové obyčaje České národopisné společnosti a Etnografické komise Asociace muzeí a galerií České republiky. Zájmově se věnuje zpívání v chrámovém sboru a působí v ochotnickém souboru ve Štramberku.

Milá Aničko, do dalších let ti přejeme hodně dobrého zdraví, neutuchajícího optimismu a plno lásky ze strany tvých nejbližších, přátel, kolegů. A my, níže podepsané, ti upřímně děkujeme za každou chvíli, kterou s tebou můžeme sdílet na společném pracovišti, za tvoji ochotu a vstřícnost, tvoje moudré rady, předávání zkušeností a přátelství, bez něhož by mnohé nebylo možné. A ještě jedno přání připojíme, ale nejdřív něco hezkého prozradíme: nedávno ses stala babičkou. Krásnější dar v roce tvého životního jubilea jsi snad nemohla dostat. Je to dar z nebes. Užij si tedy vnoučka ve zdraví a radosti dlouho, předlouho!

Markéta Palowská a Eva Glogarová
Muzeum Novojičinska

Bibliografie Anny Hrčkové

Kapitoly v knihách, články, zprávy

Tradiční jarmoky. *Národopisné aktuality* 18, 1981, č. 4, s. 332 (s L. Kuželou).
Životnost výročních obyčejů na severním Valašsku. In: *Výroční obyčaje*. Brno: Blok, 1982, s. 251–255.

- Současná svatba v Rožnově pod Radhoštěm. In: *Svatební obřad*. Brno: Blok, 1983, s. 119–126.
- Narození dítěte v současném Rožnově pod Radhoštěm. In: *Čas života*. Brno: Blok, 1984, s. 127–133.
- Výroční obchůzky v Trojanovicích. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 36, 1985, s. 54–58.
- Etnofilm 1985 v Rožnově pod Radhoštěm. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 37, 1986, s. 71–72.
- Lidová strava na Novojičínsku. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 38, 1986, s. 47–51.
- Klátový úl ve Starém Jičíně. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 39, 1987, s. 73–74.
- Polévky a moučná jídla na Novojicku. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 40, 1987, s. 28–34.
- Vzpomínka na Cyrila Hykla. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 39, 1987, s. 47–49.
- Kraslice ve sbírkách OVM v Novém Jičíně. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 41, 1988, s. 57–64.
- Výroční obchůzky na Frenštátsku. In: *Obřadní obchůzky*. Uherské Hradiště: Slováké muzeum, 1988, s. 201–207.
- Současné mikulášské pečivo ve Štramberku. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 43, 1989, s. 63–64.
- Jídelníček pracovních dnů na Novojičínsku. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 45, 1990, s. 52–55.
- Sezónní jídla v okolí Štramberka. *Zpravodaj města Štramberka* 3, 1990, s. 19–20.
- Slavnosti ve Frenštátě pod Radhoštěm. In: *Město: prostor, lidé, slavnosti*. Uherské Hradiště: Slováké, 1990, s. 219–224.
- Štramberské pouti. In: *Slavnosti v moderní společnosti*. Strážnice: NÚLK, 1991, s. 79–82.
- Obřadní vánoční strava na Frenštátsku. *Hlasy muzea a archivu ve Frenštátě pod Radhoštěm* IX, 1992, č. 4, s. 79–81.
- Etnografie. In: *Historie obce Lichnova*. Nový Jičín, 1993, s. 82–85.
- Vojenské odvody ve Frenštátě pod Radhoštěm. *Hlasy muzea a archivu ve Frenštátě pod Radhoštěm* IX, 1994, č. 2–3, s. 48–52.
- Štramberk od masopustu do Velikonoc. *Zpravodaj města Štramberka* 1, 1995, s. 12–14.
- Etické představy v tradiční lidové kultuře ve Štramberku. In: *Etika a tradiční lidová kultura*. Strážnice: NÚLK, 1998, s. 124–133.
- Hry dětí ve Štramberku v době 1. republiky. In: *Folklor pro děti a děti pro folklor*. Strážnice: NÚLK, 2000, s. 56–63.

- Štramberk v době velikonoční. *Zpravodaj města Štramberka* 2, 2003, s. 20–21.
- Sbor dobrovolných hasičů ve Štramberku. In: *Zvyky a obyčeje socioprofesionálních skupin*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2005, s. 201–210.
- Co se dříve jedlo pod Štramberskou trúbou*. Štramberk: Šmíra-Print, 2007.
- Obdarování v současném Štramberku. In: *Dary a obdarování*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2007, s. 109–115.
- Pánbu ví a všichni svatí, aneb co o nich možná nevíte. *Vlastivědný sborník Novojičínska* 58, 2008, s. 72–84.
- Prodej sukníčku – uctí kmotřičku. Proměny instituce kmotrovství ve Štramberku. In: *Štramberk – Moravský Betlém*. Štramberk, 2009, s. 207–229.
- Poutě ve Štramberku a slavný Kotouč. In: *Štramberk – Moravský Betlém*. Štramberk, 2009, s. 103–119 (s J. Hrčkem).
- Formy postních a velikonočních obyčejů v lokalitách okresu Nový Jičín. *Vlastivědný sborník Novojičínska* 59, 2009, s. 60–80.
- Výročí otevření muzejní expozice Kravařsko. *Novojičínský zpravodaj*, červen 2020, s. 9.
- Formy péče o zdraví těla v lokalitách okresu Nový Jičín. In: *Tělo jako kulturní fenomén*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2010, s. 165–178.
- Rači oči ve vině uživej. Péče o tělesné zdraví v lokalitách okresu Nový Jičín. *Vlastivědný sborník Novojičínska* 60, 2010, s. 52–74.
- Emancipovaný muž aneb Fousatá matka. In: *Svět mužů a žen. Muž a žena ve svědectvích lidových tradic*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2011, s. 79–84.
- Formy jarních a letních obyčejů v lokalitách okresu Nový Jičín. *Vlastivědný sborník Novojičínska* 62, 2012, s. 173–183.
- Kroj na Kravařsku. In: *Kulturně-historická encyklopedie českého Slezska a severovýchodní Moravy*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2013, s. 494–495.
- Zvykoslovný cyklus výroční. *Kulturně-historická encyklopedie českého Slezska a severovýchodní Moravy*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2013, s. 564–566 (spoluautorka).
- Zvířata ve výročních obyčejích v lokalitách okresu Nový Jičín. In: *Zoomorfická tematika v lidových tradicích*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2013, s. 24–32.
- K výstavě malovaného nábytku v Muzeu Novojičínska. *Vlastivědný sborník Novojičínska* 64, 2014, s. 193–195.
- Co možná nevíte o pohance. *Vlastivědný sborník Novojičínska* 65, 2015, s. 109–113.
- Rostliny v lidovém léčitelství v německé regionální literatuře Kravařska. In: *Léčení a léčitelství v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovácké muzeum, 2015, s. 127–138.

- Tradiční jídla a speciality z Poodří a Podpolání*. [Bartošovice]: MAS Regionu Poodří, 2015, s. 7–13.
- Laštovičín hnízdo nadrobno utluč... Zvířata jako předmět i prostředek v léčitelství na Novojičínsku. In: *Fragmenty z historie medicíny a veterinárního lékařství*. Brno: Technické muzeum, 2016, s. 193–197.
- Formy letních a podzimních obyčejů v lokalitách okresu Nový Jičín. *Vlastivědný sborník Novojičínska* 66, 2016, s. 205–220.
- Formy iracionální péče o domácí zvířata v tradiční kultuře Novojičínska. *Vlastivědný sborník Novojičínska* 68, 2018, s. 111–121.
- Jakub Turek, pedagog a vlastivědný pracovník (23. březen 1883 – 9. květen 1954). *Vlastivědný sborník Novojičínska* 68, 2018, s. 147–150.
- Léčivá síla a moc rostlin v tradiční kultuře Novojičínska. *Hlasy Muzea ve Frenštátě pod Radhoštěm* XXXV, 2018, č. 1–4/, s. 75–82 (s P. Mičkovou a R. Sobotíkovou).
- Formy adventních obyčejů v lokalitách okresu Nový Jičín. I. část. *Vlastivědný sborník Novojičínska* 69, 2019, s. 111–125.
- Výroční obyčeje jako integrační prvek v nově osídlených lokalitách okresu Nový Jičín. In: *My a oni. Domáci a cizí v lidové tradici*. Uherské Hradiště: Slovacké muzeum, 2019, s. 25–30.
- Formy adventních a vánočních obyčejů v lokalitách okresu Nový Jičín. II. část (dokončení). *Vlastivědný sborník Novojičínska* 70, 2020, s. 99–125.
- Formy masopustních obyčejů v lokalitách okresu Nový Jičín. *Vlastivědný sborník Novojičínska* 71, 2021, s. 77–97.

Recenze

- Ludvík Kunz: Hudecko-cimbálová muzika na Kravařsku z přelomu 18. a 19. století. *Časopis Slezského muzea, série B*, 31, 1981, s. 129–136. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 32, 1983, s. 69.
- Eva Jelínková: K životnosti lidových obyčejů na Novojičínsku. In: Výroční obyčeje. Současný stav a proměny. Brno, 1982, s. 272–275. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 37, 1986, s. 76–77.
- Jiří Pavelčík: Několik poznatků k průběhu masopustních zvyků na Opavsku. *Časopis Slezského muzea, série B*, 35, 1986, s. 247–256. *Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín* 41, 1988, s. 78.
- Lidová malířství rodu Hánů z Blatnice pod Svatým Antonínkem – Aj, to sú maléri od Boha samého. *Slovácko* XLIX, 2007, s. 114–116

Výstavy

- Koření v kuchyni našich babiček*. Okresní vlastivědné muzeum Nový Jičín, Žerotínský zámek, 1987.
- Advent a Vánoce*. Okresní vlastivědné muzeum Nový Jičín, Muzeum Bílovec, 1999.

Pánbu ví a všichni svatí. Okresní vlastivědné muzeum Nový Jičín, Žerotínský zámek, 2007.

Svatý Lukáš, malář Boží. Okresní vlastivědné muzeum Nový Jičín, Frenštát pod Radhoštěm, 2012.

V naší komoře malované lože. Muzeum Novojičínska, Žerotínský zámek, 2012.

Kouzlo vánočního stromu. Muzeum Novojičínska, Žerotínský zámek, 2013 (spoluautorka).

Léčivá síla a moc rostlin v tradiční kultuře Novojičínska. Nový Jičín, Žerotínský zámek, 2016, spoluautorka botanička Mgr. Petra Mičková.

Z rajske zahrady. Nový Jičín, Žerotínský zámek, 2022.

Radostné Vánoce. Nový Jičín, Žerotínský zámek, 2023.

Slavné Velikonoce. Nový Jičín, Žerotínský zámek, 2024.

Pořady na MFF Strážnice

Za nebeskou bránou. I. Od Hromnic do svatého Jána. 2010.

Za nebeskou bránou II. Od svaté Máří do Tří králů. 2014.

Já mám doma trnku. 2015.

Andělové – Boží to poslové. 2022

Nebe podle múz. Vesele i vážně o světcích v divadelních hrách a písniích z operet, muzikálů. 2025.

K životnímu jubileu Blanky Soukupové

Dne 24. března 2025 oslaví významné životní jubileum etnoložka a historička doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc., jejíž dílo znají především badatelé zabývající se problematikou národních identit, urbánní antropologií, historií oboru etnologie/antropologie a dějinami a identitou židovské menšiny ve střední a východní Evropě. Časově zabírá její práce období od poloviny 19. století do současnosti.

Blanka Soukupová se narodila 24. 3. 1965 v Praze a po absolvování přírodovědného gymnázia s výtvarným zaměřením se rozhodla věnovat studiu etnologie a folkloristiky na katedře národopisu (etnografie a folkloristiky), pozdějším Ústavu etnologie FF UK. Studium dokončila roku 1988 s vyznamenáním a byl jí udělen titul PhDr. Ještě za studií vydala několik prvních statí zabývajících se korporativním životem v 19. století a kalendářovou literaturou. Už v těchto prvních dílech se objevují náznaky témat a otázek, které následně formovaly celé její dílo, zejména mezietnické soužití nebo význam spolkové činnosti ve velkých městech na formování národních identit v 19. a 20. století.

Roku 1994 se stala kandidátkou věd (CSc.) a na konci 90. let vydala i svoje první studie týkající se specifiky života židovské menšiny v 19. století a v meziválečném období. Židovská menšina pro ni původně představovala především případovou studii pro téma spolkové činnosti, mezietnického soužití a formování identit v urbánním prostoru. Autorka sama se k židovské identitě či původu nehlásí a téma zpracovává z pozice nezúčastněné pozorovatelky. Právě židovské problematiky se ale týkají její asi nejvíce citované texty, zejména ty, které pojednávají o problematice antisemitismu během 1., 2. a 3. republiky.

V roce 2008 úspěšně zakončila habilitační řízení na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy na Ústavu hospodářských a sociálních dějin a byla jmenována docentkou v oboru hospodářských a sociálních dějin. Před rokem a půl nastoupila na Zápaadočeskou univerzitu v Plzni na katedru antropologie a blízkovýchodních studií. Vedle toho stále již od roku 1993 působí na Fakultě humanitních studií UK, na katedře historických věd, byť po nedávném vyřazení etnologie z výuky pouze na částečný úvazek. Je i posilou badatelského týmu na Ústavu dějin umění AV ČR.

Za téměř pětáctilet svého plodného tvůrčího života vydala šest samostatných vědeckých monografií, z nichž je nejcitovanější monografie z roku 2016 o více než 600 stranách s názvem *Židé v českých zemích po šoa: Identita poraněné paměti*. Jde o obsáhlou historii poválečných dějin českého židovstva a jeho potýkání se s proměňujícími režimy ve stínu tragédie holokaustu. Dále vydala jednu monografii v autorské spolupráci s Petrem Lozoviukem, připravila jako editorka a hlavní autorka 24 kolektivních monografií, tři vědecké sborníky a editovala tři čísla časopisu *Urban people*. Je autorkou 51 studií v časopisech.

Vedle toho vydala 49 kapitol v monografiích a dalších 69 statí ve vědeckých sbornících. Je také autorkou tří vysokoškolských učebnic o urbánní antropologii a studiu etnických menšin.

Dílo Blanky Soukupové je teoreticky pevně zakotveno v oboru etnologie, avšak autorka má co říci i dalším oborům. Vysoký smysl pro detail ocení historikové, kteří v jejích dílech naleznou velké množství konkrétních informací a reálií, zatímco například politologové a sociologové v nich naleznou podklady pro své úvahy o sociální změně nebo vývoji politiky národních identit.

Autor tohoto textu měl poprvé tu čest seznámit se s Blankou Soukupovou během obhajoby své dizertační práce. Od té doby jsme spolupracovali na několika významných projektech týkajících se vizuálního antisemitismu a paměti holokaustu. Je mou ctí nazývat paní docentku kolegyní a mnohdy i mentorkou, na kterou se jako mladší badatel vždy mohu obrátit s odborným problémem.

Židé někdy oslavencům při narozeninových oslavách přejí „ad mea va-esrim“, neboli ať oslavenec dožije „až do sto dvaceti“, což je podle tradice požehnaný Mojžíšův věk. V případě Blanky Soukupové by to znamenalo, že má ještě celou druhou polovinu tvůrčího života před sebou. Rád jí tímto přeji, aby i ta další desetiletí byla stejně plodná a badatelsky uspokojující jako ta první.

Zbyněk Tarant

Západočeská univerzita v Plzni

Výběrová bibliografie Blanky Soukupové

Monografie

Česká společnost před sto lety: Identita, stereotyp, mýtus. Praha: Sofis, 2000.

Židé v českých zemích po šoa: Identita poraněné paměti. Bratislava: PT Marenčin, 2016.

Identita intenzivní naděje: Židé v českých zemích v první Československé republice. Bratislava: PT Marenčin, 2022.

Identita destabilizace a nejistoty. Antisemitismus v českých zemích v prvorepublikovém Československu. Bratislava: PT Marenčin, 2024.

Antisemitská propaganda a „věda“ v protektorátu Čechy a Morava. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2024 (s P. Lozoviukem).

Kolektivní monografie

Mýtus – „realita“ – identita: Státní a národní metropole po první světové válce. Praha: FHS, 2012, (se Z. Jurkovou, M. Hrochem a H. Ch. Scheu).

Společnost českých zemí v evropských kontextech: České evropanství ve srovnávacích perspektivách. Praha: FHS, 2012 (s R. Godula-Węclawowicz a M. Hrochem).

- Mýtus – „realita“ – identita: Národní metropole v čase vyvlastnění, kolaborace a odporu.* Praha: FHS, 2013, (s R. Godula-Węclawowicz).
- Bílá místa ve výzkumu holokaustu.* Praha: Spolek akademiků Židů, 2014, (s T. Jelínkem).
- Mýtus – „realita“ – identita: Socialistické metropole v zápasech o novou přítomnost a vizi šťastné budoucnosti.* Praha: FHS, 2014, (eds. s D. Lutherem a P. Salnerem).
- Mýtus – „realita“ – identita: Národní metropole v čase „návratu“ do Evropy.* Praha: FHS, 2015, (eds. s A. Stawarzem).
- Lidé a města ve velkých válkách: Pohled etnologa (antropologa). Społeczeństwo miasta w kontekście I i II wojny światowej: Spójrzanie antropologa.* Praha: FHS, 2016, (s R. Godula-Węclawowicz, G. E. Karpińskou a kol.).
- Mýty a „realita“ středoevropských metropolí při utváření národních a nadnárodních identit (1918–2016) / Mythen und „Realität“ der mitteleuropäischen Metropolen bei der Schaffung nationaler und multinationaler Identitäten (1918–2016).* Praha: FHS, 2017 (eds. s M. Myslivcovou).
- Národy – města – lidé – slavnosti.* Praha: FHS, 2018 (s R. Godula-Węclawowicz a G. E. Karpińskou).
- Národy – města – lidé – traumata.* Praha: FHS, 2018, (eds. s R. Godula-Węclawowicz).
- Antisemitismus in Mittel- und Osteuropa: Ursachen, Auswirkungen, Kontinuitäten, Vergleiche.* Münster – Berlin – Wien – Zürich – London: LIT Verlag, 2020, (ed.).
- Přírodní útvary – město – národ – identita / Naturformationen – Stadt – Nation – Identität.* Praha: FHS, 2022, (ed.).

Kapitoly v monografiích

- Die frühe tschechische Nationalbewegung und die Frauenfrage in Prag. In: Melinz, Gerhard – Zimmermann, Susan (eds.): *Wien – Prag – Budapest: Blütezeit der Habsburgermetropolen: Urbanisierung, Kommunal-politik, gesellschaftliche Konflikte (1867–1918).* Wien: Promedia 1996, s. 201–209.
- Česká národní identita a Praha: Sakrální a profánní místa ve velkoměstě. In: Koseski, Adam – Stawarz, Andrzej (eds.): *Sfera sacrum i profanum w kulturze współczesnych miast Europy Środkowej.* Warszawa – Pultusk: Polskie Towarzystwo Etnologii Miasta, 2004, s. 41–60.
- Praga i prazanie latem u progu nowoczesności (od lat dziewięćdziesiątych XIX wieku do połowy XX wieku): Przyczynek do antropologii miasta. In: Godula-Węclawowicz, Róża (ed.): *Lato w mieście: Różne oblicza kultury.* Warszawa – Kraków: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk, 2010, s. 29–49.

- Moderní česká národní identita a její nejvýraznější součásti (90. léta 19. století až září 1938). In: Doležalová, Antonie a kol.: *Střední Evropa na cestě od minulosti k budoucnosti*. Praha: Centrum střeoevropských studií, 2014, s. 39–54.
- Etnografie dělnictva: Mezi prorežimní rétorikou a badatelským výkonem. In: Woitsch, Jiří – Jůnová Macková, Adéla a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2016, s. 244–256.
- Reflexe Mnichova a českožidovské strategie v období tzv. druhé republiky. In: Zoufalá, Marcela – Holý, Jiří (eds.): *Rozpad židovského života: 167 dní druhé republiky*. Praha: Academia, 2016, s. 164–197.
- Antisemitismus ve střední Evropě po první světové válce – stará ideologie v „novém“ starém světadílu. In: Horský, Jan – Hroch, Miroslav (eds.). *Sto let: Hodnota svobody, nebo cena za nezávislost?* Praha: Slon, 2018, s. 373–399.
- Instituce tzv. čestného árijství: Pohledy do mentality protektorátní společnosti (se zvláštním zřetelem k Moravě). In: Pálka, Petr (ed.): *Židé a Morava, XXVI*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 2018, s. 153–168.
- Jüdische Spuren in der Grenzregion der Böhmischen Länder nach dem Zweiten Weltkrieg. In: Heller, Wilfried (ed.): *Jüdische Spuren im ehemaligen Sudetenland*. London – Berlin: Verlag Inspiration Un Limited, 2018, s. 81–102.
- Die Transformation der Identitäten der tschechischen nationalen Metropole (1918–1956). In: Cornelissen, Christoph – Petrbok, Václav – Pekár, Martin (eds.): *Stadt und Krieg im 20. Jahrhundert: Neue Perspektiven auf Deutschland und Osteuropa*. Essen: Klartext Verlag, 2019, s. 113–138.
- Hrdinové od Dukly a mučedníci z Terezína. Hrdinové a oběti v oficiální židovské propagandě po druhé světové válce. In: Zudová-Lešková, Zlatica a kol.: *Židia v Slovenskom národnom povstaní / Židé v Slovenském národním povstání*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2021, s. 208–229.
- Visual Depictions of Antisemitism in the Czech Lands after World War II. In: Hauser, Jakub – Janáčková, Eva (eds.): *Visual Antisemitism in Central Europe. Imagery of Hatres*. Berlin – Boston: De Gruyter Oldenbourg, 2021, s. 221–250.
- 1945–1989: Antisemitism masked as Anti-Zionism. In: Janáčková, Eva (ed.): *Images of Malice. Visual Representations of Anti-Judaism in the Bohemian Lands*. Prague: Artefactum, Karolinum, 2022, s. 300–326.
- „Munich“ as a moral narrative in Czech history Czech-Jewish standpoints compared to the majority standpoint. *Ethnologia slovacica et slavica*. Tomus 44. Bratislava: Comenius University Bratislava, 2023, s. 69–84.
- Jewish monuments in Bohemia as viewed by the state and Jewish leaders from 1945–1989. In: Krupa-Lawrynowicz, Aleksandra – Orszulak-Dudkowska, Katarzyna (eds.): *Miasto mozaika. Opis kulturowy*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2024, s. 273–290.

The Jewish National Movement in the Czech Lands During the First Republic and Hugo Bergmann: Czech Jews amid Jewish, Czech and Czechoslovak Identities. In: Glöckner, Olaf – Huss, Boaz – Menachem Zoufalá, Marcela: Shmuel Hugo Bergmann. A Life between Prague and Jerusalem. *European Jewish Studies*. Volume 63. Oldenbourg: De Gruyter, 2024, s. 69–78.

Studie

Czech National Identity and Prague. Sacral and Profane Places in the Metropolis. *Journal of Urban Ethnology* 7, 2005, s. 25–43.

Juden und tschechische Deutsche in den böhmischen Ländern in der „post-europäischen“ Zeit. In: Pilvousek, Josef – Preuss, Elisabeth (eds.): *Aufnahme-Integration-Beheimatung: Flüchtlinge, Vertriebene und die „Ankunftsgesellschaft. Studien zur kirchlichen Zeitgeschichte* 3. Berlin: LIT VERLAG Dr. W. Hopf, 2009, s. 43–59.

Czech urban ethnology (anthropology) – birth, politico-social and professionally scientific starting point, main topics of research. *Journal of Urban Ethnology* 11, 2013, s. 9–24.

Nužna li nam nacional'naja identičnost? Češskoe občestvo i nacional'naja identičnost v period posle Vtoroj mirovoj vojny. *Etnosocium* 10 (76), 2014, s. 152–155.

Praga – robotnicze miasto pod przymusem: Nowy pejzaż miasta w okresie powojennym. *Journal of Urban Ethnology* 13, 2015, s. 21–37.

Tożsamość mniejszości żydowskiej na ziemiach czeskich (1876–1989). *Zeszyty Łużyckie*, 51, 2017, s. 25–49.

Zima w Protektoracie Czech i Moraw. Rzeczywiste i symboliczne wymiary jednej pory roku. *Journal of Urban Ethnology* 15, 2017, s. 85–98.

Antisemitismus in den böhmischen Ländern von 1869 bis zur Gegenwart. *Europäische Rundschau* 47, 2019, č. 2, s. 47–59.

Prague: The National Perception of the Area. In: Sosnowska, Danuta – Wierzejska, Jagoda – Molisak, Alina (eds.): *Human Space and Ideology. Philological Studies. Literary Research. Prace filologiczne. Literaturoznawstwo* 9 (12), 2019, č. 1, s. 111–121.

Several Comments Regarding an Unfairly Overlooked Book or Contemplation of the Significance of Cultural Heritage in Post-modern Czech Society (Instead of a Standard Review). *Łódzkie Studia Etnograficzne* 58, 2019, s. 247–252.

Sociálněhistorické kontexty českého antisemitismu a antiněmectví po vzniku Československé republiky a jejich odraz v dobové karikatuře. *Slovenský národopis* 67, 2019, č. 1, s. 5–21.

A typology of ‚war‘ over the public space in the contemporary city: Examples from Prague. *Journal of Urban Ethnology* 18, 2020, s. 9–29.

Židovské obyvatelstvo českých zemí a emigrace: Příčiny, argumentace, důsledky (léta 1918–1939). K problematice židovských migrací ve 20. století. *Slovenský národopis* 70, 2022, č. 1, s. 16–30.

Jews in the Czech Lands in Year One: in the Jewish Community, in the State, and Among Neighbors. A Return to First-Republic Czechoslovakia? *Arei. Journal for Central and Eastern European History and Politics* 2, 2024, s. 236–263.

Výstava Nebeská družina. Svaté obrázky ze sbírky rodiny Scheybalových

Muzeum Českého ráje v Turnově,
24. října 2024 – 19. ledna 2025

V Kamenářském domě Muzea Českého ráje v Turnově se od 24. října 2024 do 19. ledna 2025 konala výstava *Nebeská družina* s podtitulem *svaté obrázky ze sbírky rodiny Scheybalových*. Tato výstava volně navázala na předchozí projekty muzea, které se zpřístupňování rozsáhlé sbírky manželů Jany a Josefa Václava Scheybalových věnují již delší dobu. Po výstavě betlémů a výstavě „Ze svatého kouta“ věnované lidovým podmalbám na skle organizátoři rozšířili tematický rámec o fenomén svatých obrázků zasazený do širšího kulturně-historického kontextu. Výstava poprvé představila veřejnosti rozsáhlé bohatství svatých obrázků ze Scheybalovy sbírky. Jejich množství a tematická různorodost činí tuto kolekci v českém prostředí mimořádnou. Výstava se zaměřila nejen na estetickou stránku vystavovaných předmětů, ale snažila se svaté obrázky představit jako součást každodenního života venkovských a měšťanských vrstev převážně katolických věřících v 18. až 20. století i jako živoucí kulturní dědictví. Autoři, historik umění Miroslav Cogan, etnografka Vladimíra Jakoubčová a regionalistka Kateřina Jakubičková se proto v jednotlivých výstavních úsecích zaměřili

na úlohu této drobné grafiky v životě jednotlivce, rodiny, ale také v širším kulturně-historickém kontextu.

Exponáty byly prezentovány v kombinaci prosklených vitrín a nástěnných panelů s doprovodnými texty, které přehledně uváděly jednotlivé tematické okruhy. Výrazným prvkem instalace byla stylizovaná scéna s figurínou ženy v tradičním oděvu, jež otevírá malovanou truhlu plnou nalepených svatých obrázků. Autoři tak nenápadně poukázali na fenomén spontánního uchovávání těchto drobných devocionálií v úložných prostorách venkovského nábytku, což je aspekt, který zatím spíše uniká systematické pozornosti. Skutečnost, že si lidé obrázky přinášeli z významných poutních lokalit, kde je získávali jako požehnané suvenýry a následně je vylepovali na osobním nábytku, z nich mimoděk vytvořila osobní mapy pohybu jednotlivců v regionu i za jeho hranicemi. Z tohoto úhlu pohledu se tak svaté obrázky stávají opomíjeným historickým pramenem, jenž nenápadně, ale výmluvně vypovídá o mobilitě venkovského obyvatelstva a jeho poutních tradicích. Tento akcent ostatně rozvinul i další výstavní celek, který ukázal, jak se svaté obrázky stávaly nedílnou součástí životního cyklu – od kolébky až po rakev. Sloužily jako talismany chránící před nemocemi i přírodními pohromami, byly vkládány do modlitebních knížek, zavěšovány nad postel nebo upevňovány na dveře domů a hospodářských budov. Kromě náboženského významu měly i silnou magickou

funkci – věřilo se, že posvěcení nebo dotek zázračného obrazu obrázku propůjčuje zvláštní moc.

Poukázáno bylo rovněž na rozpor mezi oficiální církevní doktrínou a lidovou zbožností – zatímco církev některé praktiky spojené s obrázky odsuzovala, v lidovém prostředí byly běžnou součástí léčebných praktik a ochranných rituálů. Díky pestré škále vystavených artefaktů a doprovodných textů si návštěvník uvědomil, že svaté obrázky nebyly jen pouhou dekorací nebo památkou na poutě, ale živým prvkem každodenního života, v němž se tradičně proplétaly víra a magie.

Výstava také poutavě zmapovala svaté obrázky nejen jako předměty víry, ale i jako fascinující sběratelský fenomén. Představeno bylo rozmanité technické zpracování svatých obrázků, kdy vedle nákladných pergamenových tisků 18. století zde bylo možné vidět průmyslově vyráběné litografie či drobné „polykací“ obrázky, jejichž velikost byla určena fyziologickými možnostmi člověka. Největším vystaveným exemplářem byl veraikon vytištěný na hedvábí, sloužící jako doklad o vykonané pouti do Říma. Pozoruhodné byly i škapulířové tisky původně několikrát přeložené a pečlivě uschované v textilních schránkách. Výstava se věnovala i historickému vývoji svatých obrázků, jejich technickému zpracování a proměně jejich role od vzácných uměleckých kusů až po masově produkované grafiky. Kořeny tohoto fenoménu sahaly až do středověku, kdy poutní odznaky a medaile mohly

být otačeny do pergamenu či papíru. Největšího rozkvětu se však svaté obrázky dočkaly v období baroka, kdy se výrazně rozšířil počet poutních míst a s nimi i poptávka po náboženských tiscích. Zatímco v 18. a 19. století se objevovaly i ručně malované obrázky, hlavní roli převzaly grafické a tiskařské techniky, které umožňovaly rychlou a levnou výrobu ve velkých nákladech. Vedle tradičního dřevořezu a hlubotiskových metod, jako byly mědirytina a lept, se na počátku 19. století prosadila litografie a později ocelorytina, která umožňovala tisknout tisíce kusů. Nejstarší exponáty výstavy – kolorované čarové lepty z Flander od Johana van den Sande – pocházejí ze 17. století, zatímco nejmladší z 1. poloviny 20. století už nesou stopy moderních polygrafických technik. Dlouho se svaté obrázky kolorovaly ručně, což z každého kusu činilo v jistém smyslu originál. Levná práce domácích koloristů oddálila nástup vícebarevného tisku, ale s příchodem průmyslových tiskových metod, jako byla chromolitografie, světlotisk nebo později ofsetový tisk, se od ručního kolorování na přelomu 19. a 20. století postupně upustilo.

Konec této éry završila fotografie, která se stala novým prostředkem vizuální zbožnosti.

Zakázky na svaté obrázky plnili již barokní mistři, například Jan Jiří Balzer nebo Johann Andreas Pfeffel v Augsburgu. Postupně se však tento obor stal výnosným nakladatelským odvětvím, na nějž se od poloviny 19. století specializovaly celé

tiskárny. Mezi nejvýznamnější patřily pražské dílny Zikmunda Rudla a Václava Hofmanna, hradecká a chrudimská tiskárna bratří Pacáků či renomované zahraniční podniky, jako bratři Benzingerové ve švýcarském Einsiedelnu nebo Johann Kravogl v Innsbrucku. K těm nejbližším českému prostředí patřila malá rodinná tiskárna Václava Langhammera ve Vrchlabí.

Výstava tak podtrhla, že svaté obrázky nebyly jen předmětem duchovní úcty, ale také důležitým artiklem náboženského trhu. Od pečlivě malovaných grafických listů až po sériově vyráběné tisky si uchovávaly své místo mezi uměním, lidovou zbožností i komerční produkcí.

Zvláštní prostor patřil v rámci expozice mariánské tematice, která byla na svatých obrázcích nejčastější. Panna Marie byla vnímána jako přímělkyně, ochránkyně rodin a patronka dětí a její vyobrazení se inspirovala slavnými poutními místy, jako Mariazell, Čenstochová, Loreto či Lurdy. Vedle Panny Marie se na obrázcích objevoval Kristus, apoštolové a celá „nebeská družina“ světců a mučedníků. Mezi nejvýznamnější patřili sv. Petr, sv. Pavel, sv. Jan Evangelista, sv. Jiří či sv. Markéta. Své místo zde měli i zemští patroni – v Čechách sv. Václav a sv. Vojtěch, ve Slezsku sv. Hedvika, v Rakousku sv. Florián, v Maďarsku sv. Štěpán a sv. Ladislav. Výjimečné postavení zaujímal sv. Jan Nepomucký, který se stal významným světcem i mimo české země. Svaté obrázky

často reflektovaly místní kultovní tradice – poutníci si mohli odnést vyobrazení Panny Marie Bozkovské, Hejnické či Táboorského Jezulátka. Velká pozornost byla věnována i zobrazení malého Krista, zejména Pražského Jezulátka, oblíbeného v celé Evropě i Latinské Americe.

Přestože jsou svaté obrázky často vnímány jako historické artefakty, jejich dnešní přítomnost ukazuje, že se jedná o stále živý fenomén. Mnoho lidí je dodnes uchovává jako vzpomínku na rodinné tradice, poutní místa nebo jako předměty osobní víry. Novodobé tisky, často inspirované historickými předlohami, se objevují nejen v církevním prostředí, ale i v kontextu moderního sběratelství a umělecké tvorby. Výstavní počín turnovského muzea tak nepřinesl pouze pohled do minulosti, ale otevřel otázku, jakou roli mohou svaté obrázky hrát i v současné kultuře.

Výstava „Nebeská družina“ tak důstojně představila další část bohatství sbírky manželů Scheybalových. Doufejme, že tento výstavní projekt nebude posledním krokem v prezentaci této významné kolekce a že se i nadále bude nacházet prostor pro podobné expozice, které návštěvníkům umožní objevovat bohatství lidové kultury.

Václav Holas

Muzeum Českého ráje v Turnově

Výstava a kolokvium Fenomén zalánská madona

Podbrdské muzeum v Rožmitále
pod Třemšínem,
8. listopadu 2024 – 26. ledna 2025

Podbrdské muzeum v Rožmitále pod Třemšínem uspořádalo na přelomu loňského a letošního roku dva velmi významné počiny, které pro dané téma přinesly celou řadu nových poznatků. Prvním z nich byla výstava „Fenomén zalánská madona“ autorů Mgr. Rudolfa Šimka z Podbrdského muzea v Rožmitále pod Třemšínem a PhDr. Lenky Blažkové, Ph.D., z Hornického muzea v Příbrami. V galerii muzea byla otevřena od 8. listopadu 2024 do 26. ledna 2025. Více než tři sta exponátů představilo doposud největší soubor vystavených lidových dřevorezeb madonky, které jsou volnými kopiemi originální sošky Panny Marie Svatohorské. Její autorství se připisuje Arnoštovi z Pardubic a je uchovávána na Svaté Hoře u Příbrami, jednom z nejvýznamnějších mariánských poutních míst v českých zemích.

Název výstavy vychází ze skutečnosti, že se uvedené plastiky vyřezávaly ve vsích Zalány a Nepomuk u Rožmitálu. Při poutích na Svatou Horu u Příbrami patřily výrobky místních řezbářů k nejprodávanějšímu zboží. Tvorba zapomenutých řezbářů ze zapadlého koutu Podbrdsk

zaplavila v 19. století chalupy i kapličky po celých Čechách i za hranicemi.

Výstava se danému tématu věnovala v maximální šíři a zahrnula prakticky všechny možné aspekty pohledu na něj. Připomněla založení vsí Nepomuk (1727) a Zalány (1793–1795), které osídlili osadníci z panství Kout na Šumavě. Přiblížila historii zdejšího řezbářství a působení jednoho z nejlepších řezbářů Josefa Roma prostřednictvím jím vyřezaných rámečků, křížů, ozdobně řezaných nástavců, vzorů předkreslených na papíře, katalogů a objednávek, které dostával. Postup výroby sošky Panny Marie názorně ukázala rekonstrukce jeho jednotlivých fází i používané pracovní nástroje. Kromě dlát a výjimečně nožů to bývala i dřevoobráběcí stolice, hoblice nebo dřevěný soustruh, protože řezbáři se často věnovali i jiné práci se dřevem než řezbě.

Je třeba zdůraznit, že obsah výstavy je založen na dlouholetém výzkumu Rudolfa Šimka, který se z hlediska historie umění soustředil právě na ikonografický typ Panny Marie Svatohorské a její zalánsko-nepomuckou produkci. „Rukama“ mu prošlo více než 1 200 exemplářů těchto dřevorezeb, ale vybrané dřevorezby nechal zkoumat i dalšími obory: dendrochronologie poskytla určité možnosti datování, podobně jako pečeti, které se na soškách výjimečně dochovaly. Chemické analýze byla podrobena polychromie a barevnost plastik, pozornost byla věnována zlacení korunek a lemů pláště Panny Marie i Ježíška (nebylo

prováděno pravým zlatem) a také typům poškození, která se vzhledem ke jejich stáří (100–250 let) vyskytují na většině dochovaných dřevorezeb.

Samotné poutní místo Svatá Hora u Příbrami byla připomenuta velkoplošnou fotografií i předměty, jež k procesí také neodmyslitelně patřily: praporec a nosítka s oblečenou soškou madony. Scénu doplnil stylizovaný obchodní stánek s vystaveným různorodým poutním zbožím, v prvním patře pak snímky procesí v krocích.

V sále byla představena značná různorodost vyřezávaných sošek jak volně vystavených, tak ve vitrinách, včetně madon, ke kterým se vážou různé zajímavosti. Důležitou skupinu tvořilo deset nejstarších svatohorských madon, jež jsou řezány z lipového dřeva a odlišují se od sériové produkce. Jejich datování je doloženo vyřezaným letopočtem 1760 a u dvou z nich pečeti jezuitského řádu zrušeného roku 1773. Další vystavené figurální plastiky představily sošky Panny Marie Lomecké, sv. Jana Nepomuckého, sv. Floriána, sv. Anny vyučující Pannu Marii a odpovídajícího Krista. Nedořešenou zatím zůstává otázka určení ikonografického typu drobných sošek Panny Marie Bolestné, které nelze ztotožnit s žádnou z piet uctívaných v rámci České republiky. V literatuře je někdy ztotožňována s pietou uctívanou v západoslovenském poutním místě Šaštíň.

Jedním z výsledků výzkumu je vyhledání řezbářů v archivních pramenech. Znázorněný rodokmen nás seznámil s nepomucko-zalánskými

řezbářskými rody Romů a Pazderníků, které se v roce 1857 a 1863 sňatky propojily. Kromě prvních přímých předků uvádí výběr členů rodin v dalších sedmi generacích. Ty potomky, u nichž je doloženo dřevozpracující povolání (řezbář, soustružník, truhlář, lubář), a pak ty, o nichž se lze domnívat, že se stejně jako jejich rodiče živilí zpracováním dřeva.

V posledním oddílu výstavy v přízemí byly vystaveny madony, které jsou spjaty s několika českými i německými osobnostmi. Texty připomněly malířku Zdenku Braunerovou, básníka Julia Zeyera, spisovatele, grafika a významného badatele na Podbrdsku Jana Čáku a také spisovatele Františka Nepila. Německý etnograf Reinhard Haller publikoval práce o českých madonách hlavně v Bavorsku a kardinál Joachim Meisner, jenž vysvětil na osmdesát kněží z tehdejšího Československa, při této svátosti stavěl před oltář Pannu Marii Svatohorskou.

Nejzajímavější jádro výsledků výzkumu Rudolfa Šimka bylo soustředěno na ochozu prvního patra výstavního sálu. Je jím určení charakteristických rysů dřevorezeb Panny Marie Svatohorské ze zalánsko-nepomucké produkce 19. století a jejich přiřazení k jednotlivým řezbářským dílnám, mnohdy dokonce i k jednotlivým řezbářům a řezbářkám. Texty byly doplněny nákresy s vyznačením řezů, které jsou pro danou dílnu nebo řezbáře charakteristické. Produkci dílny či řezbáře dokumentovalo pět až osm madonek seřazených podle velikosti.

Skupina madon, jež je starší než výrobků rodin Romů a Pazderníků, je nápisem „1816“ datována do 1. třetiny 19. století. Pravděpodobně by mohla představovat výrobky nepomuckých rodů Haasů, Eisenreichů, Braunů či Kreslů.

V historii rozvětvené rodiny Romů jsou připomínáni zejména Vojtěch a jeho syn František. Ten je patrně nejslavnějším řezbářem z tohoto rodu. Zhotovoval nejenom madonky, ale i rozměrné kostelní sochy. Pro kostel Povýšení svatého Kříže ve Starém Rožmitále vyřezal rámy všech 14 zastavení křížové cesty, na Jubilejní výstavě v Praze roce 1891 byly jeho řezby oceněny bronzovou medailí a ve Vídni vyhrál první cenu ve velké řezbářské soutěži.

Jako „anonymní dílna“ rodiny Romů byla označená přesně vymezená skupina madon, u níž snad další výzkum objasní, zda by jejími autory mohli být synové Františka Roma Richard, Josef nebo Rudolf.

Rod Pazderníků zahrnuje zakladatele rodu Václava, jeho tři syny Vavřince, Františka a Antonína, všechny vyučené soustružníky. Toto řemeslo dědili i jejich synové a dcery, mezi něž patřili Florián Pazderník st., jeho syn Florián ml. a dcera Anežka. František Pazderník zhotovoval své řezby pouze nožem a jedním dlátem, jeho styl je natolik jedinečný, že jeho díla mu lze přiřadit s jistotou. Řezbářkou byla také jeho dcera Aloisie. Madony s prvkem rukopisu rodu Pazderníků jsou nejrozšířenějším typem dochovaných

Obr. 1. Zalánské madony zhotovené rodem Pazderníků. Foto H. Mevaldová, 2025.

madon. Pazderníkoví vyřezávali mado-ny v sedmi velikostech od 23 do 54 cm, většinu jich však nelze přiřadit jako dílo konkrétního příslušníka rodu a ani blíže datovat.

Další anonymní dílna používající borové dřevo zahrnuje tři skupiny madon, nejsou však podobné dílům rodu Romů ani Pazderníků.

Anonymní dílnu představují i mado-ny vyřezané z lipového dřeva, z nichž dvě jsou opatřeny pečeti používanou v letech 1796–1861. Vzhledem k použitému materiálu by mohlo jít o některou z dílen v Příbrami, kde jsou známy minimálně tři další řezbářské dílny, resp. firmy. Samostatný panel

byl věnován výraznému příbramskému řezbáři, soustružníkovi a pozlacovači Josefu Procházkovi st., zakladateli rozvětveného rodu profesionálních řezbářů, kteří v Příbrami působili až do poloviny 20. století.

Před 1. světovou válkou, kdy bylo podbrdské řezbářství ještě živé, nebyla pociťována potřeba ho připomínat. V následujících obdobích však byla tato tradice zapomenuta a k oživení zájmu o ni došlo až v 60. letech 20. století, kdy k němu přispěl i Jan Čáka. Přibližně od roku 1970 na ni začali navazovat regionální tvůrci jako Jan Hájek Dobříšský, Milan Hošek, Ján Chvalník, Jan Bondra a František Mácha. Mnozí z nich se v 90. letech 20. století stali také součástí betlémského hnutí.

Výstava představila nejen obrovskou šíři produkce řezbářských dílen v Zalánech a v Nepomuku u Rožmitálu pod Třemšínem, její velice zajímavou historii, ale téma „svatohorských madon“ zasadila také do širších souvislostí. Zásadní přínos představují výsledky výzkumu Rudolfa Šimka, který tyto dřevorezby rámcově datoval a přiřadil k jednotlivým dílnám a řezbářům. Návštěvníci se s fakty mohli seznámit prostřednictvím výborných textů, jež byly přehledné, odborné a zároveň přinášely zajímavosti k tématu. Vynikajícím doplňkem byly nákresy s charakteristickými rysy dřevorezeb madon jednotlivých dílen. Odborný přínos výstavy pro etnologii, dějiny umění, popřípadě historii je nesporný a odrazí se v katalogu, který bude k výstavě ještě vydán.

Druhým počinem, který v souvislosti s výstavou uspořádalo Podbrdské muzeum ve spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR, v. v. i., a Hornickým muzeem Příbrami, bylo kolokvium se stejným názvem jako výstava: „Fenomén zalánská madona“. Konalo se 21. ledna 2025 ve Společenském centru města Rožmitálu a bylo věnováno nepomucko-zalánské produkci dřevorezeb, poukáním a sortimentu poutního zboží prodávaného na Svaté Hoře s přesahem do problematiky sériovosti v rámci dějin umění a řemesla. Účastníky přivítali Ing. Tereza Henklová Šámalová, vedoucí Podbrdského muzea, a PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D., ředitel Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i. Starosta města Rožmitál pod Třemšínem Mgr. Pavel Bártil krátce promluvil také o tom, že zastupitelé města (jako zřizovatel muzea) přisuzovali výstavě pouze lokální význam a vůbec nečekali takový ohlas na výstavu, ani velkou účast na kolokviu (více než sedmdesát zúčastněných). V tomto směru splnily obě akce i ten účel, že v místě jejich konání byl fenomén zalánské madony uznán jako velmi významný.

Jako první vystoupil prof. PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D., DrSc., z Ústavu pro dějiny umění Univerzity Karlovy s příspěvkem *Drobná devocionální grafika jako médium šíření informací o milostných (zázračných) obrazech či sochách v období baroka v Čechách*. Týkal se forem této grafiky, jejich výtvarné podoby a způsobů jejího šíření. Nesmírně zajímavě referoval právě

o počátcích devocionální grafiky, která je doložena jako malba na pergamentu od 14. století a další techniky tisku nastupují v 15.–16. století. V období baroka tato produkce vrcholila a jedna z jejích forem byla devocionální grafika na papíru zdobená vypichovanými ornamenty. Podobně jako sošky Panny Marie mohla být i grafika dotýkána, v 19. století pak bývala jednou z předloh pro tvůrce drobných plastik.

PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., z Etnologického ústavu AV ČR, v. v. i., přednesla příspěvek *Svatohorské poutě v proměnách času*. Autorka analyzovala frekvenci poutí na Svaté Hoře u Příbrami z pohledu liturgického roku, agrárního kalendáře i z hlediska četnosti jejich konání v 17.–19. století. Věnovala pozornost také nedávné minulosti, geografickému radiu poutí na Svatou Horu, důvodům organizování, termínům i samotnému průběhu poutí. Prvotním motivem pro pravidelná děkovná procesí bývaly často požáry nebo epidemie, stejně jako tzv. Milostivá léta. Návštěvnost v baroku stoupala, před zákazem konání poutí Josefem II. ji tvořilo 90 000 poutníků, po odvolání zákazu po smrti panovníka stoupla na 130 000 osob. Nejvíce poutních procesí přicházelo z jižních Čech, popřípadě z Bavorska, naopak minimum z oblasti Krušných hor či z Moravy.

Zajímavá byla informace o zániku tzv. Andělských procesí. Byla to dětská procesí konaná od roku 1671 v Příbrami. Děti měly bílé komže a bílá andělská křídla. Procesí se konala původně 31.

Obr. 2. Část zalánské řezbářské produkce. Foto H. Mevaldová, 2025.

srpna, na den sv. Ignáce z Loyoly, který byl v barokní době ochráncem dětí. V 19. století se přesunula na 1. květen a zanikla až v roce 1948.

Příspěvek PhDr. Viktora Kovaříka z Národního památkového ústavu ÚOP Plzeň „*Statua Gratiiosa Virginis Sacro Montanae*“ aneb vybrané příklady zpodobení Madony Svatohorské v sochařských dílech doby baroka se zaměřil na odraz kultu Panny Marie Svatohorské u sochařských děl v exteriéru středních a západních Čech v období 17. a 18. století. Autor představil příklady mariánských sloupů s tímto zasvěcením z devatenácti lokalit, historii jejich vzniku včetně donátorů i pohnuté osudy některých z nich, několik z nich bylo poničeno nebo

zmizely. Příkladem je nedochovaná socha v Budyni nad Ohří, kde na fotografii z roku 1960 byl názorně vidět primitivní a chybný „restaurátorský“ zásah s nepochopením základních prvků, který byl patrně dílem místního řemeslníka.

Doc. Mgr. Martin Pavlíček Ph.D., z Univerzity Hradec Králové vystoupil s referátem *Ignác Rohrbach a kult Panny Marie Mariazellské pod Orlickými horami*. Maria Zell bylo nejslavnější poutní místo Rakouska, Panna Maria Mariazellská byla ochránkyní Rakouska a rodu Habsburků. Autor nejdříve představil nově identifikovanou sochu Panny Marie Mariazellské v Pulici (část Dobrušky), kterou vytvořil Ignác Rohrbach, jeden z nejvýznamnějších východočeských sochařů 18. století, usazený v Chrudimi. Poté se věnoval kultu mariazellské madony na Podorlicku a v Orlických horách, v oblasti mezi Policí, Dobruškou a Opočnem, jehož možným středem mohl být Rychnov nad Kněžnou, kde se nachází nejstarší z těchto soch. Zdejší zámecká kaple s vyobrazením sedmnácti madon z Čech a Moravy představuje rod Libštejnských z Kolowrat jako velkého mariánského ctitele, který mohl stát i za regionálním kultem Panny Marie Mariazellské. Svou roli mohla hrát i skutečnost, že Kolowratové byli nositeli řádu sv. Rouna, jež se uchovávalo v Mariazelli.

PhDr. Věra Smolová ze Státního okresního archivu v Příbrami se ve svém příspěvku *Obchodování na Svaté Hoře v 19. století* věnovala

objektům, které zde sloužily k prodeji poutnického zboží i občerstvení. Jejich množství od počátku překračovalo jak povolenou, tak únosnou mez a zabíralo prostor, který byl původně určen pro shromažďování poutníků. V letech 1773–1784 zde bylo povoleno pět krámků, ale nepovolené boudy a také ženy prodávající tzv. na nůších zabíraly celé prostranství před kostelem. V roce 1817 zde již stálo šedesát bud. Díky příbramskému Okrašlovacímu spolku byly v roce 1844 postaveny krámky zděné (poslední tři z nich byly zbourány až v květnu 1947). V roce 1911 klesl jejich počet na třicet devět, ale prodávalo se i mimo ně.

Ve svém referátu *Sériovost produkce voskového poutního zboží* představila PhDr. Lenka Blažková, Ph.D., z Hornického muzea v Příbrami voskařství jako řemeslo, postup výroby i široký sortiment výrobků: různé typy svící, voskové obětiny, figurky, sošky svatých, galanterní a upomínkové zboží. Voskařství bylo v Příbrami provozováno od počátku 18. století, zajištěný odbyt umožňoval, aby zde pracovalo několik voskařských dílen, ještě na počátku 20. století byly čtyři. Sortiment se prakticky neměnil, až ve 30. letech 20. stol. přišli někteří voskaři s inovacemi, které měly umožnit další trvání řemesla (např. auta, obilné pole, nebo embryo či figurku těhotné ženy pro ženy toužící po dítěti). Autorka představila také Ignatze Weinkammera z rakouského Salzburku, výrobce voskových figur chráněných skleněnými poklopy – „šturci“, který svými

artefakty od roku 1830 zaplavoval celou monarchii. V katalogu nabízel 89 typů madon a svatých ze 14 poutních míst, jež zhotovoval v deseti velikostech od 12 do 67 cm. Jeho produkce byla dobře dostupná až do roku 1914.

Sortiment zalánských řezbářů v druhé polovině 19. století představil v referátu Mgr. Rudolf Šimek z Podbrdského muzea v Rožmitále a Ústavu pro dějiny umění Univerzity Karlovy. V uvedeném období se již zalánští řezbáři ve své tvorbě neomezovali pouze na zpodobnění Panny Marie Svatohorské, ale rozšířili ji o další ikonografické typy (Panna Maria Lomecká a Panna Maria Bolestná) a o sošky světců. Nejčastěji byl řezán sv. Florián, dále sv. Anna vyučující Pannu Marii, sv. Josef a Odpočívající Kristus. V produkci nebyly zastoupeny rovnoměrně, dosavadní kvantitativní průzkum znamená až sedmdesát exemplářů u Panny Marie Lomecké, ale jen tři sošky sv. Josefa. Řezbáři ze Zalán se nedrželi vždy přesně daného ikonografického typu. Přínosné pro určení zalánské produkce je dendrochronologické datování jednoho kusu Panny Marie Lomecké z dílny rodu Pazdeříků do období kolem roku 1871.

MgA. Eva Míčková, restaurátorka sochařských děl z Národního muzea referovala o *Restaurování typické nepomucko-zalánské či přibramské práce*. Věnovala se typům poškození těchto dřevěných plastik, která jsou zjistitelná vizuálním průzkumem, jako je např. odpadlá polychromie, uvolněná modelace, poškození způsobené

vlivem povětrnosti nebo působením červotoče. Představila výsledky průzkumů prováděných za pomoci rentgenového či infračerveného záření, provádění sond nebo použití výpočetní tomografie a komentovala jejich využití k restaurování. Věnovala se i metodám čištění artefaktů a obnově polychromie, kde se používají materiály, jež odpovídají těm původním (např. sádra a temperové barvy), upozornila, že místo skutečného zlata se používala jeho náhražka tzv. vachgold, vašgold, lakový nátěr, pod který se podkládala kovová fólie.

Kateřina Havlíková, řezbářka a restaurátorka, připravila příspěvek *Postup výroby zalánské madony* (v její nepřítomnosti ho představil Rudolf Šimek). Řezbář musel při sériové výrobě pracovat rychle, k tvarování figury sloužily jednoduché řezy. Výroba začínala přípravou materiálu, kterým bylo borové dřevo. Trojboký štěp se nahrubo opracoval pořizem a pilou. K dalšímu opracování sloužila hlavně rovná dláta, řezbáři prakticky vůbec nepoužívali dláto zvané „kozí nožka“. Až po vyřezání základu přišlo v malé míře na řadu půlkulaté dláto. (Jen František Pazderník používal pouze rovné dláto a nůž.) Detaily jako např. oči se obvykle nevyřezávaly, řezbáře by to při sériové výrobě zdržovalo. Po vyřezání se povrch sošky pokryje křídovým (sádrovým) podkladem spojeným kliehem a želatinou. Nakonec se nanáší polychromie – od inkarnátu přes žlutou po červenou, modrá se nanáší nakonec. Polychromii a zlacení

však získávaly zalánské dřevorezby až v příbramských pozlacovačských a štafířských dílnách.

Poslední část kolokvia tvořila komentovaná prohlídka výstavy „Fenomén zalánská madona“, jejímiž prostory s exponáty provázal autor výstavy Rudolf Šimek.

Příspěvky, doplněné o bohatou obrazovou dokumentaci, přednesené na kolokviu přinesly k tématu Panny Marie Svatohorské, k poutím, voskařství, devoční grafice a sochařské produkci v období baroka až počátku 20. století nové informace.

Helena Mevaldová
Beroun

Objímání s folklorem. Výstava k jubileu etnografa a emeritního ředitele muzea Pavla Popelky

Uherský Brod: Muzeum
J. A. Komenského,
29. 11. 2024 – 2. 3. 2025

Nebývá úplně běžné, aby muzejní instituce uspořádala výstavu k životnímu jubileu bývalého zaměstnance. Ale děje se to, jak jsme byli svědky v Muzeu Jana A. Komenského v Uherském Brodě, které u příležitosti 75. narozenin připravilo výstavu odbornému pracovníkovi, etnografovi a pak

dlouholetému řediteli PhDr. Pavlu Popelkovi, CSc. Jeho odborné aktivity na poli etnografie, folkloristiky, fotografie a filmu, ale i literatury jsou prezentovány na výstavě „Objímání s folklorem“, která byla veřejnosti zpřístupněna ve sloupovém sále uherskobrodského muzea 29. listopadu 2024. Výstava podle návrhu výtvarnice Alexandry Haluzové trvala do 2. března 2025.

Hned v úvodu můžeme připomenout, že Pavel Popelka patří mezi úspěšné absolventy Univerzity Jana Ev. Purkyně (dnes Masarykova univerzita) a „brněnské národopisné školy“, kterou rozvíjeli žáci profesora Antonína Václavíka, pedagogové Richard Jeřábek, Václav Frolec nebo nedávno zesnulý Dušan Holý. Původně samostatná katedra etnografie a folkloristiky se v době studia Pavla Popelky stala oddělením katedry historické. Obor zde vystudoval v letech 1969–1974 a studium ukončil diplomovou prací *Uzavírání manželství a svatba ve Strání. Příspěvek ke studiu společenských vztahů* pod vedením doc. Václava Frolce. Téma sledoval i později nejen badatelsky, jak dokládá kandidátská práce z roku 1980 s názvem *Tradiční svatba a sociální dynamika v uzavírání manželství na Uherskobrodsku*, ale i dokumentárně prostřednictvím fotografie a filmu. Knižní vydání problematiky neslo název *Od věnečku k obálence aneb Co všechno kdysi znamenala svatba na Uherskobrodsku a Moravských Kopanicích* (2011).

Na postu muzejního etnografa uherskobrodského muzea Pavel Popelka rozvinul od roku 1974 agilní výzkumnou práci zaměřenou nejen na rodné Strání a Uherskobrodsko, ale i Moravské Kopanice. Vedle materiální a sociální kultury se ke slovu dostala témata folkloristická, jako byl sběr lidových písní, jehož výsledky najdeme v písňových sbírkách z Moravských Kopanic (1995) Bystřice pod Lopeníkem (1997) a ze Strání (2025). Coby aktivní zpěvák lidových písní a časem i gajdoš vystupoval na různých kulturních akcích nebo byl autorem folklorních pořadů. Spolupracoval s Mezinárodním folklorním festivalem ve Strážnici či se slovenskou Myjavou a Východnou, jeho srdeční záležitostí byl ale Mezinárodní folklorní festival masopustních tradic ve Strání, u jehož zrodu stál a jehož je dodnes prezidentem a předsedou programové rady. Při příležitosti 25. výročí jeho vzniku vydal publikaci *Festival masopustních tradic. Strání 1987–2012*, kde jeho založení a vývoj náležitě osvětlil.

Uvedená fakta zazněla během verisáže z úst jubilanta spolu s jeho interpretací lidových písní za doprovodu gajdy a ženského pěveckého sboru Netáta ze Strání. O svém životě řadového muzejníka sdělil přítomným řadu humorných příběhů nebo vzpomínek na bývalého ředitele doktora Pavelčíka, které nacházely živou odezvu u publika. Jiný charakter už měla rekapitulace „ředitelské“ doby z let 1990 až 2015. O této životní etapě jubilant informoval během rozhovoru, který moderoval

jeho bývalý kolega Aleš Kapsa. Na jejím počátku stála rekonstrukce muzea a přechod pod Ministerstvo kultury, zásadní bylo vybudování nové expozice ke 400. výročí narození Jana Amose Komenského (1992) nebo stoleté výročí uherskobrodského muzea (1998). Na společné zážitky zavzpomínala také Irena Chovančíková, předsedkyně Asociace muzeí a galerií České republiky. Svou zdravici jako host ze sousedního Slovenska přednesla Katarína Nováková Slobodová, rektorka Trnavské univerzity, s jejímž otcem Pavel Popelka spolupracoval při vytváření pořadů na zmíněných folklorních festivalech. Ve stylovém oděvu v tekovském kroji přednesla kromě gratulace několik slovenských lidových písní. Na závěr jubilant vyslovil poděkování

za pomoc, spolupráci a pochopení vybraným muzejním kolegyním a kolegům, včetně rodinných příslušníků; na klavír zahrála jeho vnučka, která pokračuje v hudební tradici rodiny.

Vlastní výstava sestávala z dokumentačních a obrazových materiálů různého druhu. Vedle písemností jako výzkumné zprávy, knihy a fotografie to byly CD, DVD s filmy, ale i realističtější ukázka jeho pracovního stolu coby odborného muzejního pracovníka. Stěžejní součástí výstavy, jež ovlivnila zásadní vizuální dojem, byly velkoformátové barevné fotografie, tj. výběr z autorovy rozsáhlé fotografické tvorby na různá témata z domáčího i zahraničního prostředí: zachycovaly současné moravské folklorní tradice, ale i život a rituály exotických etnik v Etiopii, Nepálu nebo na Srí Lance, kam se jubilant v posledních letech vypravil. Jeden výrazný tematický okruh tvořil Balkán, jímž pravidelně putoval s brněnskými kolegy, etnology. S ním souvisel cyklus prezentující jihoslovanské pravoslaví, který vznikl v návaznosti na oslavy příchodu Konstantina a Metoděje na Velkou Moravu, a dočkal se v roce 2013 i knižního zpracování jako *Podoby víry. Obrazem i slovem po stopách cyrilometodějské tradice*.

Že má za sebou Pavel Popelka rozsáhlé literární odborné i beletristické dílo, dokládaly prezentované knihy opírající se o jeho cestovatelské zážitky, ale i inspirované rodným krajem jako uvedené sbírky lidových písní. Prostřednictvím audiovizuální techniky

byly prezentovány i Popelkovy autorské filmy i folklorní pořady. Přehlídka filmů s muzeologickou problematikou MUSAIONfilm patřila díky němu k trvalým akcím brodského muzea. Na počátku jeho „filmařiny“ stála spolupráce s Československou televizí.

Úspěšnou profesní kariéru Pavla Popelky dokládala obdržená čestná uznání, z nichž poslední je cena ministra kultury „Artis Bohemiae Amicis“ za šíření dobrého jména české kultury (2024). Na dvou výstavních panelech se návštěvník mohl seznámit se sumárem veškerých aktivit Pavla Popelky ve všech zmiňovaných oblastech, ať už literárních, výstavních a filmových, který je více než obdivuhodný. Ukazuje neobyčejnou šíři jeho zájmů, které byly výstavou beze zbytku dokumentovány a prezentovány.

Miroslav Válka

Ústav evropské etnologie
FF MU Brno

Boty. Odras tradice

Brno, Moravské zemské muzeum,
Dietrichsteinský palác,
18. 10. 2024 – 13. 4. 2025

V polovině října loňského roku byla v přízemních sálech Dietrichsteinského paláce na Zelném trhu v Brně zahájena výstava jednoduše nazvaná *Boty. Odras tradice*. Jednalo se o interdisciplinární počín, pro jehož realizaci se spojil Etnografický ústav Moravského

zemského muzea s Fakultou multi-mediálních komunikací Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně. Cílem autorů bylo prezentovat sbírku tradiční a dobové módní obuvi spravovanou Etnografickým ústavem MZM a tímto fondem inspirované práce studentů a studentek ateliéru Design obuvi FMK UTB. Autorkou scénáře a koordinátorkou projektu ze strany muzea byla kurátorka sbírky textilu EÚ MZM Gabriela Rožková. Za fakultu se na scénáři podílela vyučující ateliéru Design obuvi Lucie Trejtnarová a ředitelka Kabinetu teoretických studií Helena Maňasová Hradská. Architektonické řešení výstavy navrhli studenti ateliéru Tvorba prostoru Lenka Kuchtová a Matias Strzyž, grafickou podobu výstavě dala studentka ateliéru Grafický design

Eva Múčková, na tvorbě a organizaci doprovodného programu se podíleli studenti a studentky ateliéru Arts Management.

Etnografický ústav MZM v rámci svých aktivit dlouhodobě rozvíjí koncept nazvaný *Tradice a design*, který na tomto pracovišti iniciovala a formulovala emeritní vedoucí Hana Dvořáková. V jeho pojetí nemá být muzeum pouze místem, které uchovává doklady lokální a národní paměti, nýbrž je také institucí, jejíž sbírky a fondy přispívají k rozvoji současné kultury. V rámci tohoto konceptu již bylo realizováno několik výstav (*MEMORY – Liběna Rochová reflexe tradic v oděvních objektech*, Brno, MZM 16. 10. – 31. 12. 2012) a instalací (*Intervence I. – Jídelní židle Máňa*,

autorka: Miriam Danielková, Brno Art Week, MZM, 17. – 23. 4. 2023, *Intervence – Florální objekt*, autor: Přemysl Hytych, Brno Art Week, MZM 21. 4. – 12. 5. 2024). Ve spolupráci s FMK UTB – ateliéry Design oděvu a Design šperku se v letech 2015 a 2016 uskutečnily dvě výstavy nazvané *Budoucnost tradice I. a II.* Ve všech těchto projektech však šlo spíše o ztvárnění a prezentaci obecného osobního vztahu autora/designéra k tradiční lidové kultuře, k němuž muzeum poskytlo teoretické zázemí a výstavní prostory. V případě výstavy *Boty. Odras tradice* se její autoři snažili koncept posunout o něco dál a studentům a studentkám všech ročníků ateliéru Design obuvi dali možnost inspirovat se a pracovat s konkrétními sbírkovými předměty, ke kterým si následně na základě odborných konzultací, hlubšího studia a vypracovaných rešerší vytvářeli vztah. Inspirací tak mohl být výrobní materiál, způsob jeho zpracování, výzdoba obuvi nebo například příběh nositelky/nositele, dal-li se vyčíst z karet muzejních předloh.

Výsledky studentských kreativních procesů mohli návštěvníci posoudit v nápadité výstavní instalaci. Představeny zde byly například dámské nazouváky s vrapovanou nártovou částí a s červenou podrážkou, které vycházely z kyjevských ženských shrnovaček či minimalistické dřeváky s hladkým usňovým svrškem a podešví vymodelovanou na 3D tiskárně z ořechového dřeva, inspirované

baťovskou obuví s dřevěnou dělenou podešví. Snad až uměleckým objektem byly vysoké sandály ze spletených usňových pásků, které inspiračně vyšly z ozdobného proplétání používaného na hanáckých přezkových střevících. V současnosti akcentovaný ekologický přístup v obuvnické výrobě reprezentovaly pánské šněrovací polobotky zhotovené z recyklovaných usňových a textilních materiálů či designové tenisky zdobené prošíváním, jež byly inspirovány dětskou obuví podomácky ušitou ze zbytků vlněných látek ze zaniklých brněnských textilních továren. Každý vystavený obuvní pár byl opatřen popiskou a dalšími rozšiřujícími informacemi.

Různorodost exponátů a členitost výstavních sálů vyřešili autoři tak, že prostor řadily ve dvou rovinách. Jedna část výstavy byla organizována podle dějové linky a ztvárněna jako hody, coby dříve i nyní oblíbená společenská událost. Návštěvníci z foyer vstoupili do úzké chodby s abstraktní projekcí obchůzek chasy, která je přes náves se skupinou stárků s hodovými atributy přivedla do sálu/hospody, kde se hodového veselí účastnili fiktivní nositelé vystavované obuvi. Tento způsob prezentace umožnil autorům volné mísení muzejních a designových exponátů.

V druhé části výstavy se stal organizačním kritériem přímý vztah mezi muzejním objektem, který se odráží v současné ateliérové realizaci. Princip odrasu byl nápaditě ztvárněn pomocí zrcadlové konstrukce s efektem periskopu. Intimnější prostor pod

schodištěm pak návštěvníkům poskytl vhléd do procesu výroby obuvi v minulosti (vybavení ševcovské dílny z Kostic ze třicátých let 20. století) i nyní (pracoviště současného designéra s videoprojekcí zachycující práci studentů ateliéru Design obuvi).

Nutnou součástí výstavního projektu byl stejnojmenný katalog s fotografickou částí vystavovaných exponátů s krátkými komentáři a odbornými texty, na kterých se autorsky podíleli kurátorky Etnografického ústavu MZM Hana Dvořáková, Věra Colledani a Gabriela Rožková a pedagogové FMK UTB Helena Maňasová Hradská, Lucie Trejtnarová, Eva Klabalová a Oldřich Vojta.

K výstavě byl připraven také bohatý doprovodný program, který zahrnoval

nejrůznější rukodělné aktivity v rámci výstavního prostoru i během speciálně organizovaných workshopů a dětských příměstských táborů, interaktivní prvky poskytující zpětnou vazbu designérům obuvi i autorům výstavy, panelovou diskusi se současnými obuvníky tvůrci či obuvní přehlídku studentských prací.

Při vernisáži autorky vyslovily přání, aby se výstava stala platformou pro dialog mezi minulostí a současností a návštěvníkům ukázala, jak mohou být tradice a současný design propojeny, a to se jim dle mého názoru podařilo.

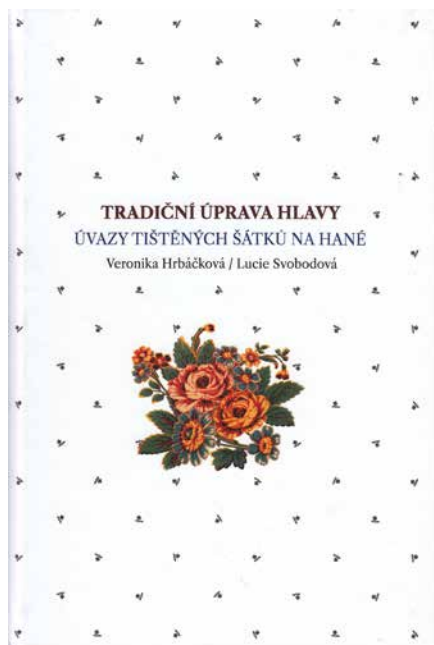
Věra Colledani
Krumvíř

**Veronika HRBÁČKOVÁ –
Lucie SVOBODOVÁ:
*Tradiční úprava hlavy.
Úvazy tištěných šátků
na Hané. Odborná
publikace s přílohou
filmového dokumentu***

Prostějov: Muzeum a galerie
v Prostějově, 2024, 126 s.

Publikace věnující se úpravám hlavy žen v minulosti, jejich podobám i samotným šátkům, přehledně shrnuje poznatky nezbytné pro všechny obdivovatele hanáckého kroje. Podle slov autorek kniha navazuje (i svým názvem odkazuje) na publikace vydané v Národním ústavu lidové kultury, které se ovšem regionu Haná dotkly jen velmi okrajově. Kniha včetně DVD s konkrétními úvazy šátků má sloužit jako pomůcka pro folklorní soubory. Informace jsou podloženy výzkumy autorek a doplněny ukázkami hmotných dokladů z depozitářů hanáckých muzeí.

První kapitoly jsou věnovány obecnějším informacím o ženských pokrývkách hlavy, účesech a vlasové hygieně v minulosti. Velmi zajímavé jsou popisy postupů mytí vlasů, včetně uvedení konkrétních surovin a bylin, které se používaly. V knize jsou zpracovány ukázky podložek, jež se v depozitářích muzeí dochovaly, praktickou pomůckou pro mnohé nositelky kroje bude nákres k ušití čepce od Boženy Langové-Svozilové z Příkaz.

Další kapitoly, které tvoří větší část knihy, se zaměřují na jednotlivé druhy velkých tištěných šátků. Autorky zmiňují provenience, odkud se k nám tyto šátky dostávaly, jakým způsobem byly tištěny. Vedle velkého množství druhů šátků se objevuje také problematika jejich úvazů. V příslušné kapitole jsou popsány dva úvazy typické pro oblast Hané, které odlišovalo, zda byly boční cípy ponechány volně dolů nebo se omotaly kolem hlavy.

Geografické rozšíření typů vázání šátků uvádí čtenáře k praktickým ukázkám, jež jsou zaznamenány ve filmovém dokumentu. Konkrétně se jedná o úvazy šátků pro kroj: olomoucko-litovelský, přerovský, prostějovsko-tovačovský, kojetínský, kroměřížský, kroj

lipenského Záhoří a Horní Hané. K některým variantám hanáckého kroje se váže více typů úvazu. Každý úvaz je v knize slovně popsán, nechybí jméno vazačky (včetně informací, odkud má své znalosti), přiřazeny jsou názorné fotografie výsledného vzhledu, včetně tolik důležitého *krejzlu*, který vlastně podobu uvázaného šátku dotváří.

Kniha dokládá současný zájem folklorních souborů i jednotlivců o odívání předků na Hané. Je jedním z dalších počinů poslední doby, jenž se tématu věnuje a poskytuje veřejnosti tolik žádané informace podložené terénními výzkumy, hmotnými doklady, historickým kontextem doplněným odbornými komentáři erudovaných etnoložek. Poučné jsou pasáže, ve kterých se autorky vyjadřují např. k posunu významu slov v terminologii (*obálenka* či *turecké a lipské šátky*).

Publikaci doplňuje řada fotografií, které přidávají dílu na atraktivitě, ale jsou také vhodným doplňkem psaného textu a názornosti např. při jednotlivých úvazech velkých tištěných šátků, jejich podoby, výzdoby a samotné

rozmanitosti vzorů. V závěru knihy nechybí kapitola významných osobností, jež se hanáckému kroji v minulosti věnovaly a na jejichž poznatcích můžeme rozšiřovat naše znalosti. Informace jsou dovedeny do současnosti formou medailonků Marie Pachtové z Vyškova, Jarmily Vítoslavské z Troubek nad Bečvou (od roku 2013 Nositel tradice lidových řemesel) a Bronislavy Millé. Poslední jmenovaná pořádala Slavnosti kroje ve Velké Bystřici (ročník 2019 byl tematicky věnován úvazům šátků na Hané) a tento počin byl prvním impulsem ke vzniku nové publikace.

Věřím, že kniha bude sloužit mnoha folklorním souborům další desetiletí. Video jistě pro svou názornost vhodně problematiku doplňuje, otázkou je, nakolik je vhodným formátem DVD nosič, v současné době je možné doplnit jiné (možná vhodnější) formy digitální podoby či elektronické dostupnosti.

Markéta Hnilicová
Muzeum Kroměřížska

CONTENTS

Articles (peer reviewed)

Petr Drastil: *The Influence of Membership in a Folklore Ensemble on the Formation of Local and Regional Identity: The Case of the Bítešan Folklore Ensemble* 5

Katarína Košťálová – Ivan Chorvát: *Education and Life Ambitions of Roma Pupils. A Case Study of Two Schools in Central Slovakia* 28

Material Articles (peer reviewed)

Jan Blažek: *Royal Customs and Festivals with Kings in the Podhorácko Region (western Moravia)* 46

Petr Kaleta: *The People and Places of the Caucasus in the Travelogues of Doctor Duchoslav Panýrek (1867–1940)* 72

Štefan Ižák – Tetiana Kucher: *The Erection of a Joint Maypole in the Mixed Ukrainian-Slovak Villages Huta and Storozhnytsia in Transcarpathia* 91

Contributions by Czech Ethnological Society's Correspondents 109

Personalia 113

Exhibitions 141

Books 156

Národopisný věstník / Ethnographic Journal is regularly indexed or abstracted in: AIO, CEJSH, EBSCO, ERIH PLUS, SCOPUS

Pokyny pro autory, etická a ediční pravidla spolu s licenčními podmínkami a další informace jsou k dispozici na webové stránce časopisu. / Instructions for authors, ethic and edition rules and licence terms and conditions, and further information are available on journal's homepage: <https://narodopisnyvestnik.cz>

Příspěvky zasílejte elektronicky na adresu redakce / Please, send your texts via electronic mail to the address: valka@phil.muni.cz

Jazykové korektury / Proofreading: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny / Translation into English: PhDr. Zdeňka Šafaříková

Grafické zpracování, tisk / Layout, print: Metoda spol. s r. o., Brno

Toto číslo vyšlo v červnu 2025 / This number was published in June 2025

© Česká národopisná společnost, z. s. / Czech Ethnological Society

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Ethnographic Journal

Založen 1906

Ročník XLII (84) / 2025 / 1

Studie

Petr Drastil: **Vliv členství ve folklorním souboru na formování lokální a regionální identity: příklad Národopisného souboru Bítešan**

Katarína Košťalová – Ivan Chorvát: **Vzdelanostné a životné ambície rómskych žiakov. Prípadová štúdia dvoch škôl na strednom Slovensku**

Materiály

Jan Blažek: **Královské obyčeje a slavnosti s králi na Podhorácku**

Petr Kaleta: **Obyvatelé a místa Kavkazu v cestopisech lékaře Duchoslava Panýrka (1867-1940)**

Štefan Ižák – Tetiana Kucher: **Stavanie spoločného mája v zmiešaných ukrajinsko-slovenských obciach Huta a Storožnycja v Zakarpatsku**

Příspěvky dopisovatelů

Personalia

Výstavy

Knihy